หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

ลำดับสมเด็จ

ลายพระหัตถ์

สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

และ

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ภาคที่ ๕๕

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

หม่อมแช่ม ดิศกุล

ใน

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส

วันพุธ ที่ ๓ มกราคม ๒๕๐๕

NATIONAL LIBRARY

หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL LIBRARY

หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL LIBRARY

หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL LIBRARY

หอสมุดดำรงราชานุภาพ
กรมศิลปากร

สาส์นสมเด็จ

ลายพระหัตถ์

สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

และ

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ภาคที่ ๕๕

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

หม่อมแช่ม ดิศกุล

ใน

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส

วันพุธ ที่ ๓ มกราคม ๒๕๐๕

หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL LIBRARY

หมายเลข ๑๗๗
เลขที่ ๑๗
หมายเหตุ
NATIONAL LIBRARY OF THAILAND
31111008671479

คำนำ

เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมแช่ม ดิศกุล ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กำหนดงานวันที่ ๓ มกราคม ๒๕๐๕ ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส เจ้าภาพได้แจ้งความประสงค์มายังกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ขออนุญาตพิมพ์หนังสือลำส้นสมเด็จ ภาคที่ ๕๕ อันเป็นภาคสุดท้าย เพื่อแจกเป็นอนุสรณ์ในงานนี้ กรมศิลปากรมีความยินดีอนุญาตให้พิมพ์ได้ดังประสงค์

หนังสือเรื่องลำส้นสมเด็จนี้ เป็นจายพระหัตถ์สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ กับ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีโต้ตอบกันในบั้นปลายแห่งพระชนมชีพ เมื่อทรงว่างภาระทางราชการงานเมือง และทรงพักผ่อนอย่างเงียบ ๆ พระปรีชาสามารถของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอทั้งสองพระองค์นี้ ย่อมเป็นที่รู้ซึ้งอยู่ทั่วไปในหมู่นักศึกษาโบราณคดี ศิลป และวรรณคดี ฉะนั้นผู้ที่สนใจในแขนงวิชาเหล่านี้ จึงนับถือลำส้นสมเด็จว่าเป็นประหนึ่งกุญแจที่จะไขไปสู่ความสว่างในปัญหาต่าง ๆ ไม่น้อยทีเดียว ลำส้นสมเด็จนี้มีอยู่มากด้วยกัน กรมศิลปากรเคยนำลงในวารสารศิลปากร อันเป็นวารสารเผยแพร่ความรู้ในสาขาวิชาต่าง ๆ ซึ่งเป็นงานของกรมศิลปากร เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๐ เป็นต้นมา เมื่อลงพิมพ์ในหนังสือวารสารศิลปากรแล้ว ก็อนุญาตให้ผู้มาขอพิมพ์หนังสือจากต้นฉบับของหอสมุดแห่งชาติ

ตัดตอนพิมพ์เป็นภาค ๆ ไป ในปัจจุบันนี้ได้พิมพ์ไปแล้วรวม ๕๔ ภาค ในคราวพิมพ์ครั้งนี้เป็นภาคที่ ๕๕ อันเป็นภาคสุดท้ายของลำดับสมเด็จ

กรมศิลปากรขออนุโมทนาในกุศลราศีทักษิณานุปทานกิจที่เจ้าภาพได้บำเพ็ญอุทิศแด่ หม่อมแช่ม ดิศกุล ตลอดจนให้พิมพ์หนังสือนี้ออกแจกจ่ายเป็นวิทยาทาน ขอกุศลทั้งนี้จงตลบบันดาลเร่งส่งให้หม่อมแช่ม ดิศกุล ผู้ล่วงลับ ได้ประสบสุคติตามควรแก่ฐานะนิยมทุกประการ เทอญ.

กรมศิลปากร

๒๙ มีนาคม ๒๕๐๙

สถาบันวิทยบริการ NATIONAL LIBRARY

หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL LIBRARY

หม่อมแช่ม ดิศกุล ณ อยุธยา ต.จ.

ชาตะ วันที่ ๒๑ พฤศจิกายน ๒๔๒๗

มรณะ วันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๐๑

หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL LIBRARY

ประวัติ

หม่อมแช่ม ดิศกุล ณ อยุธยา เกิด ณ วันศุกร์ บ้วอก ตรงกับวันที่ ๒๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๗ เป็นบุตรของขุนศรีธรรมราช (สมบุญ เปาโรหิตย์) และท่านน้อย มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน ๓ คน คือ คุณหญิงธรรมศาสตร์นาถประนัย (ชุ่ม สุวรรณทัต) เจ้าพระยามุขมนตรี (อวบ เปาโรหิตย์) และหม่อมแช่มเป็นธิดาคนสุดท้อง

โดยเหตุที่ขุนศรีธรรมราชถึงแก่กรรมไปก่อน ตั้งแต่หม่อมแช่มยังเยาว์ หม่อมแช่มจึงอยู่กับท่านน้อยมารดา ช่วยเหลือกิจการงาน และเป็นที่รักใคร่ของมารดามาก จนกระทั่งอายุได้ ๑๗ ปี สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเห็นคุณธรรมของท่านน้อยว่ามีจริยาวัตรอันดีงาม และมั่นคงในการประพฤติธรรมประกอบศาสนกิจอยู่เป็นนิจ จึงได้ทรงขอหม่อมแช่มในฐานะหม่อมเจ้าจุลดิศ ดิศกุล โอรสองค์ใหญ่ของพระองค์ ในตอนนี้จะขอคัดพระนิพนธ์ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ได้ทรงไว้ในคำนำหนังสือซึ่งพิมพ์แจกเมื่อ พันโท หม่อมเจ้าจุลดิศ ดิศกุล ทรงมีชนมายุครบ ๕๐ ปี ว่าดังนี้

"ประเพณีของไทยเราในสมัยชั้นเก่า บิดามารดาเมื่อมีบุตรเป็นหนุ่มขึ้น ดูเหมือนจะปรารภความ ๒ ข้อเหมือนกันโดยมาก คือ ที่จะให้บุตรได้บวชเรียนและจะให้มีภรรยาเป็นหลักแหล่ง ความปรารภ ๒ ข้อนี้ถ้าพิจารณาให้ถ่องแท้จะคัดค้านไม่ได้เลย ว่าไม่เป็นความคิดชอบ หม่อมเฉยกับข้าพเจ้าก็ได้ปรารภเช่นนั้น แต่ในเรื่องบวชข้าพเจ้าเห็นว่า ถ้าตัวบุตรยังไม่เกิดศรัทธา บิดามารดาไม่ควรจะบังคับ

เพราะบวชด้วยไม่เต็มใจ บวชแล้วไม่ศึกษาพระธรรมวินัยก็ไม่เป็นประโยชน์ ถ้าไปประพฤติอนาจารด้วยเบื่อหน่ายสมณเพศยิ่งจะชั่วร้ายกลายเป็นบาปกรรม แต่ข้อที่จะให้มีภรรยาเป็นหลักแหล่งนั้น หม่อมเฉื่อยกับข้าพเจ้าเห็นพร้อมใจกัน และเมื่อได้ปรึกษาตัวเขอแล้ว จึงไปขอนางสาวแช่ม เปาโรหิตย์ (น้องเจ้าพระยามุขมนตรีเดช) ให้เป็นภรรยาก็เป็นบุญของเขออีกที่ได้ภรรยาดีในตระกูลดี อยู่ด้วยกันมีความสุขสำราญมาจนทุกวันนี้"

การวิวาหมงคลนั้นได้มีระกอบพิธีที่บ้านเจ้าพระยามุขมนตรี พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (ขณะนั้นยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช) ได้ทรงพระกรุณาฯ เสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานน้ำสังข์และพระราชทานพร เมื่อเสร็จงานแล้ว สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ โปรดให้พาหม่อมแช่ม เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถวายดอกไม้ธูปเทียน ได้พระราชทานเงินหนึ่งชั่ง และได้เข้าถวายดอกไม้ธูปเทียนแก่พระเหลือในรัชกาลที่ ๕ ทุกๆ พระองค์ ได้พระราชทานของขวัญจากทุกๆ พระองค์ด้วย

หม่อมแช่มเมื่อได้มาเป็นสมาชิกในสกุลดิศกุล ก็ได้ประพฤติตนเป็นสะใภ้ที่ดีแก่เจ้าจอมมารดาชุ่มในรัชกาลที่ ๕ แก่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และแก่หม่อมห้ามในสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทุกท่าน รวมทั้งหม่อมเจ้าชายหญิงซึ่งเป็นน้องของหม่อมเจ้าจุลดิศก็มีความรักใคร่ทุกๆ องค์ องค์ใดทรงมีธุระก็จะให้ช่วยเหลือ หม่อมแช่มก็ยินดีเต็มใจช่วยเสมอ

หม่อมแช่มมีบุตรธิดากับหม่อมเจ้าจุลดิศ คือ

๑. หม่อมราชวงศ์นัดดาดิศ ดิศกุล ถึงแก่กรรมเมื่ออายุ ๓ ปี ๖ เดือน

๒. หม่อมราชวงศ์ตุษฎีดิศ ดิศกุล ถึงแก่กรรมเมื่ออายุ ๕๓ ปี

๓. หม่อมราชวงศ์ตรุณีดิศ อิศรเสนา

๔. หม่อมราชวงศ์เจตนีดิศ บัทมดิลก

๕. พันเอก หม่อมราชวงศ์สังขดิศ ดิศกุล

๖. หม่อมราชวงศ์วัฒนดิศ ดิศกุล

๗. หม่อมราชวงศ์วนิดาดิศ ดิศกุล

๘. หม่อมราชวงศ์สุพรรณีดิศ สุขสวัสดิ์

ในระหว่างอยู่กับหม่อมเจ้าจุลดิศ หม่อมแช่มได้ปกครองทรัพย์สินและบุตรธิดามาด้วยดีมีแต่ความเจริญ ไม่เคยกระทำการใดๆ ให้เป็นที่เสื่อมเสียแก่สกุลวงศ์ มั่นอยู่ในศีลธรรม ประกอบแต่การกุศลและสงเคราะห์ญาติและผู้ยากจน มีจิตใจละอายไม่เบียดเบียนแก่ผู้ใด คุณธรรมอันเด่นยิ่งของหม่อมแช่มอย่างหนึ่งคือ ความซื่อตรง ซึ่งคุณธรรมข้อนี้เป็นที่ทราบแก่บรรดาญาติและผู้ที่รู้จักคุ้นเคยกับหม่อมแช่มถ้วนทั่วกัน หม่อมแช่มเลื่อมใสมั่นคงในพระพุทธศาสนา เป็นอุบาสิกาวัดเทพศิรินทร์ตลอดมาจนไม่สามารถจะไปได้ด้วยความเจ็บไข้ ในวันสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระบรมมหาราช หม่อมแช่มก็ยังแสดงความจงรักภักดีโดยได้ถวายอาหารบิณฑบาตเป็นประจำทุก ๆ ปี

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงทำพินัยกรรมยกวังวรดิศประทานแก่หม่อมเจ้าจุลดิศ เมื่อหม่อมเจ้าจุลดิศสิ้นชีพตักษัย วังวรดิศจึงตกเป็นมรดกแก่หม่อมแช่ม หม่อมแช่มก็ได้รักษาวังไว้

ด้วยความเรียบร้อย ผู้ใดได้มาเห็นในภายหลังยังได้กล่าวชมเชยว่า วังวรดิศยังคงรักษาไว้ได้เป็นอย่างดี

หม่อมแช่มได้เริ่มป่วยเป็นโรคหัวใจ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๙ ในครั้งนั้นมีอาการอยู่ในขั้นหนักมาก ได้ไปรักษาตัว ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ และแพทย์ก็ได้ทำการรักษาพยาบาลเป็นอย่างดีจึงค่อยทุเลาขึ้นมากจนกลับมาอยู่ ณ วังวรดิศ ได้ตามปกติ ครั้นเมื่อถึงวันที่ ๑๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ ปรากฏอาการโลหิตเป็นก้อนอุดเส้นโลหิตในสมอง นางพยาบาลซึ่งอยู่ด้วยเป็นประจำได้รีบติดต่อกับแพทย์และนำไปโรงพยาบาลในทันที ได้ทำการรักษาพยาบาลอย่างเต็มที่ครั้งแรกอาการดีขึ้นบ้าง แต่แล้วก็กลับทรุดลง หม่อมแช่มถึงแก่กรรมด้วยอาการอันสงบ เมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ เวลา ๑๙.๔๕ น. ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ รวมอายุได้ ๗๕ ปี

หม่อมแช่ม ดิศกุล ณ อยุธยา ได้รับพระราชทานเครื่องราช-อิสริยาภรณ์สำหรับฝ่ายใน คือ จตุตถจุลจอมเกล้า เมื่อวันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๔

ต่อมาใน วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๗ ได้รับพระราชทานเลื่อนชั้นเครื่องราชอิสริยาภรณ์เป็นตติยจุลจอมเกล้า ในปีเดียวกันกับที่หม่อมเจ้าจุลดิศได้รับพระราชทานพานทอง

เมื่อถึงแก่กรรม ได้รับพระราชทานน้ำหลวง และหีบกุดั่นบรรจุศพเป็นเกียรติยศ.

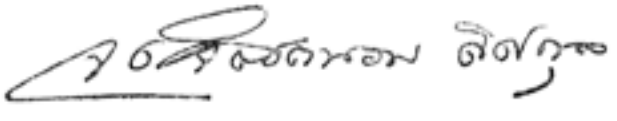

ถ่ายร่วมกับ พ.ท. หม่อมเจ้าจุลดิศ ดิศกุล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐

หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL LIBRARY

สาส์นสมเด็จ

ที่ ๑๒/๘๖ วังวรดิศ

วันที่ ๒๐ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

ทูลสนองลายพระหัตถ์เวรฉบับที่ ๒๖/๘๖ (ควรจะเป็นที่ ๒๒/๘๖)

๑) ยักษ์วัดแจ้งกับยักษ์วัดพระแก้วสะเทินใหนก่อน หม่อมฉันก็ไม่เคยรู้แน่ ถ้ายักษ์วัดแจ้งมาก่อน ยักษ์วัดพระแก้วก็สร้างในรัชกาลที่ ๓ แต่ต้องตกอยู่ผลที่ เพราะไทวารกต้องอยู่ข้างนอกประตู จึงจะถูกตำแหน่ง การสร้างอะไรแทนของเก่านี่มีเสี่ยงภัยมาก หม่อมฉันเพิ่งเคยไปเดินดูรูปภาพเรื่องรามเกียรติ์ที่เจ้าพระยาวรพงศ์ ฯ ให้เขียนใหม่ ก่อนนั้นเป็นแต่ได้ยินเขาอวด ดูเหมือนจะให้เข้าใจว่าดีขนกว่าภาพเดิมที่เขียนเมื่อรัชกาลที่ ๕ แต่ไปเห็นเข้าก็เสียใจด้วย เห็นเลวลงกว่าเก่ามาก คิดไปก็เห็นว่าทางนั้นทางนี้เป็นเพราะ "อวิชชา" ครอบงำทั้งผู้อำนวยการและตัวช่างที่เขียนดูมุ่งหมายแต่ให้เห็นแปลกกว่าเก่าเท่านั้น รูปยักษ์ที่ประตูวัดแจ้งก็ดี ที่ประตูวัดพระแก้วก็ดี ยังดีตรงที่มุ่งหมายจะมาอยู่เพียงจะให้คนเห็นเหมือนของเก่า เมื่อเห็นเป็นยักษ์แล้วก็เป็นสมปรารถนาจะเอาอะไรกันอีก

๒) การหนีห่านั้นไม่แต่มนุษย์ เป็นธรรมดาลงไปจนสัตว์เดียรัจฉานด้วย ทรงกเป็นวิธีที่สุดซึ่งจะพึงทำได้ คิดย่นลงมาจนถึงหนียุงเข้ามุ้ง ก็คือหนีห่านั่นเอง หม่อมฉันเคยพูดกับผู้มาชวนอพยพหนีลูกบอมบ์จากเครื่องบิน ว่าที่ถูกทิ้งบอมบ์ในกรุงเทพ ฯ ก็คล้ายกับโรคห่าอย่างอื่นฉะนั้น ดังเช่นอหิวาตกโรคและผีดาษก็ถูกคนนั้นบ้างคนนี้บ้าง ทรอดลงมากกว่า ยังหาควรจะอพยพไม่

๓) คำว่า "เหยียด" จะใช้หมายความได้ก็อย่าง หม่อมฉันยังไม่เคยคิดค้น คุ้นแต่ใช้ว่า "เหยียดแข้งเหยียดขา" กับ เหยียดในวิธีคิดเลข ไม่เคยคิดว่าหมายความถึงว่า หยาบ เหมือนอย่างในบทมโหรีเรื่องกากี ว่า

"คนธรรพ์ครั้นแจ้งในทิโกรช ก็เออนโอษฐ์คำขับขยับหยาม"

ดังนี้ก็ได้ความดี

๔) การที่เอาคำภาษาต่างประเทศมาใช้เป็นภาษาของตนนั้น มีทุกชาติทุกภาษา หามีภาษาใดที่จะปลอดคำภาษาต่างประเทศไม่ ฉะเกตุที่คิดแก้มิให้มีคำภาษาต่างประเทศในภาษาไทย ดูก็เป็นแต่แก้ภาษาไทยไปเป็นภาษาต่างประเทศอื่น คือภาษามคธเป็นต้น แทบทั้งนั้น ไม่เห็นคิดหาคำภาษาไทย หม่อมฉันนึกได้ถึงทูลกระหม่อมชายท่านทรงปรารภครั้งหนึ่ง ว่าคำ "ฝึกหัด" นั้น น่าจะแยกออกแปลให้ตรงกับศัพท์ฝรั่งได้ เช่นคำ "Train" อันหมายความว่าซักซ้อมให้กำลังอยู่ตัว ควรแปลว่า "ฝึก" และ "Drill" อันหมายความว่าทำให้พรักพร้อมกันนั้น ควรแปลว่า "หัด" ดูของท่านก็ชอบกล หม่อมฉันยังจำได้ว่าเมื่อครั้งปรึกษาประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์นั้น เกิดลำบากด้วยจะแปลศัพท์ "Inn" คือเรือนพักชนิดที่แขกอาศัยกินอยู่

กับเจ้าของเรือนว่ากระไร และจะแปลศัพท์ "Hotel" คือเรือนสำหรับแต่ให้แขกอาศัยว่ากระไร ได้ตกลงเป็นแปลศัพท์ Inn ว่าเรือนแรม แต่ Hotel นั้นหาศัพท์แปลไม่ได้ ให้ใช้ศัพท์โฮเต็ลนั้นเองในกฎหมาย แต่เดี๋ยวนี้เห็นใช้กันว่า เรือนแรม ทั้งอินน์และโฮเต็ล หม่อมฉันยังไม่ได้พบใครที่จะถามหาเหตุที่รวมเป็นคำเดียว

ทูลสนองลายพระหัตถ์ฉบับที่ ๒๓/๘๖

๕) คำว่า "สนม" เห็นจะตรงกับคำที่ฝรั่งเรียกว่า Harom ภาษาอินเดียเรียกว่า "เซนานา" ดูเหมือนเขียน Sonana ที่ไทยเราเรียกว่า พระสนม นักสนม สนมกรมใน ท้ายสนม กรมสนมทหาร และสนมพลเรือน คำสนมคงความเป็นนามศัพท์ว่า นางใน คำว่า "กำนัล" ดูตรงกับเจ้าหน้าที่จะเป็นชายเช่น กำนัลนายตำบล หรือกำนัลพระแสงก็ได้ หรือจะเป็นผู้หญิงเช่นนางกำนัล สำหรับรับใช้ก็ได้ คำ "จอม" เป็นแต่คุณศัพท์ ตรงสำหรับใช้ประกอบกับ "สนม" เช่นว่า "จอมสนม" หรือยืนสูงความนั้นขึ้นไปเป็น "เจ้าจอมสนม" แต่เมื่อพูดกันตัดคำ "สนม" ออกเสีย จึงเหลือแต่คำ "จอม" และ "เจ้าจอม" อันขาดด้วยนามศัพท์ "อยู่งาน" หมายความว่า "คนประจำงาน" ผู้ชายก็มีเช่นว่าภูษามาลา "อยู่งานพระกลด" นางอยู่งานก็ประจำงานสำหรับพระเจ้าแผ่นดินทรงใช้นั่นเอง "เจ้าจอมอยู่งาน" ก็คือชั้นยอดของนางอยู่งาน แต่ยังอยู่ในจำพวกนางอยู่งานเต็มตัวต่อเมื่อเป็น "พระสนม" คือเป็นเจ้าจอมมารดา จึงมีพระสนมสามัญและพระสนมเอก หม่อมฉันคิดเห็นว่าจะเป็นดังทูลมานี้

๖) อันรูปทรงเรือนคนอยู่ในเมืองไทยนี้ ชั้นเดิมไทยไม่มีใครอยู่ตึก ชอบอยู่แต่เรือนไม้ และเรือนไม้นั้นได้คิดแก้ไขกันมาจนถึง

แบบเรือนฝากระดานอย่างเช่นปลูกกันทั่วไปในพื้นเมือง เห็นว่าอยู่ได้เหมาะดีถึงที่สุดแล้ว แต่นานก็ทำเรือนแบบเดียวกัน ไม่คิดเปลี่ยนแผนผังให้เป็นอย่างอื่น แม้จนถึงสมัยเมื่อเปลี่ยนเรือนไม้เป็นตึก ด้วยประสงค์จะให้ถาวร เช่นเปลี่ยนตำหนักในพระราชวังเมื่อรัชกาลที่ ๓ ก็ดี เปลี่ยนกุฏิพระในวัดหลวงเป็นตึกก็ดี ก็สร้างอย่างรูปเรือนไม้แบบเดิมนั่นเอง จะว่าเปลี่ยนแบบเรือนหาได้ไม่ เพราะแผนผังอย่างนั้นเหมาะแก่การอยู่กิน

เรือนที่ชาวต่างประเทศเอาแบบเข้ามาสร้าง เขาก็เอาแบบเหมาะแก่การที่เขาอยู่กินในเมืองของเขามาสร้าง เรือนฝรั่งทำเป็นอย่างบังกะโลที่เขาคิดทำอยู่ในเมืองร้อน ก็เหมาะแก่อยู่กินอย่างฝรั่ง ว่าโดยย่อที่เอาแบบเรือนสำหรับเหมาะแก่คนชาติหนึ่งอยู่กิน มาทำให้คนชาติอื่นอยู่กินหาเหมาะไม่ ยกตัวอย่างง่าย ๆ เรือนไทยต้องอยู่อย่างนั่งกับพื้นจึงเหมาะ ถ้าไปใช้ตั่งโต๊ะเก้าอี้อยู่ไม่เหมาะ เรือนฝรั่งเรือนจีนถ้าไม่อยู่อย่างนั่งเก้าอี้ก็ไม่เหมาะเพราะผิดขนบธรรมดา

แต่นิสัยมนุษย์มักชอบของแปลกประหลาด เมื่อสร้างของที่เป็นอิสระก็อยากยักเยื้องไปให้แปลกของเดิมที่เคยคุ้น ด้วยสำคัญว่าจะดีขึ้นกว่าเก่า ถึงของใหม่ไม่ดีขึ้น ของเก่าก็ยังมีอยู่ไม่ขาดแคลนอันใด อันนี้น่าจะเป็นมูลที่คนไทยบางคนสร้างเรือนอยู่อย่างตึกฝรั่ง เช่นพระปั้นเกล้า ฯ ทรงสร้างพระที่นั่งอัศเรศราชานุสรณ์เป็นอย่างตึกอเมริกัน แต่เสด็จอยู่ก็ประทับกับพื้น ทูลกระหม่อมทรงสร้างพระอภิเนาวนิเวศ ก็ประทับเก้าอี้แต่พระองค์เดียว ทรงสร้างพระที่นั่งบรมบริวัตรเป็นเก๋งจีนในวังหน้า ก็ประทับกับพื้น

การสร้างตำหนักเจ้าและบ้านขุนนาง ทั้งแบบเดิมไปเป็นอย่างตึกฝรั่งสิงคโปร์ หม่อมฉันเข้าใจว่าเริ่มมีในรัชกาลที่ ๕ เมื่อสมเด็จเจ้าพระยา ฯ ไปดูเมืองสิงคโปร์กลับมา นึกหาตัวอย่างวังเจ้า ได้วังกรมสมเด็จพระบำราบ ฯ ตอนเก่า บ้านขุนนาง ได้บ้านสมเด็จเจ้าพระยา ฯ เอง เป็นต้น แต่ก็อยู่อย่างนั่งลุกหมอบคลานอย่างเดิม แบบเรือนสิงคโปร์นั้นเลยมาถึงวังและบ้านซึ่งสร้างเมื่อตอนต้นรัชกาลที่ ๕ เช่นวังท่าพระของท่านตลอดจนวังทางถนนบำรุงเมือง แต่แก้ไขเป็นอย่างนั่งเก้าอี้ยังขึ้นเป็นลำดับมา ถ้าจะว่าก็เป็นแต่อย่างแก้ไขมาเป็นชั้น ๆ มิได้เปลี่ยนจากแบบตึกเมืองสิงคโปร์ อันจำต้องมีมุขเป็นลักษณะและใช้รับแขกแต่ชั้นบน

เรือนอย่างเช่นทำกันที่ในท่างบางกะปิเป็นต้น ทุกวันนี้ หม่อมฉันสังเกตดูเห็นมีเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างสำคัญในบางอย่าง คือ

ก. ต้องอยู่เป็นคู่ผัวตัวเมียอย่างฝรั่ง จึงจะเหมาะ

ข. เลี้ยงลูกแต่พอเรียนการเล่าเรียน แล้วต้องให้ไปอยู่ที่อื่น จึงจะอยู่ไม่เบียดเสียดกัน

เรือนอย่างใหม่เช่นสร้างกันเดี๋ยวนี้ จะอยู่ทั้งครอบครัวเขยสะใภ้อย่างโบราณไม่มีความสุข ได้พิจารณาดูแบบอย่างที่ทำกันยกเยองด้วยอาศัยทัพสัมภาระอันเกิดขึ้นใหม่เป็นสำคัญ กล่าวคือใช้คอนกรีตเป็นต้น บางแห่งเห็นเข้าถึงนกส่งสำรคอนกรีตที่ทายนลอยออกมาจนเกินขนาด แต่ไม่คิดเห็นเรือนทำสมัยนี้ว่าจะทนทานยิ่งกว่าแม้เรือนไม้ที่ทำอย่างแต่ก่อน ส่วนรูปร่างห้องหับที่ทำนั้น ดูก็เป็นแต่ยกเยองให้ผิดเพี้ยนไป "ตามใจผู้อยู่" เท่านั้น

๘) หนังสือบทละครดึกดำบรรพ์ที่พิมพ์ใหม่เป็นครั้งที่ ๓ นั้น เขาบอกว่าจะพิมพ์เสร็จในสองสามวันนี้ ขอให้ทรงหาฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๓ ไว้เป็นฉบับเก็บ เพราะได้หนังสือมาเพิ่มเติมบริบูรณ์ดีกว่าฉบับที่พิมพ์ก่อนทั้ง ๒ ครั้ง

๙) รูปโกษาปานเมื่อเป็นทูตไปเมืองฝรั่งเศสนั้นหาได้ง่าย เขียนก็ไม่ยากอันใด ด้วยใส่ลอมพอก เป็นแต่ยอดสั้นกว่าลอมพอกชนิดหลังหน่อยหนึ่งเท่านั้น หม่อมฉันเคยแต่งงานแฟนซีของสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ครั้งหนึ่ง ช่างผู้เขียนรูปที่ถูกยากคงรู้ว่าที่จริงเป็นอย่างไร เป็นแต่แก้ให้หรูออกไปให้ผิดกับสามัญเท่านั้น

บรรเลง

๙) เมื่อวันที่ ๑๗ หม่อมฉันไปถวายพุ่มพระแก้วมรกต เวลา ๑๐ นาฬิกา เผอิญไปพ้องกันเวลา "ผู้สำเร็จ" เสด็จไปเปลื้องเครื่องและสมโภชพระแก้ว ฯ นึกว่าจะหลบเลี่ยงหนีหน้าเสียก็ไม่ได้ หม่อมฉันจึงได้ไปเข้าราชการเป็นครั้งแรกตั้งแต่กลับมาจากบีนัง แต่ได้เห็นแบบใหม่ครั้งหนึ่งก็ดีอยู่ไม่เสียใจที่ไปพ้อง ขากลับขับรถเลยพาลูกหญิงไปดูพระตำหนักส่วนกุหลาบ ด้วยเขาได้อ่านประวัติเจ้าคุณพระประยูรวงศ์แล้วอยากเห็น หม่อมฉันกลับไปเห็นของแปลกเองด้วยเดียวนี้เขาเอาแนวแถวเตี้ย ตั้งแต่ประตูราชดำรามาญไปจนประตูแดงเป็นกำแพงฝ่ายใน กันเอา "แถวนอก" แต่ก่อน ออกมาเป็นพระราชวังชนนอกที่ผู้ชายอยู่ทั้งหมด ดูแปลกความคิดดี

๑๐) เมื่อวันที่ ๑๙ หม่อมฉันไปถวายพุ่มที่วัดบวรนิเวศ ฯ ได้ความรู้อย่างแปลกประหลาดอย่างหนึ่ง แต่ก่อนมาตั้งแต่ยังเป็นเด็ก

ก็เคยเห็นละครยก กับทั้งตุ๊กตาและช้างม้าผ้าแดงที่หน้าประตูวัดมีอยู่ไม่ขาด คือเป็นเครื่องแก้สิ้นบนพระชินศ์ แต่เดียวนของเหล่านั้นหมดไป ได้ความว่าแก้บนกันเป็นอย่างใหม่ คือเอาผืนไปทาที่ปากเสียวกางที่บานประตู แลดูก็เห็นปากมอมทั้ง ๒ ตัว เห็นจะเปลี่ยนลงไปเป็นบนเสียวกางนั้น ดูกประหลาดนักหนา.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

× × ×

ที่ ๒๔/๘๖ ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ ทรงรับผิดพระบาท

บรรเลง

๑) การผิดตัวนั้นยากยิ่งนัก ด้วยเคยเขียนมาอย่างหนึ่งแล้วมากลับเขียนอย่างหนึ่ง ที่สุดก็ปนกันยุ่งพิลึก รอดตัวที่เขียนถวายฝ่าพระบาทอันไม่ใช่หนังสือราชการ หากจะปนเปกันไปอย่างไรก็อาจที่จะทรงเดาได้ทั้งนั้น ที่เขียนจำหน้าตอนเป็น "บรร" รอหัน นั่นก็ตามเก่า ที่โขนเขาเล่นเบิกโรงมีเทวดาหัวโล้นสองตัวออกมารำหางนกยูงกันนั้น เขาเรียกว่า "ปเลง" ที่จะเป็นเพลง แต่จะเขียนให้งามก็เป็น "ประเลง" "ประเลง" ก็เป็น "บรรเลง" ด้วย "บรร" แทน "ประ" ได้ แล้วอ่านกันว่า "บันเลง" ไม่แน่ใจว่าจะเขียนอย่างไรก็เขียนไปตามเคย ถ้าจะเขียน "บัน" ก็ไม่เห็นเป็นว่า

"ทำให้" ซึ่งแปลได้ความเช่นนั้นอยู่ที่ตรงไหน อนึ่งเขาว่าหนังสือเก่าเขียน "ปรา" ในที่ "ปรางค์" เป็นอันมาก เกล้ากระหม่อมไม่เคยพบเคยพบแต่ "ปรางค์ปรา" ยังได้นึกว่า "ปรา" เป็นอะไร มุ่งไปเสียว่า "ปราสาท" ผิดฉนัด นี่แหละจึงคราง่าเรื่องคำนี้ยากนัก

๒) ในคำพากย์บทนางลอยเก่ามีว่า "โกศทองจะรองรับสำหรับราชเทพี จะเชิญศพขึ้นสู่ศิวกาแก้วอันเรืองรอง" ถ้าแปลศิวกาว่าวอแล้วโกศก็เข้าวอไม่ได้ ที่โกศเข้าวอได้ในทุกวันนี้เป็นทำขึ้นจำเพาะ ในบ้านในเมืองเราก็มีอยู่หลังเดียวเท่านั้น คำนี้ส่งไปถึงคำ "พระรามเข้าโกศ" ด้วย นึกถึงรูปเขียนพระเบญจวัดพระแก้วที่นั้นเขาทำเป็นพระรามแอบซ่อนตัวอยู่ที่นั้น เขาไม่ได้ทำออกมาจากโกศ ด้วยเขาเห็นขัดข้อง คำ "พระรามเข้าโกศ" นั้น ที่จะเอาอย่างมาจากเรื่อง "สุวรรณหงส์" ซึ่งกรมหลวงกฤษฎาภินันทรงแต่งแก้เก่ากับเรื่อง "ลักษณวงษ์" นั้นก็สันทรงแต่ง แต่ทรงต่องเรื่องนั้นตายจริง ๆ ไม่ใช่ตายเล่น ๆ อย่างพระราม คิดว่าแต่ก่อนนั้นโกศศพเราเห็นจะไม่มี

ทำอะไรช่างก็ทำไป "ตามเคย" ไม่ได้ประกอบด้วยความคิดเช่นนาคบัลลังก์ก็ทำไปตามเคย ต้องใช้กระดานปู ถ้าไม่เช่นนั้นแล้วนอนนั่งบนนั้นไม่ได้ตกถัง ช่างที่เขาเขียนในพระที่นั่งในคำฉันเขาเอาตัวนาคขดกันเลี้ยจะตกถังไม่ได้ แต่แท้จริงเห็นจะต้องเป็นนาคตัวโต

๓) ได้ความจากกรมวรวัฒน์เล่าถึงนายสุดลก ว่าแต่ว่าก่อนจะเล่นต้องดูคนดู ถ้าเห็นคนดูเป็นผู้ดีต้องเล่นให้ละเมียดที่สุด ถ้าเห็นคนดูทรามลงต้องเล่นเป็นล่องงามจึงจะขัน ถ้าเห็นเลวกว่างามเดียวได้เคยพูดกับพระนักเทศน์ ท่านว่า "ฮือ ตลกเขาก็มีเหมือนกัน"

อันนี้ทำให้เข้าใจว่าพระท่านเทศน์ท่านสั่งเกตคนฟัง นึกถึงตาสีเล่น ละเมียดขึ้นได้อย่างหนึ่ง เล่นละครตลก ตาสีเป็นนางรจนา เพื่อนตลกด้วยกันทักว่า "นางรจนาอะไรหนวดยุ่มย่าม" ตาสีตอบว่า "อ้าว ไม่รู้จักอะไร นี่แหละแหม่มยักคมินละปะไรล่ะ" เราหัวเราะเสียแทบตาย แต่ที่แท้ไม่มีหยาบคายอยู่ในนั้นเลย

๔) เรื่องอะไรต่าง ๆ ที่คนชอบมักไม่ยอมให้จบ แต่แท้จริงก็คือกวีท่อน ๆ จะอาศัยชี้เรื่องเท่านั้นเอง

๕) "นัก" เขมรเขียน "อนก" แต่เห็นจะไม่อ่าน "อ"

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

× × ×

ที่ ๑๓/๘๖ วังวรดิศ

วันที่ ๑๕ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หม่อมฉันเตรียมจะร่างจดหมายเวรมา ๔ วัน เผื่อถึงเวลาจะร่างคงมีอะไรขัดข้องจนพ้นเวลา จึงต้องรอมาจนวันนี้

๑. เรื่องที่อยากจะทูลก่อนนั้น ลูกมาเล่าให้ฟังถึงการทำขวัญพระสัมพันธ์เมื่อก่อนจะบวช หม่อมฉันชอบใจได้นึกอยู่ว่าเดี๋ยวนี้การทำขวัญนาคหลวงเลิกเพราะอ้างว่าเป็นพิธีพราหมณ์ ความจริงเช่นนั้นไม่ ที่จริงคำเชิญขวัญที่ว่าก่อนทำขวัญนาคเขาแต่งดีมาก เป็นเครื่องจูงใจให้เจ้านาคระลึกถึงคุณ และเตือนใส่ศรัทธาในการที่จะบวช

เป็นพิธีไทยที่มีหลักฐาน หากงานทรงผนวชเจ้านายเห็นจะกระดากด้วยเรื่องว่าความจุงใจเจ้านาค จึงให้พราหมณ์สมโภชเสียที่เดียว แต่ถอนมาถ้านาคหลวงมิใช่เจ้า ทำขวัญในท้องพระโรงก็ยังมีราชบัณฑิตว่าเชิญขวัญ คิดดูที่ไม่ใช้เมื่อทรงผนวชเจ้านาย จะขัดของด้วยเรื่องแต่งคำทำขวัญ ซึ่งเห็นกันว่าเจ้านายย่อมรู้อยู่แล้ว จึงเป็นแต่ให้พราหมณ์เบิกแว่น แต่หม่อมฉันเข้าใจว่ายังคงบายศรีของแม้สมโภชเจ้านายทรงผนวช ต่อนาคหลวงเป็นขุนนางจึงให้ราชบัณฑิตว่าทำขวัญ หม่อมฉันเคยนึกว่าถ้าลูกชายหม่อมฉันมีใครจะสมัครบวชจะทำขวัญอย่างท่านทรงทำขวัญพระสมพันธ์.

ทูลสนองลายพระหัตถ์ฉบับที่ ๒๔/๔๖

๒. ข้อที่ตรัสปรารภถึงวิธีเขียนหนังสือไทย ทำให้หม่อมฉันนึกอยู่หลายวัน จึงเห็นทรงที่จะทูลสนอง แต่จะทูลความรู้ทันกันได้ใหม่ ๒ คำก่อน คือ เขียนหนังสืออย่างที่เรียกว่า "ร้อยแก้ว" กับอย่างที่เรียกว่า "แปลร้อย" ผิดกันดังนี้ คือ อย่างร้อยแก้วนั้นเขียน "อักษร" ภาษามคธด้วยอักษรขอม สลับกับคำแปลเป็นภาษาไทยด้วยตัวอักษรไทย ยกตัวอย่างเหมือนเช่นในสมุดหนังสือมหาชาติคำหลวง ที่เรียกว่า ร้อยแก้ว เปรียบกับเอาแก้วหลายอย่างร้อยเชือกเป็นสายเดียวกัน ที่เขียนอย่างแปลร้อยนั้น คือใช้ตัวอักษรขอมเขียนภาษาไทยล้วน เหมือนอย่างหนังสือเทศน์ที่จารในคัมภีร์ลาน เปรียบด้วยเอาคำ แปลร้อยเป็นสาย ขอให้ทรงพิจารณาดูเถิด

หนังสือไทยที่เขียนกันมาแต่ก่อนสมัยใช้พิมพ์ ตั้งเกตุมีแต่ ๒ อย่าง ถ้าจะว่าที่ต่างกันเป็นประเภทที่เดียวมี ๓ อย่าง หม่อมฉันจะเรียกเป็นอย่างย่อแต่คงเข้าพระทัยได้ คือหนังสืออาลักษณ์ประเภท ๑

หนังสือเสมียนประเภท ๑ หนังสือวัดประเภท ๑ หนังสืออาลักษณ์ สำหรับเขียนหนังสือตำรับตำราหลวง คนเขียนล้วนเป็นลูกหมู่ฝึกหัดขึ้นมาในกรมอาลักษณ์เอง หรือมีอะไรเป็นผู้รู้หลักแต่ที่อื่นโปรดให้มาเป็นอาลักษณ์ด้วยวิชา เช่นพระราชาคณะและมหาเปรียญที่สำนักราชาเป็นต้น พวกอาลักษณ์เป็นผู้รู้อักษรศาสตร์ หนังสืออาลักษณ์เขียนจึงถูกต้องมาก คุณวิเศษอันนี้ต่อไปถึงเจ้านาย เพราะได้เรียนอักษรศาสตร์ต่ออาลักษณ์แต่ยังทรงพระเยาว์มา ประเภทที่สองที่เรียกว่าหนังสือเสมียนนั้น หัดเขียนแต่หนังสือหวัดเช่นท้องบัตรใบตรา ตามกระทรวงถือเอาการเขียนเร็วและไม่พลาดเป็นหลัก ส่วนอักขรวิธีไม่ถือเป็นสำคัญ พอกขึ้นทางเรียนหนังสือขึ้นมาทางเสมียน เมื่อยังรับราชการเป็นตำแหน่งต่ำถึงเป็นตำแหน่งสูงความรู้อักษรศาสตร์ก็ไม่ดีขึ้น ท่านคงทรงเคยได้ยินเขาว่าสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เขียนชื่อตัวเองไม่ถูกจนตลอดชีวิต ด้วยท่านใช้ ฉ. เขียนคำว่า ศรี และเขียนนิคหิตไว้บนคำ วงศ์ เสมอ อีกประเภทหนึ่งซึ่งเรียกว่าหนังสือวัดนั้น คือจำพวกที่พยักตอนชาดกที่เขียนลงเล่มสมุดไทย และตำราต่าง ๆ ที่เขียนจารลงในใบลานด้วยอักษรไทย มักเขียนคล้ายรูปตัวบรรจงแต่ไม่นิยมกวดขันทางอักษรศาสตร์ หนังสือไทยที่เขียนกันแต่โบราณ ดูเหมือนจะแยกได้เป็น ๓ ประเภทดังทูลมา การรวบรวมหนังสือไทยเข้าเป็นประเภทอันเดียวกัน เริ่มเมื่อหมอบรัดเลคิดทำแบบเรียนหนังสือไทยเป็นสมุดพิมพ์ขึ้น และต่อมาถึงตำราหลวงที่พระยาศรีสุนทร (น้อย) แต่ง เมื่อหม่อมฉันแรกเรียนหนังสือ แม่ชอสมุดตำไปจ้างให้อาลักษณ์เขียนตัวหรดาลมาใช้เป็นหนังสือเรียน เรียนสามสี่วันเขียนต่อครั้งหนึ่ง หม่อมฉันเริ่มเรียนที่คุณแส่งเสมียน

ด้วยสมุดดำอย่างนี้ก่อน แล้วจึงย้ายไปเรียนต่อคุณปาน ไปเริ่มเรียนด้วยสมุดพิมพ์ของหมอบรัดเลนั้น

คิดวินิจฉัยโดยทางตำนานต่อไป หนังสือไทยที่เริ่มใช้เขียนภาษาอื่น หม่อมฉันนึกว่าเจ้าพระยาทิพากรวงศ์คงเหมือนจะใช้ก่อน ท่านพิมพ์หนังสือสวดมนต์ขึ้นเป็นสำคัญด้วยพิมพ์หิน เขียนอย่างประหลังทุกตัวไป ต่อมาโรงพิมพ์ของพระสังฆราชปัลเลกัวซ์ประดิษฐ์ขึ้นสมเด็จพระสังฆราช เมื่อยังเป็นพระสาสนโสภณจัดการพิมพ์คำสวดสำหรับอุบาสกอุบาสิกาทำด้วยตัวหนังสือไทย ท่านจึงคิดอย่างยามกาลวิบัติขึ้น เมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงผนวช หม่อมฉันเคยได้รับหนังสืออย่างนี้จากท่าน

เหตุที่มีตัวพิมพ์อักษรไทยเกิดขึ้น สังเกตดูมีผลเปลี่ยนประเพณีเดิม หม่อมฉันจะทูลตามที่ได้ให้ทรงพิจารณา คือ

๑. การหัดเขียนด้วยบรรจงแบบอาลักษณ์ เรียนกันแพร่หลายออกไป เพราะอาลักษณ์สอนในโรงเรียน แต่เขียนเส้นหมึกบนกระดาษขาวแทนเส้นหรดาล เพราะถึงขนนกสมุดไทยและกระดาษข่อย มาเขียนด้วยกระดาษฝรั่งโดยมาก ลายมือหวัดอย่างเดี๋ยวนี้แปลงเป็นหวัดใบมะขาม ใช้เขียนจดหมายราชการตามออฟฟิศต่าง ๆ ทั่วขึ้นใหม่ สมุดไทยและกระดาษเพลาก็สูญไป ครั้นมาถึงสมัยเกิดเครื่องพิมพ์ดีด การหัดเขียนด้วยบรรจงหรือหวัดใบมะขามก็จับน้อยลงด้วยจดหมายต่าง ๆ เปลี่ยนเป็นใช้พิมพ์ดีดมากขึ้นทุกที

ว่าถึงแบบอักษรนิด เดิมนับถือแบบอาลักษณ์เป็นสำคัญ แต่ก็อยู่ในใช้ท่องว่าศัพท์ไหนใช้ตัวอักษรไหน ดูเหมือนมาเริ่มเกิดโต้แย้ง

อักขรวิธีเมื่อเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ พื้นภาษาสันสกฤตขึ้นในราชสำนัก แล้วมีนักเรียนคนอื่นแก้ไขตามอัตโนมัติ เถียงกันมิรู้สิ้นจนทุกวันนี้

จดหมายเวรของหม่อมฉัน ค้างมาช้านานจนออกละอายใจ ขอทูลบรรเลงแต่เรื่องเดียวให้ทรงในฉบับนี้ก่อน แล้วจึงจะเขียนเรื่องอื่นในฉบับหลังตามติดต่อไป.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

× × ×

ที่ ๒๕/๘๖ ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๓ มิถุนายน ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

บรรเลง

๑) "เขมร" เห็นจะมาแต่ "เขมรัฐ" นึกถึงศาสตราจารย์เซเดส์ ว่าคำ "ขอม" นั้นยังแปลไม่ออก ในฟุตโน้ตบทละครรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี พิมพ์ในงานศพ นายอาคม อินทรโยธิน ว่าคำ "ขอม" เขมรเขาว่าแขมนปลันตาหลอก

๒) ฉายรูปเวลานั้นต้องฉายต่ำ นั่นเป็น "แฟแช่น" เท่านั้นเอง ความจริงต้องฉายต่ำบ้างสูงบ้าง

๓) ชายวัวเอาหนังสือ "อินโดจีน" มาให้ลิบส่องเล่น บอกว่า "เด็จลุงประทานมา" ได้ดูหมดส่งกลับมาถวายนั้นแล้ว อ่านไม่ออกได้แต่ดูรูป

ในเล่มหนึ่งมีรูป "ปราสาทลำแร" "ลำแร" ก็ไม่ใช่อะไร แปลว่าขาวนาเท่านั้น ที่ปราสาทนั้นจะอยู่ในนา ชื่อนั้นในเมืองเราก็มี คือ "ลำเหร่" เพิ่งคิดได้ว่าที่ผิดกันไปเพราะเขมรเขาเขียนไม้ผัดบนไม้หน้าอันเดียวหมายให้รู้ว่าเป็นไม้หน้าสองอัน แต่เราไม่เอาก็เป็น "ลำเหร่"

๔) ประเทศชวา เป็นแน่ว่าไม่เคยเป็นอาณาจักรของเรา แต่กระนั้นก็มีชวาในเมืองเราเหมือนกัน ประเทศหงสาวดีก็รู้แน่ว่าไม่เคยร่วมอาณาจักรกับเรา แต่ก็มีเมืองชื่อเรียกชื่อว่า "เมืองหงสา"

๕) คำ "พุทธะ" ที่ "ถวายพระพุทธเจ้า" เป็นต้น ใช้จนเคยแล้วอะไร ๆ ก็เป็น "พุทธะ" ไปหมด เคยเห็นกล่าวถึงนารายณ์ว่า "พระพุทธพงศ์องค์นารายณ์" กับ "พุทธวงศ์" แต่ก็ไม่สนิท เมื่อ "พุทไธมาศ" ก็เหมือนกัน ที่ถูกเห็นจะเป็น "ปรกายมาศ" ถ้าอ่านตามเสียงเขมรเห็นจะเป็น "ปรอเตียยเมียะ" ถ้าจะแปลก็จะเป็นว่าค่ายทองหรือเมืองทอง เสียงเขมรก็เป็นเผลาะแผละ เป็นต้นว่าคำ "เลิก" ซึ่งเรารู้กันอยู่ เขาออกเสียงว่า "เลอะ"

กราบทูล

๖) พวกนักเลงก่อสร้างเดี๋ยวนี้ เช่นกราบทูลว่าเขาทำวงกลมๆ นั้น เขาหัวเราะเยาะเกล้ากระหม่อมว่าชอบเก่า ๆ ที่จริงไม่ใช่เช่นนั้น ใหม่หรือเก่าก็เหมือนกัน แต่ต้องประกอบด้วยเหตุผล จะทำไปตาม "แฟชั่น" นั้นไม่ไหว

๗) แบบเรียนผู้ใหญ่ตามที่ตัดหนังสือพิมพ์มาถวายนั้น ชุนรามคำแหงแต่งเหมือนเขียนฝาทั้งพวกเห็นจะไม่ได้ ที่จริงเราไม่รู้ว่าครูงนนเขาแต่งตัวกันอย่างไร

เรียน

๔) ด่าน "พระจาฤก" อยู่ที่ไหน ทราบแต่ว่าอยู่ในแขวงเขมร ไม่ทราบตำบล

รายการ

๙) เมื่อวันที่ ๒๑ นี้ เข้าใจว่าที่กองพิธีสำนักพระราชวังส่งหมายกำหนดการรัฐพิธี เปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรสมัยสามัญมาให้ ๒ ฉบับเผื่อขาดแล้วก่อนได้รับหมายทางราชการ.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

× × ×

ที่ ๒๖/๘๖ ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

บรรเลง

๓) ที่กราบทูลว่า "เอก" เขมรเขาออกเสียงว่า "เออะ" นั่นเห็นจะผิด ที่แท้จะเป็น "เอค" เสียงเขมรนั้นยากนัก แต่คำที่เรารู้อยู่แล้วเช่น "ส่อ" แปลว่าขาวยังฟังไม่ออก แต่หนังสือนั้นอ่านได้ เช่น "นาคพัน" เราไปเห็นสถานที่เข้าใจ แต่เขมรเขาอ่านว่า "เนียกเปียน" หมดกันเท่านั้น

เมื่อครั้งพระยาศักดาภิเดชอรฤทธิ์ (ดั้น) เป็นข้าหลวงอยู่ที่เมืองพระตะบองเข้ามาเยี่ยมบ้าน อยากรู้พงศาวดารของเขมรจึงถาม

ว่ามีหรือไม่มี ถ้ามีก็ขอให้เขาคัดมาให้ เราจะได้ว่ามีแต่เป็นหนังสือเขมรนะ เกล้ากระหม่อมก็อิดใจ แต่คิดได้ว่าเขมรเข้ามาเรียนหนังสืออยู่ในบ้านเรามีถมไป จ้างแปลก็แล้วกัน สั่งบอกว่าเป็นเขมรก็เอา ครั้นได้มาพลิกดูก็อ่านได้ไม่ต้องจ้างแปล มีคำไม่ถึง ๔ อย่าง คือเป็นภาษาบาลีซึ่งเราแปลได้นั่นอย่างหนึ่ง เป็นราชาเขมรพระราชทานอย่างหนึ่ง กับที่เหมือนกันเช่นคำว่า "กำแพง" นั่นอย่างหนึ่ง เป็นภาษาเขมรซึ่งเราไม่รู้เลยนั่นอีกอย่างหนึ่ง เมื่อรู้จัก ๓/๔ ยังจะเป็นไรไป ภาษาที่เราไม่รู้เอาสัมพันธ์ฉันเอาก็ได้

ที่เขียนว่าเมือง "พระตะบอง" นั่นเป็นเขียนอย่างไทย เขมรเขาเรียก "บัตตัมบอง" แปลว่าไม้เท้าหาย มีนิทานประกอบ ที่แรกก็สงสัยว่า "ตะบอง" ทำไมจะเป็นไม้เท้าไปได้ คิดดูก็เห็นกลายได้ เช่นรูปนารายณ์ในอินเดียถือไม้เท้า ผิดกันกับเราที่ว่าถือ "สังข์จักร คทา" คำ "ตะบอง กระบอง" ก็คือ "กะบอง กระบอง" นั่นเอง หากแต่อ่าน "ตระ" เป็น "กระ" แล้วก็เลยอ่าน "ตะ" เป็น "กะ" ไปด้วย

๒) อันถ้อยคำนั้นยากนัก เช่น "เพราะ" ก็โดนกับ "ไพเราะ" ที่ "เพราะ" จะเป็นพูดลัด ไปโดนกับ "ด้วย" และอื่น ๆ ในคำกลอมช้างเก่าเห็นจะเป็น "อัญขยมบังคมภุวล่วะ" สังเกตว่า "ไพเราะ" เขียนเป็น "พิเราะ" ก็ได้แก่ "ไพเราะ" นั่นเอง จึงว่าคำ "เพราะ" นั่นเป็นพูดลัด แต่จะถูกหรือไม่ก็ไม่ทราบแน่

๓) คำ "ลาวสรรค์กำนัลใน" นั้น "สรรค์ ก็คือ "สวรรค์" นั่นเป็นเรื่องคำอีก

กราบทูล

๔) หมายเบิดส่งมาผู้แทนราษฎรสมัยสามัญ วันที่ ๒๔ นี้เป็นวันเบิดแล้ว แต่ไม่มีหมายทางราชการมา ที่จะเห็นว่าเป็นรัฐพิธีไม่ต้องการให้ไป

๕) นี้ขึ้นมาได้ว่าที่แต่งต่อหน้าเรื่อง "พระมณีพิไชย" นั้น ที่จะเป็นพระยาเกษตร แต่เกษตรร้อยอะไรและเติมชื่ออะไรไม่ทราบทั้งนั้น จะกราบทูลได้แต่เป็นอย่างยาวว่าเป็นพ่อนางใหญ่ ซึ่งไปเป็นเมียพระยาดำรงธรรมสาร (ตึก เจ็ดชั้น) เจ้าพระยาเทเวศร์เคยบอกว่าได้ให้พระยาเกษตรแต่ง แต่จะเป็นเรื่องอะไรนั้นไม่ทราบ เวลานั้นเกล้ากระหม่อมไปไหนเสียนักไม่ออก เจ้าพระยาเทเวศร์บอกว่าไม่อาจเอาขึ้นเล่นบนโรงตึกดำบรรพ์ เล่นอยู่แต่ที่โรงล่าง (คือโรงที่ได้รับมรดก) ไม่มีคนดูที่เดียวเลิก

๖) เรื่อง "สังข์ศิลป์ชัย" นั้นไม่ใช่เป็นสองตอน ที่แท้เป็นสามตอน แต่ที่หลังไม่เล่นเสียตอนหนึ่งจึงเป็นสองตอน

อนึ่งข้อเพลงร้องที่ลงไว้ในสมุด "ประชุมบทละครนอกตึกดำบรรพ์" นั้น เห็นจะมีผิดอยู่บ้าง รู้สึกที่เพลง "ลิงโลด" ว่าไม่ใช่ร้องอย่างนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเคยตรัสเรียกที่หนึ่งทีบางปะอินแล้ว ปีพาทย์นั้นไม่มีใครได้ แต่ครูพุ่มคนน้องของหลวงดำรง (พัก) เป็นครูในวงนั้นจึงตั้งของนำขึ้น แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าตรัสห้ามเสีย ด้วยไม่ใช่เพลงที่ต้องพระราชประสงค์ก็เลยหยุด ได้คิดจะไปเรียนเพลงนั้นจากครูพุ่ม แต่มาทราบที่หลังว่าบ้านอยู่บางมด เห็นในการที่จะไปนั้นต้องเป็นประโยคพยายามมากนักก็เลยงด เพลงที่ทำพระฉันเพลก็ที่หนึ่งแล้ว ด้วยทราบว่าแต่ก่อนทำเพลงหนึ่งต่างหาก

เคยวนจะฉันเช้าหรือฉันเพลก็ทำเพลงเดียวกัน ถามคนเก่า ๆ ก็ไม่มีใครจำได้ เว้นแต่พระประดิษฐ (ตาด) บอกได้จังหวะตะโพนหนึ่ง (คือ ตีจังหวะเคาะ) นั้นก็ไปได้จากบางปะอิน คิดว่าเพราะเขาเป็นปีพาทย์บ้านนอกทำไม่เปลี่ยนแปลง

๗) เห็นขันทีกรมศิลปากร ครั้งนายวิจิตร วิจิตรวาทการ เป็นนายก ตีพิมพ์กาพย์พระบำ "ดาวดึงส์เทวโลกมโหฬาร" เรื่องเจาะว่าไม่เคยออกนอกกำแพง (พระราช) วัง อยากจะพูดให้ตรงกันข้ามว่าไม่เคยเข้าในกำแพงพระราชวัง

๘) ได้ฟังตรัสถึงพระองค์ก็เห็นขันอีก ด้วยได้เคยพูดกับหมอจำรัสมาทีหนึ่ง ว่าได้อ่านหนังสือพบเขาปรารภเรื่องไส้พันปลอม เขาว่าคนแก่ก็กลับเป็นเด็กอีก เห็นด้วยกับเขาเต็มประตู ขันทีเชื่อ แต่หมอเขาว่า "ถ้าว่าตามเทียวรีดเป็นเช่นนั้น แต่ความจริงดางทีก็ไม่เป็น" แปลว่าไม่ได้คิด และเมื่อฉันพ้น ๒๐ นครั้งว่ายากประทานพรให้อยู่ไปด้วยกันจนอายุ ๙๐ แต่เห็นไม่มีประโยชน์อะไร นั้นก็แปลว่าได้ทรงคิดคนทีหายา "อายุวัฒนะ" นั่นหลงทีสุด จะอยู่ไปทำไม ใคร ๆ เขาตายกันไปหมดแล้ว แต่อายุที่เราอยู่ตามธรรมดานี่ยังเต็มที่

๙) เรื่องม้า "กะเรียว" หรือ "กะเลียว" ซึ่งกราบทูลถามมานั้น ไม่จำเป็นต้องตรัสตอบ เพราะได้ไปถามพระยาเทเวศร์มาแล้ว ด้วยแต่ก่อนสำคัญว่าอยู่เพชรบุรี

เรียน

๑๐) "สัญญา" เป็น "สัญญาณ" ทรงจำได้หรือไม่ว่ามีตัว ณ สะกดขึ้น เพราะเหตุใดและครั้งไหน

สนองลายพระหัตถ์

๑๓) เมื่อวันที่ ๒๗ หญิงไอเอาลายพระหัตถ์ที่ ๙/๗๑ มาวางไว้ให้ ตัดออกดูมีความดังนี้

(๑) กล่าวถึงพระบำเลไลยเมืองสุพรรณ ได้ทรงสังเกตถึงถ้วยเกล้ากระหม่อมได้สังเกตแต่วิหารเท่านี้ว่าใหม่ ที่ตรัสถึงพระเจ้าปราบดิ้นที่เมืองโกสัมพีนั้น เป็นอันได้ความรู้ใหม่อย่างหนึ่ง ซึ่งแต่ก่อนไม่รู้

คำ "ปาเลไลโย" นั้นก็เป็นพระคำรี แต่คิดว่าคำ "ปาเลยัย" นั้นจะมาแต่คำ "บำเรไร" แห่งเมืองสุพรรณนั่นเอง อันความเห็นที่ว่าคู่กับนั่งขัดสมาธินั้นมากความไป ขอประทานถอน

(๒) ตัวสัตว์จักจั่น กับ เรไร นั้น ทรงวินิจฉัยว่าเป็นคนละอย่าง จะจำไว้ เคยเห็นตัวเหมือนแมงช้างเกาะกิ่งไม้อยู่เป็นกลุ่ม เขาว่าจักจั่น แต่ไม่เคยได้ยินเสียง

ได้ทราบมาแต่เรื่องนิทาน กรมสมเด็จพระยาบำราบตรัสเล่าว่าสมเด็จพระปรมานุชิตไม่ทรงรู้จักหมอคุ้งกา ทอดพระเนตรเห็นก็ตรัสถามว่า "ไข่นี่เรไรของใคร"

(๓) เรื่องพระเจดีย์ "ภูเขาทอง" ที่ว่าพระเจ้าหงสาวดีทรงสร้างนั้น เกล้ากระหม่อมก็ทราบ ยังได้ชี้ให้ใครคนหนึ่งดู ฐานทักษิณก็ลืมเสียแล้วว่าเป็นมอญ องค์พระเจดีย์เดี๋ยวนี้หลอนอยู่มาก

หม่อมหลวงพันธุ์ (เป็นลูกหม่อมราชวงศ์ลังกาวาดในพระองค์เจ้าประเสริฐศักดิ์) เขามาถามถึงภูเขาทองกับคลองมหานาค (ในกรุงรัตนโกสินทร์) ได้บอกเขาไปว่าภูเขาทองนั้นสร้างในรัชกาลที่สาม แต่คลองมหานาคนั้นพอจะบอกกันมาได้ว่ากรุงเก่าเลยงดหม่อมหลวงพันธุ์นั้นเป็นครู

(๔) เรื่องพระมาลาบัวขนนกการเวกนั้น จำได้แน่นอนว่าครั้งบอกว่า ในพระราชวิจารณ์เมื่อเขียน "ยูนิฟอม" กระทรวงต่างๆ ติดกระทรวงคลังว่าเป็น "นกอายุภักษ์" "พระตำราเครื่องต้น" ครั้งกรุงเก่านั้นหลังมาก

(๕) ว่าถึงโคลงแปลกๆ ต่างๆ ปรากฏในหนังสือพิมพ์ยกย่องศรีปราชญ์ในการแต่งโคลง ขอถวายบทแรกซึ่งคำห้ามิให้วรรณยุตเป็น "พระเยาวราชแต่ง ว่าเจ้าอย่าย้ายคิวข้ามเฉลิงมา" พระเยาวราชจะเป็นใคร อนึ่ง "ข้ามเฉลิงมา" คิดว่าเป็น "ขึ้นเฉลิงมา" เห็นว่าเป็นคำขาวปากได้ แล้วนี้ถือโคลงพระองค์ครั้งว่าเป็นหลักนั้นไม่มีเอกเลยก็มี เช่น "ของสิ่งสมบัติยง ทรมาส์ กูเอย" กับที่เกินก็มี เช่น "ไฟแดดอย่าร้อนเห้น ไข้อย่าร้ ถึงแม่เลย" กับโคลงสุภาษิตอะไรก็มี บาทสองว่า "ส่งข่งส่งควนยับปัด ปาฏิโมกข์" ยังได้ยกตัวอย่างกราบทูลกรมพระยาดำรงว่า "ปาฏิโมกข์" แล้วนึกได้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าก็ได้ทรงแต่งทีพระปฐม ด้วยทรงเห็นโคลงเก่าแต่งประหลาด โคลงเก่าเห็นจะไม่จำกัดอะไรมาก คำถ้วนก็แล้วกัน จะอย่างไรก็ไม่สำคัญอะไร ฝ่าพระบาทก็ได้ทรงพระดำริไว้มากแล้ว

(๖) ฝ่าพระบาททรงพระดำริมาก เกล้ากระหม่อมยอมแพ้แต่ยังคิดว่าคนที่ไม่ได้คิดเลย

ที่ให้ชื่อว่า "พงศาวดารเหนือ" นั้นให้ชื่อผิด ถ้าให้ชื่อว่า "นิทานเหนือ" จะดีกว่า

จะแต่งหนังสืออย่างไรก็เพราะคนเวลานั้นชอบอย่างนั้น ที่แต่งเต็มไปด้วยปาฏิหาริย์ก็เพราะคนเวลานั้นนับถือการปาฏิหาริย์ ที่เอาหนังสือแต่งไว้เก่ามาปรับกับทุกวันนี้ เกล้ากระหม่อมเห็นไม่เป็นธรรม

ข้อพระดำริที่ว่าขุนรามคำแหงไม่มีชื่อตัว จะต้องชื่อ "ร่วง" เพราะคนเคยเรียกมาก่อนนานนัก คิดถึงชื่อที่พระแต่ง "รังคะ" ก็ได้แก่ร่วงนั่นเอง "โรจนะ" เฉไปหน่อย แปลว่า ส่วาง แต่ส่วาง ก็คือ "รุ่ง" "รุ่ง" กับ "ร่วง" ก็เป็นอันเดียวกัน เอา อุ เป็น ว เท่านั้น หากจะรวมเป็นคำเดียวกันก็ได้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

× × ×

ที่ ๑๔/๘๖ วังวรดิศ

วันที่ ๒๑ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

จดหมายเวรฉบับนี้ หม่อมฉันจะทูลความรู้ที่ได้ใหม่เมื่ออ่านหนังสือตำราช้างของเก่า ให้ทรงพิจารณาเรื่องหนึ่งก่อน เห็นใน "ตำราทนนชัยบาท" ออกชื่อผู้อำนวยการพิธี ๒ คน ควาญกันบ่อย ๆ เรียกว่า "พฤฒิบาศ" คน ๑ เรียกว่า "หัศดาจารย์" คน ๑ เกิดความคิดเห็นว่า พฤฒิบาศ จะเป็นผู้เชี่ยวชาญการจับช้าง หัศดาจารย์จะเป็นผู้เชี่ยวชาญการหัดช้าง ไทยเราเอา ๒ ชื่อนั้นมาแปลเป็นภาษาไทยเรียกพวกพฤฒิบาศว่า "หมอเถ้า" เรียกพวกหัศดาจารย์ว่า "ครูช้าง" และมีอธิบายขยายต่อออกไปถึงพราหมณ์ ๓ กรมที่มีในตำเนียบ คือ "พราหมณ์พิธี" อันพระมหาราชครูพิธีเป็นหัวหน้า คงเป็นพวกชำนาญการทำพิธีทวาทศมาสกรมหนึ่ง "พราหมณ์พฤฒิบาศ" (ได้มาจากเมืองเขมร) พระครูศิขิชัย เป็นหัวหน้า คงเป็นพวกเชี่ยว-

ชาญการจับช้างกรมหนึ่ง และ "พราหมณ์หัศดาจารย์" อันพระครูหัศดาจารย์เป็นหัวหน้า คงเป็นพวกเชี่ยวชาญการหัดช้าง (มิใช่พราหมณ์หรดาจารย์และพระครูอัษฎาจารย์ อย่างเช่นเรียกกัน) กรมหนึ่ง มูลจะเป็นเช่นนี้ตอกกระมัง ขอให้ทรงพิจารณาดู

ทูลสนองลายพระหัตถ์เวรฉบับที่ ๒๕/๘๖

๑. คำว่า "ขอม" กับ "เขมร" จะเกิดจากมูลต่างกันอย่างไร หม่อมฉันยังไม่พบจนทุกวันนี้ ที่จริงขอมกับเขมรเป็นมนุษย์จำพวกเดียวกัน แต่ไทยทุกจำพวกเรียกว่า "ขอม" แต่โบราณ ส่วนพวกเขาเองเขาก็เรียกตัวเขาว่า "เขมร" มาแต่โบราณ ไม่เคยได้ยินว่ามีคำ "ขอม" ใช้ในจารึกของเขาเลย หม่อมฉันสงสัยว่า "เขมรัฐ" จะเป็นคำของพวกพระที่เรียนจากลังกามาผูกขึ้น เรียกเมืองเชียงตุงว่า "เขมรัฐ" ก็มี อธิบายของพระยาประชากิจกรจักร (แช่ม บุนนาค) ว่า "ขอม ข่า เขมร ชมุ" เป็นมนุษย์จำพวกเดียวกันทั้งนั้น จึงทูลได้ แต่ว่าหม่อมฉันยังไม่รู้เอง และไม่ได้ยินว่าใครรู้ว่าขอมกับเขมรต่างกันอย่างไร

๒. การที่ตั้งกล้องฉายรูปคนต่ำหรือสูงนั้น หม่อมฉันได้ฟังอธิบายของฝรั่งช่างฉายรูป ว่าเป็นกลเม็ดในวิธีจะฉายรูปคนให้สวย เพราะร่างกายมนุษย์ต่างคนมักมีส่วนผิดกัน งามตรงนั้นบ้างทรามตรงนี้บ้าง แต่ฉายรูปฉายพุ่งตรงไปจากกล้อง ตั้งกล้องให้สูงหรือให้ต่าอาจจะให้รูปแต่งส่วนนั้น ๆ ให้งามผิดกับที่เป็นจริงได้ เขาว่าดังนั้น หม่อมฉันนี้ก็ได้แต่เคยฉายรูปพระเจ้าพี่นางเธอ ทำอย่างไร ๆ ก็เห็นแต่ลูกตาเป็นสำคัญ เลยเลิก

๓. "เมืองชวา" เคยเห็นใช้เรียกเป็นชื่อเมืองหลวงพระบาง มีอยู่ในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง ว่าเขตแดนกรุงสุโขทัยต่อแดนเมืองชวาที่แม่น้ำของที่เรียกเมืองหลวงพระบางว่าเมืองชวา ก็นอกเคยเห็นอีก แต่จะมาจากอะไรเป็นมูลยังไม่ทราบ

๔. ข้อซึ่งทรงปรารภถึงแบบเรือนที่ชอบสร้างอยู่กันในสมัยนั้น หม่อมฉันเห็นว่าส่วนรูปสัณฐานก็เป็น Fashion ที่นิยมกันชั่วสมัยหนึ่ง แล้วก็เปลี่ยนเป็นอย่างอื่น ต่อไปอีกเป็นสมัย ๆ หม่อมฉันเคยสังเกตบ้านเรือนที่สร้างกันไว้ ณ เมืองยโสธรก็เป็นเช่นนั้น อาจจะบอกได้ทุกหลังว่าสร้างในสมัยระหว่างรัชกาลใดจนเท่าใด แบบที่ชอบสร้างกันชั้นหลัง มักทำทางเดินห้อยข้างนอกฝาผนังเรือน หม่อมฉันคิดไม่เห็นว่าจะเป็นประโยชน์สำหรับเดินไปไหน ถามผู้ที่เคยอยู่เรือนเช่นนั้นเพื่อให้ได้ความกระจ่าย เขาบอกว่าเขาใช้ตากผ้าบนพื้นนั้น ถ้าเช่นนั้นก็เป็นประโยชน์ที่ไม่ต้องเอาผ้าลงมาข้างล่างให้ถึงมือโจร แต่หม่อมฉันนึกว่าเรือนที่ก "แบบบางกะปิ" ที่ชอบทำกันเดี๋ยวนี้จะไม่ทนทาน ด้วยคนเชื่อเครื่องคอนกรีต ดูทำแบบบางนัก

หม่อมฉันได้ยินคำชี้แจงเหตุที่ตกฉนนราชดำเนินพังจากใครก็จำตัวไม่ได้เมื่อเร็ว ๆ นี้อย่างหนึ่ง ว่าผู้ที่ได้เกี่ยวในการสร้างชี้แจงว่าเป็นเหตุประหลาดทางวิทยาศาสตร์ด้วย หากเป็นที่ในยุโรปพวกนักปราชญ์ก็เห็นจะมาดกัน ด้วยการทำรากถึก ก่อสร้างถึก ถูกต้องกับส่วนสัดหมด เหตุที่พังนั้นเป็นเพราะเมื่อคิดแบบอันเยอเนยผู้คิดใจลอยเผลอไปขณะหนึ่ง ใช้ตัวเลขคำนวณผิดไปตัวเดียว ดูเหมือนว่าควรคูณด้วย ๓ ไปคูณด้วย ๒ แห่งเดียว ก็เลยพลาดเสียส่วนกำลังไปหมด จะจริงเท็จอย่างไรอยู่กับผู้เล่า ทูลตามที่ได้ยินมา

๕. รูปภาพพระเจ้าราม คำแหงนั้น หม่อมฉันเคยเห็นมานานแล้ว และรู้ด้วยว่าใครคิดแต่งตัวอย่างไร ผู้คิดนั้นมิใช่อื่น คือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประดิษฐ์ขึ้นเมื่อโปรดเล่นเขียนรูปผู้มศักดิ์อยู่พักหนึ่ง พระองค์ท่านคงจะทรงระลึกได้ ชาว "สยาม" คือชาวเมืองไทยสมัยนั้นแต่งตัวอย่างไร มีรูปภาพอยู่แห่งเดียวแต่ลายจำหลักกระบวนทัพที่ระเบียงพระนครวัดท่านก็ได้เสด็จไปทอดพระเนตรแล้ว

๖. ด่านพระจารึกนั้น หม่อมฉันทราบว่าอยู่ในทางเดินไปกรุงกัมพูชาจากเมืองไทย และอยู่ในเขตจังหวัดปราจีนบุรี แต่อยู่ตรงไหนลืมไป ค้นดูในหนังสือเก่าเมื่อรางจดหมายนี้ ยังไม่พบ ขอประทานผัดต่อไป

ทูลสนองลายพระหัตถ์เวรฉบับที่ ๒๖/๘๖

๗. คำว่า "ตระบอง" กับ "กระบอง" เป็นคำเดียวกัน และหมายว่า "คะทา" เหมือนกัน ถ้ารูปภาพตอคะทา จะเป็นเทวรูปเช่นพระนารายณ์ถือหรือยักษ์ถือ ก็ทำเป็นกระบองอย่างยาวบ้างอย่างสั้นบ้าง แต่ไม้เท้าเรียกว่า "ทัณโฑ" ต่างกันกับกระบอง หม่อมฉันเพิ่งได้ยินว่าเอาไม้เท้ามาใช้เป็นชื่อเมืองพระตระบอง ออกจะสงสัยความรู้ของผู้แต่งตำนานนั้น

๘. คำ "ไพเราะ" กับ "เพราะ" นั้น หม่อมฉันชอบใช้ไพเราะ สำหรับเสียงใช้คำ "เพราะ" เช่นคำด้วย คำ "สาวสรรค์กำนัลใน" นั้นจะเป็น "สาวสรร" หมายความว่าที่ได้เลือกคัดมาเป็นกำนัลใน ความดูเข้าทีดีกว่า "สาวสรรค์"

๙. ที่เพิ่ม "ณ" เข้าท้ายคำ "สัญญา" เป็น "สัญญาณ" นั้น หม่อมฉันไม่ทราบและไม่เคยใช้ที่เดียว จนด้วยเกล้า ฯ

บรรเลง

๓๐. ได้ยินเขาเล่าเรื่องโจรกรรมให้ฟังเรื่องหนึ่ง ออกจะแปลก ประหลาดว่าเมื่อราวสัก ๗ วันมานี้แล้วมีพ่อค้าใหญ่มาจากหัวเมืองปักษ์ใต้คนหนึ่ง เป็นคนมั่งมีด้วยการชุดแร่ มาถึงกรุงเทพ ฯ ไปว่าเช่าห้องอยู่ที่เรือนแรมรัตนโกสินทร์ เลือกอยู่ห้องอย่างเอกซึ่งอัตราค่าเช่าวันละ ๒๕ บาท บอกว่าจะอยู่ ๗ วัน ก็ได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดี เวลาอยู่ที่เรือนแรมก็กินอยู่แจกจ่ายอย่างฟุ่มเฟือย จนเชื่อกันหมดว่าเป็นเศรษฐี ตั้งแต่มาอยู่ที่เรือนแรม พอรุ่งเช้าเศรษฐีคนนั้นถือกุญแจห้องออกจากเรือนแรมไปในเวลาราว ๗ น. ทุกวัน ถือแต่กระเป๋าหิ้วติดตัวไป จะไปไหนหามีใครรู้ไม่ จนเจ็ดวันเข้าใกล้ค่ำจึงกลับมาไขกุญแจเข้าห้องอยู่เสมอทุกวัน อยู่ได้สักสี่ห้าวันเศรษฐีนั้นหายไปไม่กลับ ผู้จัดการเรือนแรมเห็นว่าปล่อยผิดปกติ ให้เอาลูกกุญแจอะไหล่ไขห้องเข้าไปดู จึงเห็นของเครื่องแต่งห้องหายไปหมด ตั้งแต่มุ้ง (ว่าราคา ๔๐๐ บาท) ปลอกหมอนหมอนข้างผ้าปูที่นอน และเครื่องใช้บนโต๊ะสำหรับแต่งตัว เช่นหวีและตลับเครื่องแป้งเป็นต้นก็หายทั้งนั้น ว่าโดยย่ออะไรที่จะเอาไปได้ เศรษฐีโจรเอาไปหมดทั้งห้อง แต่ที่จริงก็ไม่เห็นประหลาดอันใด เป็นแต่วิธีโจรกรรมที่คิดหันเหียนให้เข้ากับสมัยเท่านั้น ผู้เป็นเจ้าของก็ประมาทด้วยประการต่าง ๆ โจรก็ลักด้วยวิธีต่าง ๆ มาแต่บรมปฐมกัลป์ ต่อไปภายหน้าก็คงมีความประมาทและโจรกรรมคงอยู่ในโลก เป็นแต่ต่างประเภทและวิธีกันเปลี่ยนไปตามสมัยเท่านั้น.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

ที่ ๒๗/๘๖ วันที่ ๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

กราบทูลถาม

๑) ทรงจำโคลง "ฉันปราชญ์" ที่แต่งกระทู้ว่า "ศาล เจ้า เบิก ไพร" ได้หรือไม่ คำ "ศาล" กับ "เจ้า" นั้นเกล้ากระหม่อมจำได้เห็นจะแน่ ว่า "ศาล สูงสองศอกสี่เหลี่ยม" กับ "เจ้าจิ้นเจ็กจนใจ"

๒) อ่านพบในเรื่อง "ประทีปแห่งทวีปอาเซีย" ว่าองไชยนั้นสำหรับนับเม็ดฝนซึ่งตกไม่หยุดสิบพันปี ตามที่ว่านั้นเป็นคำเปรียบแต่เขารู้ว่าเป็นจำนวนมาก

สนองลายพระหัตถ์ ๑๐/๘๖

๓) เมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน หม่อมไอเขียนลายพระหัตถ์ ที่ ๑๐/๗๖ มาทอดไว้ให้ ตัดออกทูลจะกราบทูลสนองต่อไปนี้

(๑) ขอบกับบั้นนั้นเข้าใจว่าไม่แยกกัน ตามที่พูดว่าขอบก็หมายถึงบั้น คือรอบสิบสองหรือสิบสามเดือนก็ได้ หรือจะหมายขวดถึงขวดคือรอบบั้นก็ได้ แล้วแต่จะต้องการพูด แต่ที่จริงในเรื่องเกิดได้สองวันนับได้สองขอบนั้นกราบทูลเป็นเล่นเท่านั้น

(๒) เรื่องวินัยกรรมนั้นถูกอย่างพระดำริทุกอย่าง

(๓) เป็นพระเดชพระคุณมาก ที่ตรัสให้ได้ทราบถึง "กรมสรรพากรนอก" และ "สรรพากรใน"

(๔) เรื่องพระสุธนกับนางมโนห์รานั้นเป็นนิทานที่เขาผูกขึ้นแต่ที่ทำกินนรเป็นนางมโนห์ราก็มี คือรูปคนไส่ปีกหาง ที่ทำรูปเป็นต่าง ๆ นั้นก็ถูกตามที่ตรัสสั่น ด้วยความตั้งใจของผู้ทำจะให้คนทั้งหลายเข้าใจ

(๕) "กุหนุงมาราบี" อาจจะเป็นคนแต่งหนังสือตั้งให้ที่หลังก็ได้ จะถือเอาเป็นแน่ไม่ไหว

(๖) หมายกำหนดการเข้าส่งมาถวายบางทีก็ล่าง ที่ทรงเดาว่าเขาให้เกล้ากระหม่อมแทนเจ้าก็จะถูก

(๗) ข้อที่ตรัสถามถึงเจ้าจำนวนนั้นให้การไม่ได้ เพราะไม่ทราบ เกล้ากระหม่อมเข้าไปในกระทรวงนั้นเขาก็ตั้งหอมานานแล้ว เจ้าจำนวนมีจริง และเกี่ยวกับภาษาอาหรับจริง แต่เกล้ากระหม่อมไม่ได้เออะไรแก่คนที่เป็นเจ้าจำนวน จะถามใครซึ่งเคยทำมาด้วยกันเผื่อเขาจะทราบเพื่อสนองพระประสงค์นั้นก็ไม่มีใครตายเสียแล้วจึงยากที่จะกราบทูล สังเกตได้แต่ว่าผู้ที่เป็นเจ้าจำนวนนั้นต้องทำการอื่นด้วย จะได้ตกด้วยการอื่น ไม่ใช่เพราะเป็นเจ้าจำนวน

สนองลายพระหัตถ์ที่ ๑๑/๘๖

๔) เมื่อวันที่ ๒ กรกฎาคม หญิงไอเชิญลายพระหัตถ์ที่ ๑๑/๘๖ ลงวันที่ ๑ กรกฎาคม มาให้ จะกราบทูลสนองในบัดนี้

(๑) เรื่องเจ้าพระยานครถวายพระเต่ียงถมนั้นมีในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่สาม แต่จะว่ากระจังแห่งพระเต่ียงนั้นทำมาแต่เมืองนครหรือมาทำในนั้นก็ไม่ปรากฏ ทั้งเรื่องพระเก้าอี้ถมก็ได้เคยถามพระยาพจนปรีชา (ดำเริง) มาแล้วก็ไม่รู้ ได้ฉายรูปซึ่งแขวนอยู่ในพระที่นั่งจักรี เป็นรูปทูลกระหม่อมเด็กออกแรกเมื่องฝรั่งมาให้

รูปนั้นยังอยู่จนทุกวันนี้ กับได้ถามเจ้าพระยาบดินทร์เดชานุชิต (แย้ม) ก็ไม่รู้ พระที่นั่งพุดตานถมซึ่งตั้งอยู่ในท้องพระโรงกลางพระที่นั่งจักรี ดูเหมือนทราบว่าพระยาเพชรพิชัย (จัน) ทำ ไม่ใช่เจ้าพระยานคร (หนูพร้อม)

ที่จริงถมละครก็เอาแบบบางชุนพรหมเรานี่เอง ตื้นกันไปเปล่าๆ แต่ลางทีจะมีเรื่องเก่าอยู่บ้างก็เป็นได้

(๒) อนุสาวรีย์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้านั้น ได้ยินว่าเขียนแก้ฐานถึงสามหน เพราะว่าเงินไม่พอ อันเล่าโคมซึ่งเปลี่ยนยอดเป็นวชิระนั้น อาจทำให้งามกว่าเดิมได้

(๓) เรื่อง "ผ่อบ" นั้นจนกลอน จึงได้กราบทูลถามเผื่อจะทรงทราบ หากไม่ทรงทราบก็ผ่านไป แต่ก็ได้ความรู้แตกออกไปที่ว่า "ผ่อบ" นั้นทำด้วยอะไรก็ได้ด้วยหลักฐานที่ลอยผมของนางจันท์สุดา

"ผ่อบ" ที่ในลายพระหัตถ์ใช้ไม้เอกเช่นๆ นี้ ไม่ทำให้เข้าใจผิดไปได้ ทั้งนักคล้ายอย่างที่ได้เรียนในเรื่องนั่นเอง ตัวที่ถูกเอกไม่อ่านเป็นเสียงต่ำ แต่อ่านเป็นสระ อะ เกล้ากระหม่อมไม่ชอบจะเขียนประหลังตะพึดไปเช่นข้อบังคับกระทรวงศึกษา จะเขียนแต่ที่หนักจริง เช่น "ขณะ คณะ ชนะ" เป็นต้น ที่อ่านตัวถูกเอกเป็นเสียงสระ อะ นั้นก็ไม่ใช่อื่นไกล คือวิธีเขมรนั่นเอง เพราะเขาไม่มีไม้ผัด ใช้ลากข้างกับไม้เอกเป็นไม้ผัด ที่ใช้นอ่องตัวหรือรอ่องตัวเป็นต้นนั้นเข้าใจว่าเราคิดขึ้น เมื่อมีไม้ผัดแล้วก็เลิกไป คงเหลือแต่รอ่องตัวเรียกว่ารอหันใช้แทน "ประ" และอื่นอีก ข้อนี้ส่งให้เข้าใจว่าพวกอ่องตัวนั้นเรียกว่า "หัน" เหมือนกัน "หัน" ก็ไม่ใช่อื่นคือ "หันอากาศ" นั่นเอง

(๔) เรื่องเรียนหนังสืออย่างใหม่นั้น จะมีประโยชน์เพียงไรก็ทราบอยู่หมดแล้ว แต่อาศัยว่าอยู่ว่าง ๆ ก็เรียนไปเท่านั้นเอง

(๕) เรื่องกล่อมช้างเป็นภาษามอญนั้น เคยได้ทราบจากคุณแปด มาลากุล (พระยาเทวาธิราช) แล้ว ว่าหมอมอญเขากล่อมช้างระเนียดเมื่อช้างในเพนียดอดเวง แต่ไม่ใช่หมอเถ้าอย่างที่ได้ทรงทราบมา ที่กล่อมเป็นภาษามอญนั้นคงสั้น ๆ ผิดกันกับกล่อมเพื่อขนโรงสมโภช แต่อาจจะเอาแบบกันได้

ช้างเข้าเพนียดนั้นเห็นจะยากเสมอ เคยได้ยินพวกชอบช้างเขาชวนกันไปดู คิดดูก็เห็นจะยากจริง ด้วยตัวที่เคยเข้าก็จะกลับออก ตัวที่ไม่เคยเข้าก็จะเข้า คงอดหมดกันทุกปีไป

รายการ

๕) เมื่อวันที่ ๑ กรกฎาคม มีหมายมาว่าหม่อมเจ้าหัสชากรวรวรรณ จะเป็นนาคหลวงบวชที่วัดพระเชตุพนวันที่ ๙ แต่ไม่พูดถึงทำขวัญ จะมีหรือไม่มีก็ไม่ทราบ

๖) เมื่อวันที่ ๑ กรกฎาคม ได้รับใบคำ ๒ ฉบับ

(๑) บอกหม่อมเจ้าทองรอดตาย

(๒) เจ้าพระยาบดินทร์ (แย้ม) บอกจะเผาศพ "นายนครกุลเชฐ" (ที่เป็นลูกใหญ่ของเจ้าพระยานคร (หนูพร้อม แต่ไม่รู้จัก) ที่เมรุวัดเทพศิรินทร์วันที่ ๔

ได้คิดว่าทำไมชื่อเจ้าพระยาบดินทร์เดชาที่หลังจึงต่อนุชิตเข้าไป ก็พิจารณาก็เห็นว่าคำบดินทร์เดชานั้นเป็น "อาเก๋อ"

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พร

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

ที่ ๒๘/๘๖ วันที่ ๑๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

บรรเลง

๑) ถือจันทรคติรู้วันเพ็ญวันดับ ถ้าถือทางสุริยคติต้องมีรูปพระจันทร์ อย่างไรจะดีไม่ดีประโยชน์ก็ระคนกัน

๒) อ่านหนังสือพิมพ์พบนิทานอียิปต์ กล่าวถึง "มิคอู" ว่าถอดหัวใจไว้ที่ดอกไม้ซึ่งอยู่สูง นึกเหมือนไมยราพและทศกรรฐ์ กับว่าเทวดานิรมิตนางงามให้เป็นเมีย แล้วแม่น้ำ "ไนล์" ลักเอาผมลอยไหลไปตามน้ำ นัยว่าหอมด้วย พระเจ้าฟาโรห์เป็นผู้เก็บได้ นึกคล้ายกับเรื่องนางจันท์สุดาลอยผม นิทานเรื่องเก่า ๆ เห็นจะมีที่มาหมด

๓) ในทางวิชามักใช้คำ "ปุรชุฌา" จะพูดไว้ให้ชัดว่า "ปุรชุฌา" ก็คือ "ปชฺฌา" นั่นเอง ต่างกันที่เป็นภาษาสังสกฤตกับมคธเท่านั้น

กราบทูล

๔) หญิงไอแกนุ่งผ้าให้แล้วแกบอกว่ากลับ เกล้ากระหม่อมก็ดูแล้วจึงเถียงว่าไม่กลับ แต่ที่หญิงไอพูดนั้นหมายความว่านุ่งกลับเอาข้างนอกเป็นข้างใน ผ้าที่นุ่งนั้นเป็นผ้าลายพื้นม่วง แปลว่าตาแกดีแกแลเห็น แต่เกล้ากระหม่อมไม่เห็นที่เถียงว่าไม่กลับนั้นพูดด้วยเรื่องดอกเป็นเรื่องคำ แต่เมื่อคิดถึงคำกแพแกอีก ทางเกล้ากระหม่อมควรจะพูดว่าดอกขนดอกลง

๕) นึกถึงเสียงเขมรก็ชอบจะเห็นชัน หนังสือไม่มีสระ อี แต่เสียงมี ถ้าจะใช้แต่ภาษาของตนก็ตามที แต่บ่ายไปในภาษาอื่นด้วย

เช่น "มหิมา" ก็เป็น "มหิมา" ทั้ง "ผลิก" ก็เป็น "ผลึก" และอื่นอีกด้วย

๖) ได้ให้ชายงั่วไปถวายของพระนาคหลวงแทน กลับมาบอกว่าทำขวัญเถิก แล้วเล่าถึงพระธรรมปาโมกข์กับพระญี่บุ๋นสุกจัง พระญี่บุ๋นที่ว่าคงเป็นพวกหมออเมริกัน ไม่ใช่พวกบาทหลวงหรือพวกบวชตามทางพระพุทธศาสนา

รายการ

๗) วันที่ ๙ นี้ได้รับโอสถา บอยละเผาศพทองรอดที่วัดไตรมิตต์ เดิมคิดว่าจะไป แต่ที่หลังฝนตกไปไม่รอด จึงให้ชายงั่วไปแทน

๘) วันที่ ๑๒ ได้รับหมายกำหนดการเข้าวรรษาใบพิมพ์สองฉบับก่อนหมายทางราชการ เข้าใจว่ากองพิธีสำนักพระราชวังส่งมาเผื่อขาด แต่ไม่ได้แบ่งส่งมาถวาย ด้วยเข้าใจว่าคงได้ทรงรับเหมือนกัน ถ้าไม่ได้ทรงรับโปรดให้ทราบจะได้แบ่งส่งมาถวาย

๙) วันที่ ๑๓ ได้รับหมายทางราชการสามฉบับ คือหมายเข้าวรรษาประกอบด้วยหมายกำหนดการ (ใบพิมพ์) สองฉบับ กับหมายประชาน[ผู้]สำเร็จราชการเปลี่ยงเครื่องพระแก้วอีกฉบับหนึ่ง ฉบับนี้แหละเห็นแน่ว่าต้องด้วยที่ทรงคาดคะเนว่าเขามีหมายมาให้ด้วยเป็นผู้แทนพระราชวงศ์

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ที่ ๑๕/๘๖ วังวรดิศ

วันที่ ๑๓ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

ทูลสนองลายพระหัตถ์ฉบับที่ ๒๗/๘๖

๑) โคลงกระทู้ "ศาล เจ้า เบิก ไพร" ของนายฉ่ำปราชญ์นั้น หม่อมฉันก็จำไว้ได้เพียง ๒ บาทอย่างเช่นทรงจดประทานมา ลองคิดต่ออีก ๒ บาทก็คิดไม่ออกทีเดียวว่าเป็นอย่างไร จึงเป็นจนด้วยเกล้า ฯ

๒) กระจังทองของพระราชยานถมนั้น หม่อมฉันเห็นจะหาอธิบายการที่ทำถวายได้ ด้วยนึกขึ้นถึงคำเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (หนูพร้อม) พูดเมื่อทำพระที่นั่งพุดตานถม ว่าที่เมืองนครศรีธรรมราชมีแต่ช่างถม ต้องหาช่างทองออกไปจากกรุงเทพ ฯ และครั้งนั้นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรีได้ช่างทองไปจากพระยาเพชรพิชัยจีน เห็นว่าคงเอาอย่างครั้งเจ้าพระยานคร ฯ (น้อย) ทำพระราชยานถมเมื่อรัชกาลที่ ๓ ครั้งนั้น ก็เห็นจะเอาช่างทองไปจากกรุงเทพ ฯ

ช่างถมที่เมืองนครศรีธรรมราชนั้น หม่อมฉันเคยลับเรื่องประวัติได้ความว่าเมื่อครั้งเจ้าพระยานคร ฯ (น้อย) ตีได้เมืองไทยในรัชกาลที่ ๒ ได้เชลยมามาก จึงหาช่างถมที่ในกรุงเทพ ฯ ออกไปเป็นครูหัดพวกเชลยให้ทำเครื่องถม ความข้อนี้มีหลักฐานที่ช่างถมที่เมืองนคร ฯ แม้ทุกวันนี้ก็ล้วนเป็น "แขก" เชื้อสายมลายูแทบทั้งนั้น อีกประการหนึ่งสังเกตดูลายเครื่องถมเมืองนคร ฯ ก็เห็นแต่ลายสมัยรัชกาลที่ ๒ เช่นลายมฤปอรหันเป็นต้น เป็นอย่างเก่า หาใคร่จะพบลายแบบครั้งกรุงศรีอยุธยาไม่

จะเลยพูดต่อไปถึงประวัติของวิชาทำเครื่องถม หม่อมฉันเคยเห็นในหนังสือฝรั่งแต่ง ว่าวิชาทำเครื่องถมนั้นเป็นของพวกชาวอิหร่าน (เปอร์เซีย) คิดประดิษฐ์ขึ้นก่อน เช่นเดียวกับหมากรุกและคอหัวปลา ก็เป็นของชาวอิหร่านประดิษฐ์ขึ้นก่อนเหมือนกัน ของเหล่านี้ฝรั่งได้แบบอย่างไปจากชาวอิหร่านทั้งนั้น หม่อมฉันนึกว่าเมืองไทยเราก็มีเครื่องถมและมีหมากรุก และเข้าใจว่าคอหัวปลาก็มีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และยังมีของแบบอิหร่านอย่างอื่นอีกก็คือพระมาลาก็มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ก็พวกชาวอิหร่านคือพวกแขกเจ้าเซ็นนั่นเข้ามาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในเมืองไทยแต่รัชกาลพระเจ้าทรงธรรม ไทยเราจะได้แบบอย่างของเหล่านั้นมาจากพวกอิหร่านเหมือนฝรั่งดอกกระมัง หม่อมฉันได้ลองค้นดูในหนังสือต่าง ๆ พบกล่าวถึงเครื่องถมก่อนเพื่อนในบาญชีเครื่องบรรณาการ ที่ส่งไปถวายโปปเมื่อรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ว่าเจ้าพระยาวิชาเยนทรให้ทำไม้กางเขนด้วย "เงินคร่ำยาดำ" ส่งไปถวายโปปด้วย ความข้อนี้คงเป็นเพราะวิชาเยนทรจะอวดวิชาใหม่ของไทย จึงเชื่อว่าไทยเราได้วิชาทำเครื่องถมมาจากพวกอิหร่าน

พูลสนองลายพระหัตถ์ฉบับที่ ๒๘/๘๖

๓) ประดิทินทางจันทรคติกับสุริยคตินั้น หม่อมฉันเห็นว่าสำหรับกิจจุระสามัญ ใช้จันทรคติสะดวกกว่ามาก เพราะเห็นดวงพระจันทร์เป็นเครื่องกำหนดอยู่โทนโท่ เป็นแต่ต้องคอยลบอธิกมาสและอธิกวารกันนาน ๆ จะมีครั้งหนึ่ง ประดิทินสุริยคติแต่เข้ากับความรู้ทางดาราศาสตร์ดีกว่าขึ้นไป เป็นประโยชน์แก่คนเพียงบางจำพวก ชาวอินเดียเขาเห็นเช่นนั้น จึงใช้ประดิทินจันทรคติกันเป็นสามัญ

๔) ใจความคือ plot ของเรื่องนิทานต่าง ๆ นั้น ถ้าแปลกก็ชอบเล่ากันต่อ ๆ ไป คงแพร่หลายไปถึงต่างประเทศ และมีผู้เอาไปใช้ในเรื่องแต่งใหม่ จะเป็นประเพณีมีมาแต่ปฐมกัลป์ และมีทุกประเทศ แม้ในเมืองไทยเราก็มีเรื่องชนิดนี้นับไม่ถ้วน เช่นเรื่องตาแสนปมและเรื่องพระร่วงลูกนางนาค ก็อยู่ในพวกนี้ เรื่องพระยากงพระยาภาณ สมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ก็ทรงพบว่ามาแต่เรื่องนิทานของกรีก ทางเหล่าประเทศในโลกภาคอื่น ก็คงเป็นเช่นนั้นเหมือนกัน

๕) "ปรัชญา" เป็นคำใหม่ที่เราใช้ หม่อมฉันทูลได้ว่าได้แลเห็นตั้งแต่มันเกิด เกิดแต่จะหาคำใช้ในภาษาไทยแทนคำ Decree ของฝรั่ง ที่เขาหมายว่าเป็นศาสตร์ในความรู้ เช่น B.A. และ M.A. เป็นต้น เมื่อตงวิชไล่หนังสือไทยใช้เรียกว่า "ประโยค" ตามอย่างพระมาก่อน ดูเหมือนเจ้าพระยาภาส ฯ เป็นผู้คิดเอาคำ "ปรัชญา" มาใช้ เดี๋ยวนี้ดูเหมือนเรียกว่า "ปริญญา"

๖) เรื่องพระญี่บุ่นมาหาจอมมหาสมณะในเมืองไทย หม่อมฉันเคยถามพระไทยที่ได้สนทนากับพระญี่บุ่นพวกที่มานั้น ว่าได้ถามชี้แจงกันในเรื่องอะไร ได้ความว่าพระญี่บุ่นอยากรู้ว่าศาสนาหินยานนั้นเป็นอย่างไร หม่อมฉันคิดดูก็เห็นว่ายากที่จะเข้าใจกันได้ เบื้องต้นพระทั้งสองฝ่ายไม่รู้ภาษากันและกัน ต้องพูดกันด้วยล่าม อีกประการหนึ่งพระไทยก็น่าจะไม่มีใครรู้ถึงเหตุ และตัวใจความว่าศาสนามหายานกับหินยานผิดกันอย่างไร

บรรเลง

๗) หม่อมฉันได้เห็นคำแปลอีกคำหนึ่ง ซึ่งใช้หมายความเช่นเดียวกันทั้งในตำราศาสตร์และกฎมนเทียรบาล คือคำว่า "ควาน"

ใช้เป็นนาม เช่นเรียกว่า "ควานช้าง" ก็ม์ ใช้เป็นกริยาเช่นว่า "ให้ควานช้าง" ก็ม์ ใช้ทั้งเป็นนามและเป็นกริยาอยู่คิด ๆ กัน เช่นในกฎมนเทียรบาลว่า "ให้ควาน ๆ ช้าง พระที่นั่ง" ดังนี้ก็ม์ จะโปรดประทานอธิบายได้หรือไม่

๗) ที่ตรัสถามมาในลายพระหัตถ์ฉบับหลังของคำ "อู" ภาษาพม่าว่าหมายความว่ากระไรนั้น เมื่อหม่อมฉันไปเมืองพม่า เจ้าฉายเมืองลุกเจ้าพ้าเชียงตุง (อินแถลง) เชิญไปหานักปราชญ์พม่าคนหนึ่งชื่อ อูโปคยา มาให้หม่อมฉันซักไซ้ หม่อมฉันได้เคยถามอูโปคยาถึงคำ "อู" นี้ แกบอกอธิบายอย่างแบบโบราณที่ใช้อยู่แต่เดิมนั้น มีคำสำหรับนำหน้าชื่อเรียกบุคคลตามขนาดอายุเป็นคู่ ๆ กัน ๔ คู่

๑. บุคคลอายุขนาดเป็นปู่ย่าตายาย ใช้คำว่า "อู" นำหน้าชื่อผู้ชาย ใช้คำว่า "คอ" นำหน้าชื่อผู้หญิง

๒. บุคคลอายุขนาดเท่าแม่ ใช้คำ "โก" นำหน้าชื่อผู้ชาย ใช้คำ "มะ" นำหน้าชื่อผู้หญิง

๓. บุคคลอายุขนาดเดียวกันกับตัว ใช้คำ "มอง" นำหน้าชื่อผู้ชาย คำ "ใม" นำหน้าชื่อผู้หญิง

๔. บุคคลที่อายุเด็กขนาดน้อง ใช้คำ "งะ" นำหน้าชื่อผู้ชาย ใช้คำ "มิ" นำหน้าชื่อผู้หญิง

แต่ภายหลังใช้กันคลาดแบบเดิมไป ที่พูดกันเป็นสามัญมักใช้คำ "อู" นำหน้าชื่อผู้ชายชั้นผู้ใหญ่อายุกว่า ๔๐ ปีขึ้นไป หนุ่มกว่านั้นใช้คำ "มอง" นำหน้าชื่อ แต่ผู้หญิงดูชอบใช้คำ "มะ" คำเดียวนำหน้าชื่อเป็นพื้น แต่หม่อมฉันสังเกตดูพวกข้าราชการที่เป็นชั้นหัวหน้ากรม

หรือแม้หัวหน้าแผนก แม้ขนาดอายุไม่ถึง ๔๐ บีก็ใช้คำ "อู" นำหน้าชื่อทั้งนั้น ดูมาตรงกับคำที่เรามาใช้ว่า "ท่าน" ในบัดนี้นั่นเอง

๔) จะทูลข่าวให้ทรงปลงธรรมสังเวชเรื่องหนึ่ง ด้วยได้ทราบว่าพี่โรจีครูช่างปั้นถูกคุมตัว จะต้องเป็นเชลยเพราะชาวอิตาลียอมแพ้สงครามในยุโรปก่อยังชั่วที่ไทยจับ เพราะไทยเลยฝรั่งเชลยด้วยประการนี้ ถ้าญี่ปุ่นจับจะต้องถูกเอาไปเป็นกรรมกรทางรถไฟ คิดดูน่าอเนจอนาถใจ กฎหมายแต่โบราณวางบทอาญาว่าอาจจะฆ่าผู้กระทำผิดกับทั้งญาติด้วย ๗ ชั่วโคตร ก็คิดเห็นกันว่าทารุณ เมื่อเจริญวัฒนธรรมก็เลิกมิได้ลงอาญาถึงเพื่อนบ้าน เดี๋ยวนี้เจริญวัฒนธรรมขึ้น มนุษย์ก็มิได้กระทำความผิดแต่อย่างใด กลับได้รับความเดือดร้อนไปหมดทุกใบไม้เส้นหญ้า

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

× × ×

ที่ ๒๕/๘๖ ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๖

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

กราบทูล

๑) ตามที่กราบทูลมาว่าบีกับซวบแยกกันไม่ออกนั้นถูกแล้ว แต่เป็นการประหลาดซึ่งจะนึกเอาไม่ได้ ไม่กราบทูลไม่ได้

คำ "ขวบ" นั้นใช้แต่แก่คน แล้วไม่ทั่วไปด้วย เป็นต้นว่า "ยี่สิบขวบ" หรือ "สามสิบขวบ" นั้นไม่มี แต่จะกำหนดเอาอะไรนั้นยังคิดไม่เห็น โบราณกะว่าบวชต้องอายุ ๒๑ นั้นก็กะเกินไว้แล้ว แม้กระนั้นก็ยังมีผิด สมเด็จกรมพระยาวชิรญาณวโรรสเคยตรัสเล่า ว่ามีภิกษุรูปหนึ่งมาทูลปรึกษา ว่าบวชเมื่ออายุยังไม่ครบจะทำอย่างไรดี ตรัสว่า "นิ่ง ๆ เสีย" ก็เป็นอันตกลง

"บุกุน เบญจศก" นั้นเอาจุลศักราชเข้าแอบ แล้วเอาแต่ตัวท้ายตัวเดียวเสียด้วย ที่เราเปลี่ยนเป็นพุทธศักราชใช้สองตัวนั้นเป็นที่ตัวใส่แล้ว พุทธศักราชนั้นก็เหมือนกัน ด้วยพระพุทธเจ้ายังไม่ได้เป็นเจ้าแผ่นดิน พระท่านบอกศักราชก็ว่า "พุทธกาลล่วงแล้ว" ได้เท่านั้น ย่อมไม่ขัดกับ "พ.ศ." ด้วยถือเอา "ศ" เป็น "ศากาล" ได้ ได้พูดข้อนี้แก่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ท่านเห็นด้วย ที่หลังท่านแก้คำ "พุทธศักราช" เป็น "พ.ศ." ลง

๒) ตักบาตรเช้าวรรษา แม้เคยทำมาก็ทำต่อไปในฐานที่เป็นกุลเชษฐ วันแรกเอาไปจำแนกให้วัดโพธิ์ พระสุธรรมมุนี (ฟุ้ง) เล่าให้คนที่นำไปฟัง ถึงเรื่องทญบุ้นนิมนต์ฉันเวลาค่ำ นึกถึงที่ตรัสเล่าถึงพระธรรมปาโมกข์ขึ้นมาได้ จึงถามชายงัว บอกว่าคือพวกที่พุทธบริษัทสมาคมญบุ้นจัดเข้ามานั่นเอง แต่เป็นเสียงที่ฐานทูตญบุ้น ว่านิมนต์ต่างวัดห้ารูปด้วยกัน อ่านหนังสือพิมพ์ว่าหัวหน้าเป็นบาทหลวงที่เป็นคฤหัสถ์ แต่ในประวัติเขาว่าเป็นพระ ถ้าจริงดังนั้นที่กราบทูลว่าเหมือนหมอเมริกันก็เป็นแก้ใหม่ให้ต้องตามกาลที่หลัง

วิกาลนั้นไม่ใช่เวลาเที่ยงแล้ว แต่เป็นค่ำ สมจะชักเส้นเพียงย่ำค่ำ อรรถกถามีอยู่ว่า "รตฺตึ น ภุญฺเชถ วิกาลโภชนึ" ต้องกันกับคำว่า

"กินข้าวค่ำ" ที่คน (ในอินเดีย) เขาเห็นจะไม่กินข้าวกันในเวลาค่ำ จะบิณฑบาตไม่ได้ แต่ก่อนนี้ไม่ได้เทียบคำพูดกับคำอรรถจึงพาให้ไม่กระดิกหู

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

× × ×

ที่ ๑๖/๘๖ วังวรดิศ

วันที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ

หอสมุดแห่งชาติ NATIONAL LIBRARY

พรรณนา

๑) จะทูลเรื่องที่เพงนกขนเสียก่อน ด้วยเกรงจะลืม หม่อมฉันเคยทูลปรารภว่าการสงครามครั้งนั้นทำให้ต้องเชื่อว่า "ปัญจอันตรธาน" ที่อ้างในหนังสือปฐมสมโพธิ อาจจะมีได้จริง จะทูลถึงอันตรธานที่ปรากฏใหม่ต่อมาบางอย่าง คือได้ยินว่าที่เมืองสิงคโปร์เดี๋ยวนี้ห้ามมิให้ขอขายผ้ากันในท้องตลาด เพราะผ้านุ่งห่มที่นั้นขาดแคลนมาก ใครมีจะได้เอาไว้ใช้สอย ข้อนี้สมกับที่หม่อมฉันได้ยินมาจากใครคนหนึ่งเมื่อไม่ช้านัก ว่ามีลูกนาของเขาเข้ามาเยี่ยม เอาผักปลามาให้ตามเคยเหมือนแต่ก่อน แต่คราวนี้เขาจะให้เงินตอบแทนเหมือนแต่ก่อนไม่เอา อยากได้ผ้าเก่า ๆ ที่ไม่ใช้ พอจะได้เอาไปคลุมตัว

อกเรืองหนึ่ง ของซึ่งเคยขาดแคลนแล้วบางสิ่งคือนมผง อย่างที่เรียกว่า Klim สิ่งหนึ่ง นมขนเจือน้ำตาลสิ่งหนึ่ง เดี๋ยวนมผุดทำขึ้นในเมืองไทยได้แล้ว แต่เกิดลำบากด้วยไม่มีกลักจะใส่ขาย เพราะเหตุกลักวิลาศอันตรธาน น่าสงสารอีกสิ่งหนึ่งก็ขนมบังสด ซึ่งมีผู้อุตส่าห์คิดทำด้วยข้าวเจ้าและแป้งอื่น ๆ หม่อมฉันได้เคยกินหลายอย่าง ทั้งทำเป็นขนมปังขาวและขนมปังดำ บางคนทำได้ดูเหมือนขนมปังสดแต่ก่อนไม่มีผิด แต่ไม่มีใครสามารถปรุงรสเป็นขนมปังสดสักรายเดียว กลายเป็นกินแต่อุปาทานไปด้วยกันทั้งนั้น ถ้ายังรบกันอยู่คงมีอะไรอันตรธานกันเรื่อยไป จึงลองจดพอเป็นอนุสสติเตือนไว้ รู้อีกจะทูลต่อไปอีก ชายแววกลับมาจากเมืองญี่ปุ่น เล่าว่าทหารโซเวียตโอ่อวดอย่างประหลาด หนังมือเสียยิ่งกว่าในกรุงเทพ ฯ โซเวียตใหญ่สำหรับแรกเมือง เนื้อสัตว์ไม่มีกิน ๆแต่ปลา แต่เรือได้กินเนื้อปลาวาฬ ว่าคล้าย ๆ เนื้อหมูรู ประหลาดอยู่ ใช่แต่อย่างหัวแห้งเป็นผง ไข่ดูหามีไม่ เรือว่าตัวเรือเองได้กินแต่งกว่าจีนนายปลาญี่ปุ่น เนื้อรอยกว่าสิ่งอื่น

๒) ยังมีอยากทูลถามขอบายคำเกิดขึ้นอีกคำหนึ่ง คือคำว่า "ส้น" ที่ประกอบใช้เป็นคำพูดว่า "อัดดัดส้น" อย่างหนึ่ง กับที่ใช้กันเป็นแบบเมื่อขึ้นต้นศาลกรมธรรมว่าตัวเป็นทาสแต่กาลก่อน ว่าข้าพเจ้าอ้าย ก. "มีอาส้น" ขอขายตัวฝากไว้กับท่าน ข. ดังนี้อย่างหนึ่ง อยากรู้ว่าคำ "อา" นั้นหมายความผิดกับคำ "ขัด" อย่างไร เคยทรงทราบมูลที่มาหรือไม่

ทูลสนองลายพระหัตถ์เวรฉบับที่ ๒๙/๔๖

๓) "ขวบ" กับ "ปี" นั้น หม่อมฉันเห็นว่าความหมายต่างกัน ต่อครบรอบ ๑๒ เดือนจึงนับเป็นขวบหนึ่ง แต่บ้านนับเพิ่มขึ้นตั้งแต่วัน

เปลี่ยนขึ้นปีใหม่ไป นี่เป็นความที่หมาย ยกตัวอย่างดังเช่นอายุของหม่อมฉัน เมื่อถึงวันที่ ๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๗ ก็ว่าอายุได้ ๗๒ ปี แต่จะครบ ๗๒ ขวบต่อถึงวันที่ ๒๓ มิถุนายน นับกันได้ถึง ๖ เดือน คำคนพูดกันด้วยกาลกำหนดชอบใช้ "ปี" เพราะง่าย แต่พอเปลี่ยนปีขึ้นปีใหม่ก็นับเพิ่มจำนวนปีขึ้น คำว่า "ขวบ" ดูพูดกันแต่เมื่อว่าถึงอายุเด็กและดูเหมือนจะเพียง ๓ ปีรอบเดียวเท่านั้น ต่อนั้นไปก็ใช้ว่าปี สังเกตไม่ได้ว่าเคยได้ยินพูดกันว่า "เด็กสิบสี่ขวบสิบห้าขวบ" จึงเห็นว่าที่ใช้คำขวบสำหรับเด็ก น่าจะมาแต่ปรมาณเยาที่ให้กินเมื่อยังเป็นทารก ใช้คำขวบรู้อายุได้ใกล้จริงกว่าใช้คำปี ข้อนี้มิให้วางยาเกิดขนาด

๔) คำว่า "ศักราช" แปลว่า "ปี" นั้นผิดทั้งยอดทั้งโคน เพราะคำว่า "ศัก" เป็นแต่พระนามของพระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่ง เป็นวิสามัญนาม เหมือนเช่นว่า "พระนั่งเกล้า" คำ "ราช" ก็เป็นคำสามัญนามหมายความแต่ว่า พระเจ้าแผ่นดินจะเป็นองค์ไหน ๆ ก็ได้ ที่จริงคำว่า "ศักราช" ความหมายเพียงว่า "ปีพระเจ้าศัก" หรือจะขยายความให้เข้ากับเวลากาล ก็คือว่า "นับตั้งแต่พระเจ้าศักเสวยราชย์" มา ที่เอามาใช้ว่า พุทธศักราช มหาศักราช จุลศักราช และคริสต์ศักราชผิดหมดทั้งชุด แต่ที่ใช้ พ.ศ. หมาย "พุทธศก" นั้นพอจะไปได้ แต่ถ้าว่าออกมาเสียว่า "พุทธศกตรง ๆ ทีเดียว" ดูจะไพเราะกว่าใช้แต่ตัวอักษรเป็นเครื่องหมาย

๕) ความคิดที่ว่าจะประสานพระสงฆ์ไทยกับพระสงฆ์มญ์บุ่นให้ร่วมคิดกันนั้น แต่แรกหม่อมฉันได้ยินก็อยากรู้ว่าจะให้ร่วมกันอย่างไร ครั้นเมื่อพวกสงฆ์มญ์บุ่นเข้ามาตั้งต้นเจริญ "วัฒนธรรม"

หมู่นี้ยังได้ยินรายการยิงตระหนักใจ ว่าส่งฆ้องสองฝ่ายยังมิดไม่รู้จักกัน และไม่รู้คติของกันและกัน ยิ่งกว่าเคยสำคัญมาแต่ก่อน ซ้ำภาษาก็พูดไม่เข้าใจกันด้วย คิดไม่เห็นว่าจะประสานกันได้อย่างไร

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

× × ×

ที่ ๓๐/๘๖ ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

สมองลายพระหัตถ์

๑) หญิงไอเรียญลายพระหัตถ์มาให้ ในที่จะกราบทูลสมองข้อที่เลข ๒๒ เป็น ๒๖ ไปนั้น หญิงยามรับผิดชอบ เลข ๒ กับ ๖ นั้น (เขียนอย่างเก่า) ก็คล้ายกัน เกล้ากระหม่อมไม่ได้ตรวจ แต่ถึงตรวจก็ไม่มีประโยชน์ด้วยจำไม่ได้

๒) ยักษ์วัดพระแก้วนั้นตรัสทักถูก "โทวาริก" จะต้องอยู่ข้างนอก แล้วยังมีผิดอีกหลายประการ ซึ่งเป็นเมืองแม่ลูกไว้ประดับหลังวัดไม่สมควรอย่างยิ่ง แต่จะทำเมื่อไรนั้นไม่ทราบ เพราะความผิดนั้นจึงปรับว่าทำที่หลังวัดแจ้ง

๓) การหนีห่าก็ทรงรับรอง ว่า "ห่า" แปลว่ามาก แม้จะมากก็ไม่ถึงหมดตรัสถูกแล้ว สิ่งใดที่หลบได้ง่าย ๆ ก็ควรหลบ แต่ถึงจะอพยพนั้นดูเกินไป

๔) ภาษาปนภาษานั้นจะต้องมีด้วยกันทั้งนั้นจริง แต่ฉางพวกเขาจะไม่คิดคัดออกก็เป็นได้ การเอาภาษามคธสันสกฤตเข้ามา เกล้ากระหม่อมเคยพูดว่า เอาภาษาแขกเข้ามากทหนึ่ง เรื่องคำไทยนั้น นายยง ส. อนุมานราชธน เคยปรึกษามาทหนึ่ง ว่า "เจ้าศักดิ์ทิ์" คิดคำไทยไม่ออก "ศักดิ์ทิ์" คิดคำไทยไม่ออก "ศักดิ์ทิ์" นั้นเป็นคำมคธ เกล้ากระหม่อมคิดได้ว่าในเรื่องพระลอมีว่า "พอแรงผีแรงคน" "แรงผี" เห็นจะได้แก่ "เจ้าศักดิ์ทิ์" บอกไปก็หายเงียบไป "ผีกหัด" ของทูลกระหม่อมชายก็เคยได้ฟังตรัส ดูเหมือนกว่าสองคำแต่จำไว้ไม่ได้ เห็นจะทันลงทศรัถกับผ้าพระบาทด้วยทรงพระดำริเพิ่มคำใหม่ขึ้นได้ คำ "ไฮเดล" นั้นผู้พูดภาษาเขาได้ทักแล้ว ดูเหมือนจะเป็นพระยาอิศรักก็ แต่ก็คงเป็น "โรงแรม" อยู่อย่างเดิม

๕) เป็นพระเดชพระคุณมาก ที่ตรัสให้ทราบว่านางใน "ฮำเร็ม" ภาษาอินเดียเรียกว่า "เซนาน่า" ไม่เคยรู้ ต่อไปเรื่องสมมก็เข้าใจแล้วยังมีสงสัยในการให้มอเตียจเรียกว่า "เฮางาน" นั้นอยู่ จะเป็นสิ่งที่นับว่าเป็นงานจับเข้าจะต้องให้มอเตียวเลี้ยดอกกระมัง

๖) ตรัสถึงเรือนไทยนั้นจับใจเป็นอย่างยิ่ง คนที่อยู่เรือนฝากระดานนั้น เพราะเมืองเราเป็นเมืองไม้ และผู้ที่อยู่เรือนไม้จะหาฐีก่อแก้เรือนของตนก็ไม่ได้ ทั้งเขาก็อยู่กันทั่วไปด้วยไม่มีใครแก้ คนที่แต่งหนังสือทุกวันนี้แต่งไปตามความรู้เท่านั้น "นุนุ" เคยทักว่า "ถึงจะจนเท่าจนลักเท่าไรเรือนก็ต้องมีห้องรับแขก" เกล้ากระหม่อมก็ทดลองดูแบบเรือนคนจนของฝรั่งก็ตรงกันข้าม มีแต่ห้องครัวอย่างเดียว ทำครัวกินนอน กินข้าวกินนอน นั่งเล่นกินนอน รับแขกกินนอน ไม่มีห้องรับแขก แยกออกไปต่างหาก อีกประการหนึ่งกล่าวถึงเคาะประตู นั้น

ก็เป็นแต่งไปด้วยความรู้ในเมืองเราไม่มีใครเบื่อประดุกันเลยในกาละอันจะต้องเดาะ

อีกประการหนึ่งก็ทำกันไปตามเวลาเป็น "แฟชั่น" เช่นในเมืองโคราชแต่ก่อนก็เป็นดีกดินแล้วกลายเป็นไม้สิงคโปร์มุงสังกะสีเหมือนในกรุง อะไรก็ไม่เจ็บแสบเท่าเมืองนางรอง ส่วนโฮเต็ลทำด้วยไม้สิงคโปร์มุงสังกะสี โบสถ์ก็มีอยู่ใกล้ ๆ กัน เขามุงกระเบื้องไม้ก็ไม่เอาอย่างไม้ก็หาง่ายในเมืองนั้น ยังทำด้วยไม้สิงคโปร์มุงสังกะสีไม่ได้มีหน้ามีตากว่า ที่จริงเอาสังกะสีไปนางรองนั้นต้องเสียเงินมาก ต้องประทุกรถไฟขึ้นไปโคราช แล้วประทุกเกวียนไปนางรองอีกต่อหนึ่ง ที่ในกรุงถ้าใครมีเรือนฝากระดานก็ต้องรื้อขายเสียถูก ๆ เกล้ากระหม่อมเคยไปรับซื้อมาปลูกที่บ้านปลายเนิน จนมีจำหลังของว่าเหมือนวัดอย่างที่กราบทูลก็ช่างเป็นไร แก่รอง "แฟชั่น" พาไป

๗) หนังสือ "ประชุมปกิณกะกรีกกำบรรพ์" ที่ไปได้มาดูหน้าปกว่า "พิมพ์ครั้งที่ของ ๒" เพราะฉะนั้นก็จะแล้วว่า "พิมพ์ครั้งที่ ๓" ตามที่ตรัสบอก

๘) ตามที่ตรัสเล่าถึงไปพบการเปลื้องเครื่องพระแก้ว ไม่ทรงหลบนั้นเป็นการดีแล้ว

๙) เรื่องเอาฝิ่นทาปากรูปเสือกางที่วัดบวรนิเวศก็เคยเห็นเคยถาม แต่ได้ความเป็นว่าพวกที่เกี่ยวข้องในเรื่องฝิ่น เช่นพวกค้าฝิ่นเถือนเป็นต้น ไม่ใช่แก้สันบนธรรมดาก็เลยระงับไม่สอบสวน ละครยกและช้างม้ากระดาษที่ประดุก็เคยเห็นที่เล่นจริง ๆ ก็ทราบ เมื่อเป็นเณรก็เคยคิดจะปีนกำแพงดูหนังซึ่งเขาบักจอราวหัวพลับพลาก็ครั้งหนึ่ง

แต่ไม่ได้บิน พระพุทธรูปก็ชอบกล รูปพระเจ้าเหมือนกันแต่ก็ไม่เหมือนกัน

บรรเลง

๑๐) เรื่องมดตกน้ำตาลตายดูเหมือนได้กราบทูลแล้ว ว่าเพราะมันต้องหกหัวลงไปกิน ดูดมันอยู่ข้างบนแล้วค่อยโตขึ้นละน้อยโดยไม่รู้ตัว แล้วตัดนั้นเองพาเอาหงายหลังลงไป แต่อ่านหนังสือพิมพ์เขาว่าเพราะมันขี้ยดกันกินจึงตกลงไปแต่นั้นก็ไม่เป็นไร ตอนนี้กล่าวโทษชายว่าเอาน้ำตาลทำให้หญิงเสียไป เห็นได้ว่าผู้หญิงแต่งจึงใส่โทษเอาแก่ชายแต่ฝ่ายเดียว ที่แท้ผิดด้วยกัน

๑๑) ได้พูดกับสมเด็จพระอริยวงศ์ถึงเรื่อง "พระไพรีพินาศ" ท่านอยากรู้ต่อไปว่าใครรอบ นั่นเป็นสุดสามารถที่จะบอกได้ แล้วท่านอยากรู้ว่าพระองค์การานั่นแผ่นดินไหน นั่นสามารถจะบอกได้ เพราะมีตำรา จะคัดบอกให้ท่านทราบ

๑๒) กาแฟที่ใส่นมใส่น้ำตาลก็ฝรั่ง ประเทศที่เกิดกาแฟเขาก็ชงกาแฟเปล่าอย่างน้ำชาจีนที่เราเรียกว่า "กาแฟดำ" นั่นฝรั่งพาไป แม้น้ำชาฝรั่งก็ใส่นมใส่น้ำตาลเหมือนกัน

กราบทูล

๑๓) สำพันช์กับหมอจำรัส จะบวชที่วัดเทพศิรินทร์ วันที่ ๑๑ สิงหาคม กลางวัสสา

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ที่ ๑๗/๘๖ วังวรดิศ

วันที่ พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทูล สมเด็จกรมพระนริศฯ

สนองลายพระหัตถ์เวรฉบับที่ ๓๐/๘๖

๑. การที่ทำยักษ์หรือรูปโทวาริกอย่างอื่น ไว้ข้างภายในและภายนอกตามตำรานั้น หม่อมฉันเห็นว่าจะเกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๓ ด้วยสังเกตดูแต่ ณ สถานที่สร้างในรัชกาลที่ ๓ เป็นเก่ากว่าเพื่อน รูปโทวาริกที่สร้างก่อนนั้นขึ้นไปเช่นสังหรณ์หมู่หลังในรัชกาลที่ ๑ เดิมก็คงทำเช่นบันไดพระมณฑปวัดพระเชตุ ยักษ์ยืนหน้าประตูยอดที่วัดอรุณฯ ก็สร้างในรัชกาลที่ ๒ ยักษ์ในประตูวัดพระแก้วก็ดี ที่กาศัลาจีนสองข้างข้างในประตูวัดพระเชตุพนฯ และวัดสุทัศน์ฯ ก็ดี แม้จนรูปเทวดาและรูปยักษ์ที่เขียนหลังบานพระทวารก็ดี เป็นของสร้างในรัชกาลที่ ๓ ทั้งนั้น ดูจะเป็นด้วยแปรคำมาถือว่าเป็น "อารักษ์" แทน "โทวาริก" จะอยู่ข้างนอกหรือข้างในก็เหมือนกัน

๒. แบบเรือนที่อยู่ของมนุษย์นั้น หม่อมฉันเห็นว่าดินฟ้าอากาศเป็นเครื่องบังคับให้ทำอย่างเดียวกัน ยกตัวอย่างดังพวกเอสกิโมที่อยู่ข้างหัวและใต้ที่สุดของโลก อันเป็นที่หนาวจัดมีพายุหิมะมาตกตลอดปี ต้องขุดดินทำที่อยู่เหมือนสัณฐานรังไก่ บิดไอหนาวข้างนอกไม่ให้เข้าไปข้างใน ยังไอแผ่นดินและไออุ่นซึ่งเกิดจากตัวมนุษย์กับไอไฟที่รุ่มไว้ในรังนั้น จนถึงฤดูหนาวน้อยลงจึงค่อยระบายไอร้อนออกไว้แต่พอสบาย ทางใต้ลงมาถึงยุโรปหนาวจัด จำต้องอาศัยไอไฟแต่บางฤดู จึงใช้ไอไฟในฤดูนั้นให้เป็นประโยชน์มากอย่างที่สุดเช่นว่า

เมื่อสิ้นฤดูหนาวแล้วก็เลิกสุมไฟ ใช้แต่เป็นเตาต้มน้ำหุงข้าวเหมือนกันหมด ตอนกลางโลกเป็นทะเลทรายแห้งแล้งมิใคร่มีฝนหรือหิมะตก แต่หนาวจัดกับร้อนจัดเปลี่ยนกันรวดเร็ว เรือนต้องอาศัยฝาผนังบังความร้อนหนาวเป็นสำคัญ เรือนคนจนหลังคามักทำแต่เป็นอย่างปะรำพอกันแดดเท่านั้น ในโลกภาคอื่นก็เปลี่ยนไป ตามอยู่ได้สบายในภาคนั้น แบบเรือนของมนุษย์จึงลงรอยเหมือนกันเป็นภาค ๆ ไม่มีกิจที่จะคิดรูปร่างลวดลายให้แปลกกัน ใครใคร่จะมีเรือน ไปจ้างช่างบอกแต่ว่าให้ทำเรือนหลังหนึ่ง ช่างก็ทำตามแบบเช่นเคยทำมาก็เป็นอันสำเร็จ

หม่อมฉันเคยทราบเรื่องที่จะทดลองเป็นอุทาหรณ์ ครั้งหนึ่งในเมื่อสมัยหม่อมฉันเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ขึ้นไปเมืองอ่างทอง ไปเห็นโรงเลื่อยจักรขนาดย่อม ๆ ตั้งขึ้นใหม่โรงหนึ่ง ถามได้ความว่าเป็นของห้างกิมเส่งหลี เมื่อหม่อมฉันกลับมา พบหลวงอุดรภัณฑพาณิชย์ (อากรเต็ง) นายห้างกิมเส่งหลี ถามแกว่าเหตุใดจึงไปสร้างโรงเลื่อยจักรที่เมืองอ่างทอง อันเป็นเมืองเล็กและอยู่ใกล้ แกจะขายไม้ได้พอกับลงทุนหรือ แกบอกอธิบายว่าแกขนล่องทางนี้มาช้านาน ทราบว่าประเพณีแต่งงานสมรสของพวกพลเมือง เจ้าบ่าวต้องสร้างเรือนหอหลังหนึ่งเป็นนิจ และการสร้างเรือนหอนั้น ตัวไม้เครื่องเรือนอย่างอื่น เช่นไม้ท่อนสำหรับทำเสาและเครื่องบน เป็นต้น หาได้ไม่ยาก ลำบากแต่ฝาเรือนอันต้องหาช่างไม้ทำฝาลูกปะกน แกพิจารณาดูเห็นว่าเรือนหอทุกราษฎรชอบทำนั้นรูปร่างก็อย่างเดียวกัน และขนาดก็เท่ากันทั้งนั้น ถ้าตั้งโรงเลื่อยจักรขึ้นสำหรับทำฝาลูกปะกนไปขายเป็นสำรับ ๆ ชื่อไปก็ให้เอาไปประกอบกับเรือนหอได้สำเร็จได้

ทันที เห็นจะขายดี เพราะธรรมดาของเจ้าบ่าวย่อมอยากแต่งงานเร็ว คงมาขอฝากเรือนที่แกทำด้วยเครื่องจักรสำรองไว้ ยิ่งกว่าไปเที่ยวหาช่างจ้างให้ทำด้วยมือ ต้องรอแต่งงานไปอีกนานวัน และมนุษย์ย่อมแต่งงานกันมีอยู่เสมอ คงทำขายได้เสมอไม่มีเวลาขาดจาง ข้อที่แกไปตั้งโรงเลื่อยที่เมืองอ่างทองนั้น เพราะเรือนหอชนิดที่แกทำฝาขายชอบอยู่กันแต่ชาวหัวเมือง โรงเลื่อยอยู่ที่เมืองอ่างทอง อาจจะขายไปได้ตลอดทำเลกว้างขวางด้วยขนง่าย ตั้งแต่จังหวัดอยุธยา สุพรรณบุรี ลพบุรี สิงห์ สรรค์ อินท์ พรหม ตลอดจนสระบุรี ดีกว่าตั้งโรงเลื่อยขึ้นใหม่ หรือใช้โรงเลื่อยใหญ่ที่ในกรุงเทพฯ หม่อมฉันได้ฟังอธิบาย ก็ได้แต่ชมความคิดของแก

เมืองไทยเราหน้าวก็ไม่จัด ร้อนก็ไม่จัด ลำบากแต่ฝนชุกในฤดูฝนกับน้ำท่วม เมื่อน้ำลดจากที่สูงแบ่งเรือนที่ทำกัน จึงทำพื้นตงบนเสาให้สูงพ้นน้ำท่วม กับมุงที่จักทำฝาอย่าให้น้ำฝนเข้าได้ไม่จำต้องใช้ทัพสัมภาระอันหนาเหนียว เช่นหินและอิฐ เผื่อญเป็นเมืองมีไม้บริบูรณ์ ก็พอเหมาะแก่ที่จะใช้ไม้ทำเรือนอยู่ แม้จนปรา.....

.....

(ตั้งแต่ต้นจนถึงข้างบนนี้ ประทานเมื่อวันที่ ๒๓ พ.ย. ๗๖ รับสั่งว่า "ยังไม่จบ จะคอยรวมกันไปอีกสองฉบับ ครบแล้วจึงให้พิมพ์ถวายทรงเซ็น" ต่อต่อไป ประทานลงมาเมื่อวันที่ ๒๕ พ.ย. ๗๖ รับสั่งว่า "ต่อเรื่องจดหมายถวายสมเด็จกรมพระ ความยังไม่รับกันเอารอไว้เมื่อเสร็จงานเจ้านายพระชันษายืนแล้วให้เอามาดู จะเชื่อมให้ต่อกัน")

จากพระนครินทราธิเบศร์ขึ้นเป็นพระยาเทพประชุน ท่านสร้างบ้านขึ้นใหม่ที่ริมคลองตะพานหันทางฟากเหนือ (ซึ่งเคยใช้เป็นสถานกระทรวงธรรมการมาจนเมื่อเร็ว ๆ) มีคนชมบุญบารมีกันมาก ว่าเดิมท่านก็เป็นแค่คนหากินในการเล่นเบย์จนได้เป็นลูกเขยของเจ้าพระยาวงหวย ก.ข. ขึ้นเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๓ แล้วจึงเข้ารับราชการเป็นที่ขุนสมุทโคจรในรัชกาลที่ ๔ ถึงรัชกาลที่ ๕ ไปทำความชอบได้บรรดาศักดิ์ปรากฏที่เมืองเชียงใหม่ ได้ตรวดเร็วจึงได้เป็นที่ขุนนางผู้ใหญ่ จึงชมกันแซ่ไป อยู่มาจางวางเล็ก (เป็นตำแหน่งของใครหม่อมฉันก็ไม่ทราบ ซึ่งเป็นพ่อของลูกเขยบุตรมหันทร) ทำอากรบ่อนเบย์รายได้เลื่อนเป็นขุนชำนาญฯ แล้วได้เป็นที่พระภาษีสมบัติบริบูรณ์ สร้างวัดวินัยชำนาญที่ริมคลองบางขุดน้อย แล้วจะสร้างบ้านขึ้นใหม่ใกล้ ๆ กับวัดนั้น ชะรอยจะเห็นว่าประตีของพระยารัตนาธิเบศร์เป็นสวัสดิมงคล จึงให้ช่างทำเรือนหลังหนึ่ง เหมือนอย่างเรือนของเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์หมดทุกอย่าง ทั้งขนาดและรูปพรรณสัณฐานเป็นประธานของบ้าน เมื่อหม่อมฉันผ่านไปพอแลเห็นยังไม่รู้ว่าบ้านของใคร ก็รู้ว่าเอาอย่างเรือนเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ไปทำ ต่อมาพระยาภักดีพัทราภร (โอจิว) สร้างใหม่ข้างเหนือวัดอรุณฯ ก็ทำเรือนเหมือนของเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์อีกหลังหนึ่ง หม่อมฉันสันนิษฐานว่าคงปรารภสวัสดิมงคลเป็นเหตุ แล้วชมบอกช่างว่าให้ทำเหมือนอย่างเรือนเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์แล้วก็เป็นแล้วกันเพียงนั้น จึงวังเจ้านายต่างกรม อย่างเช่นวังกรมหลวงบดินทร ดูก็จะอยู่ในให้กรมช่างทหารในเขาทำตามอย่าง "วังเจ้า" เจ้าหาได้คิดหรือแก้ไขแผนผัง

อย่างไรไม่ หากบางพระองค์จะออกสนุกทำอะไรบ้างก็เป็นแต่ช่วยจำหลักลวดลายด้วยฝีพระหัตถ์บ้างสิ่ง ดังเคยได้ยินว่ากรมหมื่นภูมินทรและพระองค์ดงอนรถทรงจำหลัก การที่ "ผู้อยู่" คิดแผนผังตามชอบใจตนเอง เห็นจะเกิดขึ้นใหม่ นิปรารภฝ่ายผู้ดี จะบ่วยกล่าวไปใยถึงชั้นที่พวกช่างเรือนแถว เขาช่างกันเป็นแบบใหม่ ก็เห็นว่าคงเป็นของดีด้วยเป็น "อย่างใหม่" เท่านั้น

๓) สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ ท่านชอบชวายมาก ที่จะหาความรู้เรื่องประวัติพระพุทธไพรีนิราศ หม่อมฉันก็ไม่รู้ว่าใครถวายทูลกระหม่อม บอกได้แต่ว่าที่พระหัตถ์ชาแบนนั้นเป็นพระพุทธรูปช่างตามคติมหายาน เรียกว่า "ปางประทานอภัย" สังเกตดูลักษณะหม่อมฉันเห็นว่าจะขึ้นมาจากทางแหลมมลายูข้างฝ่ายใต้มิใช่ลงมาจากเมืองเหนือ ช่วยท่านได้เพียงเท่านี้

ทรงร่างค้างไว้เพียงเท่านี้

ครั้นร่างขึ้นถวาย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ เมื่อเสด็จมาทรงบำเพ็ญพระกุศลสัตมวารที่ ๒ ที่หน้าพระศพ ณ วังวรดิศ เมื่อวันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๖

× × ×

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

๒๒ ธันวาคม ๒๔๗๐

หญิงจง

ที่ให้ลายพระหัตถ์เสด็จพ่อนั้นดีแท้ที่ในเรื่องเรือนคนทำตามประ-

เทศน์นั้นดีมาก ถ้าหาไม่ก็จะเขียนหนังสือกราบทูลถวาย เสียดายเต็มที่ที่สิ้นพระชนม์เสีย จะกราบทูลอะไรไม่ได้ทั้งนั้น

พรฯ

× × ×

ลายพระหัตถ์ของสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศฯ ทรงถวายมาอีก ๙ ฉบับ คือฉบับที่ ๓๓/๗๖ ที่ ๓๒/๗๖ ที่ ๓๑/๗๖ ที่ ๓๔/๗๖ ที่ ๓๕/๗๖ ที่ ๓๖/๗๖ ที่ ๓๗/๗๖ ที่ ๓๘/๗๖ ที่ ๓๙/๗๖ ยังไม่ได้ทรงตอบด้วย ทรงคิดพระธุระอย่างอื่น จึงค้างตอบ ดังที่เรียงไว้ต่อไปอีกแพ็มหนึ่งนั้น

ข้าพระพุทธเจ้า **นายแก้วมงคล**

๒๒ ธ.ค. ๗๖

× × ×

ที่ ๓๑/๗๖ ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ ทราบฝ่าพระบาท

กราบทูล

๑) สมุดเรื่องพระอภัยมณี ซึ่งทรงพระเมตตาหอบห้อเอามาประทานให้ดู ๑๒ เล่มนั้น ได้ดูแล้วจึงถวายคืนมาบัดนี้

ถ้าจะชมช่างเขียนว่าเขียนดีดีดอก เว้นแต่ไม่เข้ากัน เหตุด้วยเรื่องเป็นเก่าแต่เขียนเป็นใหม่ (อย่างฝรั่ง) เป็นต้นว่านางผีเสื้อ ผู้แต่งก็นึกให้เป็นยักษ์ (หน้ากระหนก) แต่ช่างเขียนก็เขียนให้เป็นคนตัวโตๆ (อย่างยักษ์ฝรั่ง) ตามถนัด ที่เขียนระเบียงวัดพระแก้วก็แล้วแต่ช่างเขาจะนึก เขาก็นึกตามเขาถนัด แต่เข้าใจว่าไม่ใช่เขียนใหม่ทั่วไป เขียนใหม่แต่ที่ชำรุด ลางทีผู้แต่งเรื่องพระอภัยก็นึกเปลี่ยนไปเหมือนกัน ตอนต้นว่าไว้อย่างหนึ่ง แล้วตอนปลายก็ว่าไปอีกอย่างหนึ่ง ช่างก็เขียนเอาผสมกันเข้า แต่อย่างไรก็ดี เห็นแพเปรียบกันมาก คนแต่งเรื่องเมื่อพูดถึงเรือดำใหญ่ก็ลางเอาลำเภา แต่ช่างเขียนทุกวันนี้ไม่รู้จักลำเภา

ส่งสารแต่คนแต่งคำนำ เอาตัวผู้แต่งเป็นที่ตั้ง นั่นเป็นธรรมดาที่สุด ถ้าไม่เอาคนแต่งจะไปเอาใคร แต่ที่เอาต่างประเทศเข้ามาประกอบเรื่องนั้นไม่เด่งเห็น เช่นพระอภัยก็คือเดียวเหลียงนั่นเอง ผู้แต่งก็สำคัญ แม้จะเอาต่างประเทศเข้ามาผสมเรื่องก็แต่นึกเป็นไทย เช่นฝรั่งลูกเรือก็ให้หมอบกราบเป็นต้น

บรรดาเรื่องที่คนชอบ จบไม่ลงสักเรื่องเดียว มีคนแต่งต่อแล้วก็ค้าง

๒) สมเด็จพระมหาวรวงศ์ท่านให้หนังสือเรื่อง "ท้าวฮุ่งหรือเจือง" มาในนั้นมีคำเป็นที่โคลงตั้น ว่า

"คือดั่งหยาดแต่ฟ้าสะเด็จท่อง ธรณี
โสมคานควรคาดเจือง เทียมท้าว
นักสนมเนื้อนารี เฮียงฮอบ
กาก่องเก้างามล้ำ ลูกขอม"

ว่าเป็นแบบทางอีสาน คิดว่าโคลงนั้นเป็นเก่าที่สุด แต่ที่บังคับเอกโทและสัมผัสนั้นใหม่"

"เมืองจัน" มีในตำนานนั้น แล้วไขความว่า "เมืองเมิง" เป็นอัน "รับพร่าอาทาน" อย่างในชื่อ เราจะต้องระวังที่ชื่อ จะเอามาเทียบกับเดียวนเป็นอันยาก

๓) สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ท่านให้เหมือนกันอีกเล่มหนึ่ง ในนั้นมีรูปพระบาง เป็นพระยืนห้ามสมุทรใส่มงกุฎ แต่จะใส่ใหม่หรือใส่มา แต่เดิมไม่ทราบ ครั้นดองค์เพื่อจะตัดสินก็ครองผ้าเสียแล้ว แต่ผ้านั้นไม่ใช่จีวร เป็นผ้าทอง ได้ทราบว่าแต่ก่อนตั้งอยู่ในโบสถ์วัดพระแก้ว ที่หลังก็ได้ไปวัดจักรวรรดิ แล้วก็โดดกลับไปบ้านเมือง เดียวนว่าจมน้ำโขงไปเสียแล้ว เกล้ากระหม่อมไม่ได้เห็น เป็นแต่ได้ทราบเรื่อง

๔) หญิงไอเอาสมุดเรื่อง "พระอภัยมณี" มาให้อีก ๒ เล่ม (เล่ม ๑๓ เล่ม ๑๔) บอกว่าเด็ดลงฝากมาถวายประทาน ได้ดูแล้วและส่งกลับมาถวายนั้นแล้ว

เรียน

๕) "ลิบสองจุไทย" เคยรู้มาว่า "จุไทย" คือเจ้าไทย แต่มีคำ "ผู้ไทย" อยู่ในบ้านเรา จะเป็นชื่อบริษัทหรือบุคคลก็จำไม่ได้ จำได้แต่ว่าเกิดขึ้นครั้งกรมสวัสดิ์ฯ จะถามก็สิ้นพระชนม์ไปเสียแล้ว จึงกราบทูลถามผ่าพระบาทแทนที่เผื่อจะได้ทรงทราบบ้าง อันคำ "ผู้ไทย" นั้นหมายว่าเมืองใดเมืองหนึ่งในลิบสองจุไทยนั้น หรือว่าจะเอาเสียงคล้ายกับ "จุไทย"

๖) "ชี" ทำไมจึงตกแก่ผู้หญิง และกุ้งยาวด้วย ขอนจะต้องทรงพระดำริ และเกล้ากระหม่อมก็อยากทราบด้วย

บรรเลง

๗) "ผีดิบ" ถ้าคิดคำคู่ก็ได้ "ผีสุก" แต่ไม่มีคนพูด ถ้าจะแปลก็ได้ความ "ผีดิบ" ก็คือผีที่ไม่ได้เผา "ผีสุก" ก็คือผีที่ได้เผาแล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

× × ×

ที่ ๓๒/๘๖ ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

กราบบังคม

๑) หนังสือเรื่อง "ท้าวฮุ่งหรือเจือง" ซึ่งสมเด็จพระมหาวชิรญาณวงศ์ให้นำกราบทูลไม่รู้จักจบ เป็นแต่ว่าโคลงต้น สังเกตว่าท้ายบาทต้องเป็นโท แล้วรับในบาทหลัง ลางทีก็รับสาม ลางทีก็รับห้า สัมผัสนั้นไม่มีเลยนอกจากที่โทในบาทที่สองและสี่ แต่ลางทีก็ไม่มีส่วนเอกนั้นมีแต่ในคำที่ห้าบาทหนึ่งแทนโท ที่อื่นไม่มี เห็นได้ว่าเอกโทกับสัมผัสนั้นมาทีหลัง แต่งเป็นภาษาอีสานเข้าใจได้น้อย ลางทีก็มีคำเขมรใปบ้างแต่ไม่มาก เข้าที่อยู่ที่ว่า "ข่า" คือ "ข้า" เป็นความรู้ใหม่

ที่กราบทูลว่าเมืองจันเป็นเมืองเม่งนนพุ่งผิดเพราะจำไม่ได้ ได้สอบต้นฉบับแล้ว ว่า "นางเมืองจัน หรือ นางแมน อยู่เชียงกา"

"เชียงกา" นั้นแหละ เข้าใจว่าเมืองซึ่งเปลี่ยนเป็นเมืองจีน ในเรื่องของฝรั่งก็มีเมืองจีนเหมือนกัน กรมหมื่นพิทยาลงกรณวิจารณ์ว่าไม่รู้ว่าอยู่ที่ไหน "เม็ง" ก็มีจริงๆ แต่เมื่อเขียนหนังสือต้นฉบับไม่ได้อยู่ในมือจึงพลุ่งผิด อนึ่งความในต้นฉบับนั้นมีเมือง "ปะกัน" เขาไขความว่า "เมืองขวาง" คิดว่าที่หลังเมืองชื่ออย่างนั้นเรามาเรียกกันว่า "เมืองฝาง" จะผิดหรือถูกก็ไม่ทราบ เมืองในพม่าก็มีชื่อ "ปะกัน" (Pagan) แต่ได้ทราบจากกรมหมื่นวชิรญาณว่าแต่ก่อนเรียก "ปะกัม" เราจึงเรียก "ภุกาม"

ทั้งหมดนี้ตั้งใจจะกราบทูลเตือนว่าเมืองต่างๆนั้นเอาชื่อกันง่ายๆ จะเทียบเอาจริงกับเวลานี้จะไม่เป็นผล เว้นแต่จะมีหลักอย่างอื่นประกอบ

๒) ที่กราบทูลว่าช่างทุกวันนี้ไม่รู้จักตำนานนั้น ถ้าต้องเขียนรูปพงศาวดารตอนพระยาจีนจันตุแล้วยากมาก

๓) หญิงอามเอาประชุมบทละครดึกดำบรรพ์ซึ่งตีพิมพ์คราวที่ ๓ มาให้ บอกว่าเด็จลุงฝากมาประทาน ได้รับไว้แล้ว เป็นพระเดชพระคุณอันยิ่งใหญ่ไม่ต้องไปเที่ยวหาแล้ว

บรรเลง

๔) "พระเกศธาตุ" ไม่ใช่มีแต่ในเมืองพม่า ว่าที่อินเดียเหนือก็มี เห็นในประวัติพระถังซัมจั๋ง (ถังซัมจั๋ง) จดไว้ว่าเมือง "พอลี" (เข้าใจว่าภาษาจีน ไขความไว้เป็นภาษามคธว่า) เมือง "ภัลลิก" จะถูกหรือไม่ถูกก็ไม่ทราบ แต่อย่างไรก็ดี พระเกศธาตุเห็นจะไม่มีแต่แห่งเดียว

รายการ

๕) ได้รับใบแดง บอกจะแต่งงาน ม.ล. ถเกิงเดช กับนางสาว ผสาร ที่บ้านพระยาวิชิต วันที่ ๑๓ สิงหาคม

๖) ได้รับใบดำ บอกจะเผาศพแม่หงส์ (ภริยาพระยาสิงห์) กับแม่สนิท (ลูกสาว) ที่วัดไตรมิตต์ วันที่ ๑๔ สิงหาคม

๗) ได้รับใบดำ บอกจะเผาศพ พ.อ. พร้อม มิตรภักดี (พระยานรินทรราชเสน่) ที่เมรุหน้าพลับพลาวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๙ สิงหาคม

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

ที่ ๓๓/๘๖ ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

บรรเลง

๑) เมื่อวันที่ ๑๓ นี้ไปบวชสำพันธ์กับหมอจำรัส หมอจำรัสจะไปอยู่วัดเขา เมืองชลบุรี ทำให้นึกถึงพระประดิษฐ์ (ตาด) ขึ้นมาได้ ว่าเมื่อท่านบวชแล้วท่านมาอยู่กับเกล้ากระหม่อมที่บ้านปลายเนิน เกล้ากระหม่อมก็จัดกุฏิให้ท่านอยู่ เรื่องมีว่าที่เรือนหินงเขามีบีพาทย์ในการทำขวัญนาค แต่เรือนนั้นอยู่ข้างจะไกลเพราะมีท้องนาคั่น ท่านฟังว่าบีพาทย์เขาจะเล่นอะไร แล้วนึกขึ้นมาได้ก็บอกแก่ตัวเองว่าไม่ใช่

จุระ แล้วก็ลืมตัวพึงว่านั้นเพลงอะไร ทำให้รู้สึกว่านิสัยใครเคยมาอย่างไรก็เป็นดังนั้นทางไม่ได้ แม้ตัวเกล้ากระหม่อมก็เคยเป็นเมื่อบวชเป็นพระอยู่วัดบวรนิเวศ ไปรับบิณฑบาตกลับมาถึงถนนตกงัว ได้พึงคนขอทานซึ่งชอบเรียกกันว่า "ตาสังขารา" ไม่เคยรับ ได้ยินแต่ชมกันว่าดีเดินเอาต้อง "เดินช้าช้า"

๒) แล้วก็นึกถึงลำพันธ์ชอบกับพระยาเทเวศร์ เมื่อบวชนึกไปเหตุด้วยชายเฉลิมกับชายลำภูกคิดทำของบิ้นด้วยดิน จะให้เกล้ากระหม่อมในวันเกิด แต่บิ้นแล้วก็แตกจึงมาบ่นแก่ยาย ยายบอกว่าต้องใช้ดินบิ้นหม้อจึงจะไม่แตก ด้วยเหตุนี้ลำพันธ์จึงเป็นหัวหน้าไปสั่งซื้อสังขนจะเอาดินบิ้นหม้อแก่พระยาเทเวศร์เพราะอยู่บ้านหม้อ พระยาเทเวศร์ก็ลำคัญไปหาดินบิ้นหม้อมาให้ จึงทำให้เห็นไปว่าที่เรียกบ้านหม้อนั้น ที่แต่ก่อนเขาคงทำหม้อกันทั้งนั้น เหมือนกับที่เรียกตกงัวแต่ก่อนเขาคงเลี้ยงงัวกันทั้งนั้น

๓) "ห่า" ที่ว่าฝ่าพระบาทท่านรับรองว่า "มาก" นั้นเห็นจะเป็นการของมากไป ที่แท้จะไม่ได้ตรัสแต่สิ่งอื่นไม่ผิด

กราบทูล

๔) รดน้ำบ่าวสาว ที่บ้านนายวิชิตวงศ์ กับ

๕) เผาศพแม่หงส์ กับลูกสาว เผอิญฝนไม่ตกได้ไปทั้งสองราย

รายการ

๖) ได้รับใบแดง บอกจะแต่งงานนายพจน์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา บุตร ม.ล. พงศ์ (พระยาชลมารค) กับนางสาวไล วรานุวัตต บุตรีนายประสิทธิ วรานุวัตต์ (พระสิทธิพยากรณ์) ที่บ้านเจ้าสาว ถนนกรุงเกษม วันที่ ๒๐ สิงหาคม ๑๗.๑๕ น.

๗) ได้รับใบแดง บอกกำหนดจะแต่งงาน ม.ล. สาย สนิทวงศ์ บุตร ม.ร.ว. สายหยุด สนิทวงศ์ กับนางสาวใจรัก ไกรฤกษ์ บุตรี นายประเสริฐศุภกิจ ที่บ้านประเสริฐ วันที่ ๒๒ สิงหาคม ๑๖.๔๕ น.

๘) ได้รับใบแดง บอกจะแต่งงาน ม.ล. บัทม์ บุตร ม.ร.ว. โป๊ะ มาลากุล (พระยาชาติ) กับนางสาวประทิน มาลากุล บุตรี เจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ ที่บ้านนนท์ วันที่ ๒๙ สิงหาคม ๑๖.๓๐ น.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

× × ×

ที่ ๓๔/๘๖ ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ราชานุภาพ

บรรเลง

๑) เรื่องพระประดิษฐ์ (ตาด) ยังนึกได้อีกอย่างหนึ่ง เกล้ากระหม่อมเลี้ยงนกยูงปล่อยไว้ตัวหนึ่ง เวลาท่านฉันอาหารมันก็ไปเคลมท่านก็โปรยข้าวให้มัน มันก็จิกกิน แล้วก็มีหมาไปเคลมอาหารเหมือนกัน แต่ไม่ได้กินก็ไปไล่กัดนกยูงเข้า ท่านก็ฉวยไม้เท้าขึ้นไล่หมา แต่ไม่ทันทั้งสองอย่าง หมากัดนกยูงก็ไม่ทันมันหันไปเสียก่อน ไล่หมาก็ไม่ทัน คงจะเข้าพระทัยได้ว่าหมากับคนวิ่งไม่ทันกัน ท่านจึงถามตัวเองว่าอะไรนำให้เป็นเช่นนั้น แล้วท่านก็บอกตัวเองว่า "เพราะถือเอาว่านกยูงเป็นของเรา"

๒) อ่านหนังสือเก่า ๆ พบเขาแปลคำ "ชวา" ว่ามาแต่ "เชียงตง เชียงทอง" (คือหลวงพระบาง)

๓) ไทยเราเรียกว่า "มลายู" ฝรั่ง (อังกฤษ) เป็น "มลายา" แต่ญี่ปุ่นพลิกเป็น "มาลัย" รู้แล้วรู้รอดไป แต่ที่จริงคำ "มาลัย" ควรจะเป็นคำของเรา ด้วยรูปเป็นภาษามคธซึ่งเราถือว่าเป็นภาษาของเรา

กราบทูล

๔) เผาศพแม่หงส์กับลูกสาว (วันที่ ๑๔) นั้นได้ไป แต่

๕) การเผาศพ พ.อ. พิรอม มิตรมีดี (พระยานรินทรราชเสนี วันที่ ๑๙) นั้นไม่ได้ไปเพราะฝนตก ด้วยคิดจะไปเผาที่หลัง เวลาที่กำหนดมานั้นเป็น ๑๐.๓๐ น. เช้านัก

๖) การรดน้ำแต่งงานที่บ้านนายวิชัยวงศ์นั้นได้ไป เพราะฝนไม่ตก

๗) การรดน้ำแต่งงานที่บ้านนายประดิษฐ วรานุวัตร นั้นมเปลี่ยนแปลง คือเขาพามาให้รดน้ำที่บ้านปลายเนินที่หลังฉัตร์ (วันที่ ๒๐) ด้วยเขาจะทำงานที่บ้านเจ้าสาว แต่คุณตัว (เมี่ยพระยาชลมารค) ไปตรวจดูบ้านเห็นกะไดชัน กลัวจะได้ความลำบาก จึงพามาให้รดน้ำที่หลังฉัตร์

๘) รดน้ำแต่งงานบ่าวสาวที่บ้านประเสริฐ (วันที่ ๒๒) ได้ไป เพราะฝนเวลาเย็นไม่ตก

๙) ในวันที่ ๒๒ นั้นเอง ชายจุมภฏกับพันธุทิพย์มาตามให้ไปรดน้ำหมั้นตึง ไม่ต้องกราบทูลมากมายเพราะพันธุทิพย์มากราบทูลแล้ว

๑๐) เห็นในหนังสือพิมพ์ คิดจะไม่ตัดส่งมาถวายแล้ว แต่ก็อดไม่ได้ ตัดที่พิมพ์ไว้ข้างบนนั้นแปลก ดูไม่ออก กับคำจำหน้าก็แปลก โคลงก็แปลก

๑๑) ที่กราบทูลว่า "สังข์ศิลป์ชัย" เป็น ๓ ตอนนั้น นึกได้ว่าเดิมตอนที่ ๒ เห็นจะเพราะไม่มีเรื่อง จำได้ ๒ ฉาก ฉากหนึ่งมีญวนรำกระถางออกมาส่องโคมร้อง "กี่โย่" ตอนนี้เจ้าพระยาเทเวศร์ว่าได้เห็นเรื่อง "ซินเดอเรลลา" มีระบำออกมาส่งโคมหาเกือกแก้วก็ทำตามไป คนที่เกี่ยวข้องกับผ้าได้จึงให้ชื่อ "กอเจ็อง" เพื่อให้เป็นญวนเข้ากับระบำ อีกฉากหนึ่งท้าวเสนาถูกให้ปลูกโรงเล่นฉลอง จำได้ว่าเพื่อจะให้หุ่นน้อยตัว ซึ่งคิดตอนพระรามเดินดง มีตลกพูดกับคนเชิดหุ่น ฉากโรงหุ่นนั้นคนเขียนฉากโรงละครยังสังเกตได้ว่าต้นไม้ต้องเข้ากับภูเขา สมกับคำที่เรียกว่า "เขาไม้"

สนองลายพระหัตถ์

๑๒) หญิงไอเชิญลายพระหัตถ์มาให้ เห็นออกพระองค์ว่าไม่ได้มีลายพระหัตถ์มานาน อันลายพระหัตถ์นั้นไม่จำเป็นจะต้องมีเสมอไป แม้ที่เกล้ากระหม่อมมีมาถวายทุกวันพุธก็เพราะกระดาษเก่า ๆ มีอยู่ ถ้าหมดไปก็จะราไป จะไม่ซื้อกระดาษแพงมาใช้ ด้วยเราอยู่ในกรุงไม่จำเป็นต้องเขียนหนังสือถึงกัน มีอะไรก็ไปเฝ้าได้

เรื่องบวช ๆ สึก ๆ นั้นได้เคยถามพระจันวังสมาชิวัตร (อาจารย์แมว) ได้ถามว่าประเพณีจีนห้ามสึกหรือ ท่านบอกว่าไม่ได้ห้าม แต่เขาไม่สึกกันเอง ในเมืองที่บวชเพราะเขาอาย เขาไปสึกกันในเมืองต่างประเทศ

ก่อนจะบวชนั้นต้องรับใช้ในวัดแล้วบวชเป็นเณรก่อน อันนี้ชอบด้วยพระพุทธศาสนาซึ่งเรียกว่า "สิกขมานา" การบวชทุกคนนั้นพระเจ้าบรมโกศรับผิดรับชอบ

ในการทำขวัญนาคนั้นบังเอิญนายหงวนซึ่งบวชอยู่วัดมหาธาตุคุ้นเคยกันมาแต่ก่อน เขาว่าทำขวัญนาคได้จึงหาเขามาว่า ถ้าทำไม่ได้ก็จะไม่มีว่า บายศรีต้องก็คือกระทง แต่เปลี่ยนรูปไปกับเงิน บายศรีแก้วก็คือเอาเครื่องแต่งตัวที่ผูกแก้วเข้าประดับกระทงบายศรี ข้อนี้ได้สดับจากพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ว่าที่นั่งบนกองแก้วกองทองก็คือเอาเครื่องแต่งตัวที่ผูกแก้วและทำด้วยทองฉวนเข้าไปประดับตั้ง บายศรีทองเงินก็ได้คิดแล้ว คือโตะเงินโตะทองรองอาหาร ไม่ผิดลำรับใหญ่เห็นเป็นผมอยู่ในรัชกาลที่หนึ่ง แต่ลำรับอื่นไม่ได้ดู เพราะไม่มีโอกาสจะดู

๑๓) ตรัสถึง "ร้อยแพ" กับ "แปดร้อย" ทำให้ได้สติขึ้น แต่เห็นจะหมายความอย่างเดียวกัน ถ้อนหนึ่งแปลว่า "ร้อยแก้ว" นั้นแต่งมีสัมผัส กับที่ตรัสแยกแยะให้รู้ว่าหนังสือมี ๓ อย่างนั้นดีมาก เสียดายที่หนังสือตามกระทรวงเดียวนี้ไม่ทราบว่ามาแต่กระทรวงไหน เพราะไม่ได้หัดกันจากกระทรวง คำว่า "หนังสือวัด" ก็เข้าใจ ยังได้พูดว่า "นุ่งผ้องขาว" เป็น "หนุ่งขาว" หนังสืออาลักษณ์ก็เข้าใจว่าเพราะเขียนฉุก

การเรียนนั้นเกล้ากระหม่อมไม่ได้เรียนกับเจ้าพี่และคุณปาน เพราะครอกบ้า "สารพัดเพชร" ต่อให้รู้ได้ การอ่านสมุดตำนานเรียกว่า "ขึ้นสมุด" ดูใจเป็นอันพ้น ที่หลังจึงได้เรียนกับพระยาศรีสุนทร (น้อย) นั่นแปลว่าได้รู้มากขึ้น ในการเรียนนั้นไม่จำเป็นต้องเขียน

ด้วยดินสอดำหรือกระดาษซ่อย นักเรียนแต่ก่อนใช้กระดานดำ ดังได้ทรงทราบอยู่แล้ว จนชุนนริศรานุวัดติวงศ์เล่าว่าเรียนหนังสือที่โรงทานพร้อมกับพระยาจินดา (ฝาย) พระยาจินดามีรูปภาพอยู่ที่หัวกระดานดำเสมอ

การเขียนประหลังและไม่ประหลัง เกล้ากระหม่อมได้พูดเนืองๆ ว่า ประหลังไม่ใช่สระอะ และชอบความเห็นที่ว่าต้องประหลังแต่ที่เสียงสั้น "อะ" จริงๆ แต่ที่เขียนประหลังในที่เห็นไม่ควรประกำประนัดด้วยทุกวันนี้เขาเขียนกันเช่นนั้น ได้ตั้งปณิธานไว้แล้วว่าจะเขียนตามสมัยก็เขียนตามเขาไป

เรื่องเถียงกันนั้น จำไม่ได้ว่าเถียงกันเมื่อไร มีอะไรเป็นหลักแต่เป็นแน่ว่าเกล้ากระหม่อมเถียงเมื่อรู้คดขึ้นแล้ว การเปลี่ยนแปลงก็มีเสมอ เช่น "หรือ" แทน "ฦ" "และ" "แหล่" แทน "แล" ก็จำเขียนตามไปเสมอ ที่จริงไม่มีอะไร เวลาใหนเขาเขียนกันอย่างไรก็ต้องตามเขาไป ไม่เช่นนั้นก็ "เบื่น"

เรียน

๑๔) ทูลกระหม่อมส่วรรคตด้วยประชวรพระโรคอะไร หวังว่าจะตรัสบอกได้ ได้ยินแต่เขาโทษกันว่าเพราะเสด็จไปหว้ากอ หว้ากออยู่ที่ใหนก็ไม่ทราบ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พร

ที่ ๓๕/๘๖ ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

กราบทูล

๑) อ่านหนังสือพบเขาแปลชื่อกรุง "ศรีสัตนาคนหุต" ว่าไม่ใช่เป็นจุหงอน คำ "สัตะ" ว่าร้อย "สัตตะ" ว่าเจ็ด ความจริงไม่ทราบว่าเขาเขียนอย่างไร กับคำ "นหุต" ก็เป็นจำนวนอันหนึ่งไม่ใช่ล้าน คู่กับ "นินนหุต" เพิ่มแต่สิบล้านขึ้นไปด้วยร้อยแสน เขาว่าให้ชื่อประเทศเอาพระยานาคล้องตัวเป็นเกณฑ์ถูกของเขา พระยานาคจะมาทำอะไรแก่ประเทศบ้างก็ตามที ตามธรรมเนียมของตำนาน แต่ชื่อประเทศนั้นมีอยู่ในตำนานอีสานแล้วว่า "ศรีสัตตนาค" ไม่ใช่ใหม่

อนึ่งชื่อ "เวียงจันทน์" นั้นเป็นเมืองมีวง คำว่า "เวียง" นั้นหมายความว่าเมืองแน่ ไม่ต้องเทียบด้วยหัวเมือง เอาแต่ตำแหน่งจตุสดมภ์ในกรุง "เวียง วัง คลัง นา" ก็เห็นอยู่แล้ว ว่า "เวียง" ซ้ากับ "วัง" ต้องเป็นเมือง

ในมณฑลพายัพเรียก "ลานนา" หรือ "ล้านนา" นั้น เห็นสืบมาถึงเมืองเราด้วยในคำว่า "ศักดินา" ที่ปรับกัน "พระเจ้ากือนา" นั้น "กือ" แปลว่ากระไรอยากทราบด้วยไม่เคยทราบ

๒) ไปในการรดน้ำหญิงคงไม่ต้องกราบทูลมาก เพราะไปพบกับฝ่าพระบาทที่นั่น แล้วจุมภฏกับเมียมาหาเมื่อวันที่ ๒๗ สังหาคม ขอบใจในการไปงานลูกไม่จำเป็นเลย

๓) หนังสือเวรลางที่จะงดเพียงฉบับนี้ เว้นแต่จะมีอะไรเป็นพิเศษซึ่งจะกราบทูล

๔) รดน้ำแต่งงานที่บ้านนนท์ (วันที่ ๒๙) นั้นได้ไป ด้วยฝนไม่ตก

สนองลายพระหัตถ์

๕) หญิงไอเชิญลายพระหัตถ์ ที่ ๑๔/๗๖ ลงวันที่ ๒๖ สิงหาคม มาให้ จะกราบทูลสนองแต่ที่สมควร

๖) "พฤฒิบาศ" เห็นจะมาแต่ภาษาสกฤตว่า "วฺฤทฺธิ" และภาษามคธว่า "วุฑฺฒิ" ตำแหน่ง "พระครูยัษฎาจารย์" ก็ได้นึกมาแต่ก่อน ว่าอ้ายนี่ภาษามคธ คงเป็น "อัตถาจารย์" แปลว่า ผู้ชี้ช่างผิก ส่วนภาษาสังสกฤตเป็น "อรฺถจรฺยา" แปลว่า "หมอความ" ไป คือคำนี้ไม่มี ที่เขียน "หัศฎาจารย์" นั้นเป็นภาษาสังสกฤตเดา สังสกฤตเดานี้มาก ที่ "อ" เป็น "ห" ไปนี้ย่อมเป็นธรรมดา ไม่ใช่แต่เมืองเราได้พังเรื่องต่างประเทศก็มีเหมือนกัน

ใน "พระตำราพฤฒิบาศ" ซึ่งประทานมาได้ดูแต่ข้างต้น ต่อไปยังไม่ได้อ่าน ที่หนังสือขอมเห็นเป็นภาษาสังสกฤตแกมภาษาอื่น แต่กวีบทคงเป็นแต่ "มนตร์" เท่านั้น

๗) คำ "ขอม" เห็นจะไม่เหลว เก่า ๆ มีมากนัก แต่สังเกตว่าเป็นคำพวกต่างประเทศเรียก "กัมโพช" ไขว่า (กัมพุช) นั้น ในพจนานุกรมของอาจารย์ชอเดอแปลว่าเมืองอันหนึ่ง "เขมรัฏฐ" นั้นยังค้นไม่พบ

๘) ครั้งอธิบายถึงการตั้งกล้องสุ่งดาวเพื่อการฉายรูปนั้น อย่างยิ่ง สิ่งที่จะฉายนั้นไม่เหมือนกันเลย แต่คนฉายนั้นทำไปตามที่เขาว่าก็ไม่มีคิดบ้างเลย

๙) ตรัสถึงแบบเรือนจริงอย่างที่ตรัส ในเรื่องเชือดคอนกรัต นั้นเคยได้ยินพูดที่เดียว เขาไม่เชือดคอนกรัตว่าจะทนทาน

เกล้ากระหม่อมเป็นคนไม่ชอบเฉลียง ยังมีเฉลียงรอบตัวแล้ว เห็นอยู่ไม่ได้ที่เดียว แต่ก็เป็น "นานาจิตฺต" ที่จำเป็นต้องมีกันบ้าง เช่นโรงเรียนก็ต้องมีเฉลียงเดิน ตามที่ตรัสว่าทำเฉลียงไว้ตากผ้านั้น จะเล่าถวายตามที่เห็นในสิงคโปร์ ตึกริมถนนเขาเอาเสื่อผ้าผูกด้วมกับไม้ ที่มออกมาทางหน้าต่างเพื่อตาก การตากผ้าเห็นที่บ้านเจ้าพระยาเทเวศร์ จะตากทิ้งไว้เท่าไรก็ไม่หาย ได้นึกในใจว่าไม่มีขโมย พระยาศรีสังข์ (จัน) บอกว่าบ้านจะไม่ให้มีขโมยมันคงง่าย เห็นใครไม่เข้าที่ก็จำจับไปเสียก็แล้วกัน มานึกดูเห็นยากที่จะรู้ได้

๑๐) คนพวกก่อสร้างแต่ก่อนไม่เห็นใครคิดเลย แต่คนเดี๋ยวนี้ ไม่ทราบอย่างไรก็ดีจึงว่ารวชาเลศ แม้จะรู้ชาเลศก็ยังมีคดผิดจนตึกพัง

๑๑) รูปขุนรามคำแหงแต่งควรในรัชกาลที่หกนั้นเกล้ากระหม่อม ไม่เคยเห็น รูปฉลักที่ระเบียงนครวัดนั้นได้เห็น แต่ที่เขาบอกว่ารูปพวกไทย จะเท็จจริงอย่างไรก็ไม่ทราบ

๑๒) ตามที่ทรงส่งสัยความรู้ผู้แต่งตำนานเมืองพระตะบองนั้น ควรแล้ว ตำนานเป็นของที่หลัง

ได้ดูพจนานุกรมของอาจารย์ชิลเดอ ในคำ "คทา" และ "ทณฺฑ" "คทา" แปลให้ไว้ว่า "Club" นึกถึงรูปยักษ์ซึ่งเห็นบนพระปรางค์หินเขมรถือ "คทา" ปลายใหญ่ทำมือถือเล็ก ปลายเป็นกระบุ่มกระบี่มสมเป็นไม้เอามาหลาว ส่วน "ทณฺฑ" นั้น แปลว่า "Staff" มีคำแปลอันหนึ่งว่า "Punishment" ดูเข้าทีมาก ที่ทำให้

นารายณ์ถือไม้นั้นสำหรับตีคนชั่วที่มาให้ว่า ตะบองกับไม้เท้าก็พอจะใช้ด้วยกันได้

๑๓) ตีมากที่ไม่ทรงใช้คำ "เพราะ" เกล้ากระหม่อมจะเอาอย่างไม่ใช้บ้าง คำ "ด้วย" มีอยู่แล้ว

๑๔) คำ "สาวสรรค์กำนัลใน" คิดว่าคำ "สาวสรรค์" นั้นเป็นนางฟ้า แต่ที่กราบทูลนั้นก็ไม่ใช่จะให้เปลี่ยนคำ เป็นกราบทูลเพื่อให้เข้าพระทัยเท่านั้นเอง แต่เมื่อไม่ทรงเห็นด้วยก็ไม่เป็นไร หนังสือของเราก็เขียนตามใจ "สาวสัน" หรือ "สาวสรร" และ "สาวสรรค์" ก็มิทันนั้น ถ้าจะเลือกตามสมัครใจ และถ้าเป็นเลือกก็อยากเขียน "สาวสัน" อย่างไรก็คิดเขียน "สรรค์" เป็น "สวรรค์" ก็มี เช่น "รังสรรค์" เป็นต้น เขาแปลฉันว่าแต่งสวรรค์

๑๕) คำ "สัญญาณ" คำได้ทรงคิดๆ ว่าเกิดขึ้นครั้งทูลกระหม่อมชายทรงว่าการกระทรวงกลาโหม จะมีหนังสือออกไปทูลถามก็ขาดการคมนาคมมีออกไปไม่ได้ จึงกราบทูลถามผ่าพระบาทเผื่อจะทรงทราบบ้าง

๑๖) เรื่องเศรษฐีขอโมยนั้นไม่ได้ทราบเลย ต้องถามหญิงอามจึงได้ทราบเรื่อง ทราบความดีขึ้นไปกว่านั้นอีก ว่ากินเหล้าแล้วเซ็นชื่อให้ไว้ ที่เซ็นชื่อให้นั้นเป็นต้องสูญไม่ได้เอย.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

๓๖/๘๖ ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๘ กันยายน ๒๔๘๖

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

กราบทูล

๑) พญาซึ่งเป็นเจ้าเมืองพระตะบองดูเหมือนจะเป็น "พญาโคตบอง" เราก็รู้เรื่อง ตัว "ต" ซึ่งสะกดนั้นจะเป็นของ "โคตร" หรือของตะบองไม่ทราบเลย พญาคนนี้มีเกียวข้องกับประเทศด้านข้างมาก ถึงกับมีพระเจ้ายอยู่หัวเมืองท่าแขกเก่าเรียกว่า "พระเจ้าย" พญาโคตบอง เขาว่าประจุรัฐพญาคนนั้น จะประจุจริงหรือไม่จริงก็ไม่ทราบ แต่เราอย่าถือเอาเป็นแน่แล้วกัน

๒) "เขมรฐฐ" เห็นจะเป็นคำผสม คือ "เขม" กับ "รฐฐ" ไม่มีชื่อเมืองจริง ๆ จึงค้นไม่พบ "เขม" ท่านแปลไว้คำหนึ่งว่า "caceful" เข้าหมาก

๓) คำ "อิจฉา" นี้ผิด ที่ถูกเป็น "อิสฺสา" สังสกฤตเป็น "อีรฺษยา" ผิดด้วยเขียน "ส" เป็น "ฉ" เช่น "สลาก ฉลาก" เป็นต้น ควรเขียนเป็น "ริษยา" แต่นี่เป็นกราบทูลให้ทรงทราบเท่านั้น เหมือนกันกับคำ "สาวสรรกำนัลใน"

๔) "ทอดเชือก" เข้าใจว่าแปลว่าคลี่เชือกออกยาวไปเพื่อตรวจ "ตามเชือก" ไม่ต้องแปลความชัดอยู่แล้ว พี่จันเข้าใจว่าเตรียมจับช้าง แต่ไม่ได้ทำเหมือนชื่อ กลายเป็นพิธีรำขอ แต่ก่อนนี้ทำทีหอเชือกท้องสนามหลวง แต่ครั้นรื้อหอเสียแล้วกรมปราบเคยเอาขึ้นไปทำที่ตำหนักกรมสมเด็จ จำได้ว่าได้เคยขึ้นไปดู แต่นานแล้วจำได้แต่ที่จับใจ เป็นต้นว่าบีพาทย์ทำสำรุการนั้นไม่ใช่ทำดอดเพลง

ทำแต่ต้นเพลง และการพนมมือคนรำของก็ไม่ได้พนมมือ ใช้หงายมือคลึงหน้าอก และกรายมือเหมือนยายแก่เก่า ๆ ท่ารำของนั้นเรียกว่า "รำพัดชา" คิดว่าจะรำท่าพระเอกแต่กลายเป็นรำท่าแข็งแรงไป คือท่ายักษ์

คำ "ดาด" นั้น เขมรเขาเขียน "ฎาด" แปลว่าทำให้เป็น จะเป็นคำที่เราใช้อยู่ว่า "ดาด" และ "บันดาล" หรือไม่ใช่ก็ไม่ทราบเลย เขาเอา ฎ ใหญ่ กับ ด เล็กเขียนปนกันด้วยฝรั่งไม่เห็นแปลกกัน ม้วนกระดาษซึ่งประทานไปเป็นบันทึกใหม่ ๆ นั้นเอง ได้ส่งถวายคืนมานั้นแล้ว ด้วยเหตุนี้จึงมีหนังสือฉบับนี้ถวายมา

เรียน

๕) "อู" (๓) ยังพม่าใช้นำชื่อแปลว่ากระไร คงทรงทราบพอที่จะทรงอธิบายได้

รออยู่

๖) ได้รับใบแดง เข้าใจว่าชายเจริญสุขส่งมาให้ เชิญรดน้ำแต่งงานนายสิระ ศิริสัมพันธ์ ลูกชายนางอบ กับหม่อมราชวงศ์อัมพาลิกา เกษมสันต์ ลูกสาว ชายเจริญสุข วันที่ ๙

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พร

× × ×

ที่ ๓๗/๘๖ ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ ทราบฝ่าพระบาท

สนองลายพระหัตถ์

๑) หญิงไอเชิญลายพระหัตถ์ ที่ ๑๕/๗๖ ลงวันที่ ๑๓ กันยายน มาให้ จะกราบทูลสนองตามสมควร

๒) เตะผิดไปถนัด สำคัญว่าพระที่นั่งพุดตานถมนั้นพระยาเพชรพิชัย (จีน) ทำ ที่แท้เป็นพระยาอุดร (หนูพร้อม) ทำ ได้ช่างทองไปจากพระยาเพชรพิชัย (จีน)

๓) กับ "อู" ก็เข้าใจผิด คิดว่ามีความหมายอะไร ที่แท้ก็อย่าง "ปู่" ของเจ๊กวันนั่นเอง

๔) "ดาราศาสตร์" นั่นเป็นชื่อทางจีนใหม่ ด้วยเข้าใจว่า "โหราศาสตร์" นั่นเป็นวิชาหมอดู โหรเรารู้เหลือแต่ดูเอาจริงๆ ด้วย ควรแล้วที่เขาจะตั้งชื่อวิชาขึ้นใหม่

๕) ตรัสถึงตำแหน่ง "B.A." และ "M.A." ทำให้นึกถึงกรมหลวงประจักษ์ ตรัสว่า "เป็น B.A." นั่นดี เป็นบ้า "เป็น A.M." "คือเป็นหมา"

๖) พระไทยจะตอบพระญี่ปุ่นถึงศาสนาทางมหายานนั่นยากจริง ด้วยไม่รู้ ถ้าจะบอกแต่ทางหินยานที่ถืออยู่จะค่อยยังชั่ว ให้เขาเทียบเอาเอง

๗) เป็นแน่ว่า "ควาน" นั่นทำให้ช้างไป (ที่เจาะว่าช้างนั่นด้วยไม่เห็นสัตว์อย่างอื่นเรียกว่า "ควาน") หมอนั่นแปลว่าผู้รู้ เช่น "หมอดู หมอยา หมอนวด" เป็นต้น ที่เรามาเข้าใจกันว่าคนขี่คอช้างเป็นหมอ คนขี่ท้ายช้างเป็นควานนั่นเข้าใจผิด ข้าหลวงขึ้นท้ายช้างพระประเทียบ จะโปรดอย่างไร หมอช้างก็คือเป็นผู้รู้ทางช้างช้างดีเท่านั้น

๗) ที่โปรดให้ปลงธรรมสังเวชนั้น เห็นว่าที่คุมให้อยู่กับบ้านไม่ต้องไปทำการอย่างกรรมกรที่รถไฟก็ดีอยู่แล้ว

คำว่า ชั่วโคตรนั้นสงสัยอยู่ว่านับกันอย่างไร สมเด็จกรมพระยาเทวงศ์ประทานอธิบายว่า นับขึ้นไป ๓ นับลงมา ๓ ตัว ๑ จึงเป็น ๗ ชั่วโคตร ไม่เกี่ยวแก่ผู้หญิง

กราบทูล

๗) เมื่อวันที่ ๙ กันยายน ได้ไปที่บ้านชายเจริญสุข รดน้ำแต่งงานให้คู่บ่าวสาวด้วยฝนไม่ตก

รายการ

๑๐) เมื่อวันที่ ๑๔ กันยายน สำนักพระราชวังส่งหมายพิธีเฉลิมพระชนมพรรษามาให้สองฉบับ คือหมายนำฉบับหนึ่ง กับหมายกำหนดการ (ใบพิมพ์) อีกฉบับหนึ่ง

๑๑) เมื่อวันที่ ๑๖ กันยายน เจ้าแดงมาเชิญไปรดน้ำแต่งงานที่บ้านปลายถนนสุรวงศ์ ระหว่าง ร.ต. ดับนวงศ์ บุนนาค ร.น. ลูกชายนายเตียม สุรวงศ์ กับนางสาวกัญจนา บุนนาค ลูกสาวนายพิชัยญาติ วันที่ ๒๔ กันยายน เวลา ๑๖.๓๐ นาฬิกา

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

× × ×

ที่ ๓๙/๘๖ ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

รายการ

๑) เมื่อวันที่ ๒๖ กันยายน ได้รับใบแดง เชิญรดน้ำแต่งงานบ่าวสาวที่บ้าน น. วงศ์ภูติ ระหว่างนายมณี กาญจนโภคิน กับนางสาวเรียบ วัชโรทัย

๒) วันที่ ๓๐ กันยายน ม.จ. เฉลิมศรี จันทรทัตมาหาให้ใบคำว่าจะเผาศพ ม.จ. หญิงทัตจันทร์จำรูญ ที่วัดไตรมิตร เวลา ๑๖.๓๐ น. ได้บอกว่าถ้าฝนไม่ตกก็จะไป

๓) เมื่อวันที่ ๗ ตุลาคมนี้ ได้รับใบคำบอกว่าจะทำบุญ ๗ วันให้ ม.จ. แปลก สากลกิจประมวล เดนวงศ์ วันที่ ๗ (ถ้าคิดว่าสวดมนต์ครบ ๖ วัน ก็ตาย วันที่ ๔ ตุลาคม)

๔) เมื่อวันที่ ๗ นี้ ได้รับหมายสำนักพระราชวัง ๔ ฉบับ บอกกฐินหลวง กับทำบุญวันสวรรคตในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ มีหมายกำหนดการ (ใบพิมพ์) มาให้ด้วย ครั้นถึงวันที่ ๑๓ ก็ได้รับหมายกำหนดการ (ใบพิมพ์) อีก ๔ ฉบับ ได้แบ่งส่งหมายกฐินหลวงมาถวายบัดนี้ฉบับ ๑ ด้วยหากจะไม่ได้ทรงรับ แต่หมายการทำบุญถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้านั้นตามเคย จึงไม่ได้ส่งมาถวาย

กราบทูล

๕) อ่านหนังสือเรื่องพระถังซัมจั๋ง (พระเฮี่ยนจัง) พบ "วชิรอาส์น" ว่าหยั่งถึง "สุวรรณจักร" อะไรก็ไม่ทราบไม่เคยรู้ แต่นั่นเองทำให้มีคำ "วชิรสมาธิ" ขึ้น กับในหนังสือนั่นเองเรียกต้นโพว่า "บีปุปลิ" ค้นพจนานุกรมของอาจารย์ชิลเดอมี "บีปุผลี" ท่านแปลไว้ว่าต้นมะเดื่อชนิดหนึ่ง กับ "บีปุผโล" ท่านแปลไว้ว่าต้นโพธิ์ (เข้าใจ

ว่าที่พระเจ้าองค์ก่อน ๆ ตรัสรู้) เห็นว่าหลงเอาโน่นชนี่ แต่ที่จริงนั้นต้น "อสฺสตฺถ" เป็นต้นโพธิ์แห่งพระเจ้าของเราตรัสรู้แน่

๖) อ่านหนังสือพบว่า วันอะไรสะเดาะเคราะห์ด้วยเผาใบอะไร อยากรู้แต่รู้ไม่ทั่วจึงถามพราหมณ์ศาสตร์ที่หอพระสมุด แกบอกหญ้า "กุศะ" เกล้ากระหม่อมก็บอกว่าหญ้าคา แต่ก็ว่าไปตามที่เคยใช้ ที่จริงว่าเป็นหญ้าหอมมีในเมือง "กุศนคร" (คือ "โกศัล") เห็นได้ว่าเดี๋ยวนี้ไม่มีพราหมณ์จังคก

๗) พระโพธิสัตว์ของมหายานเห็นตรงกันกับเซนต์ของฝรั่ง แต่ก่อนนี้ใครนับถือก็ตั้งเอาตามชอบใจ เซนต์ของฝรั่งเข้าใจว่าเพิ่งมาจัดกันขึ้นทีหลังว่าต้องมีกี่องค์ แต่พระโพธิสัตว์ยังคงอยู่เหมือนเดิม

๗) ในที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรปรึกษากฎหมายห้ามรถเร่เอาเหล็กทำคอนกรีตขาย อ่านหนังสือพิมพ์พบว่าขโมยฝาท่อบ่อตรางน้ำข้างถนน ไม่เข้าใจว่าขโมยเอาไปทำไม ทีหลังจึงเข้าใจ ว่าโปลิศจับได้ ไปทุบเอาเหล็กแกนขาย

การทำคอนกรีตเกล้ากระหม่อมรู้สึกว่าตางแห่งไม่ต้องทำก็มีด้วยก่ออิฐล้อมหลายแผ่น (แผ่นหนึ่งหมายความว่าก่อเรียงตามยาวครึ่งแผ่นหมายความว่าตามกว้างหรือตัดครึ่ง) แปลว่าเห็นเขาทำก็ทำบ้าง

๙) อ่านหนังสือพิมพ์เพิ่งเข้าใจว่า "คาเมรอนไฮแลนเดอ" นั้นเป็นเมืองมีโฮเต็ล แต่ก่อนนี้เข้าใจว่าเป็นอาศัยสถานอยู่โดดเดี่ยว

๑๐) "อาตตวิตต" เขาแปลว่ากลองหนังรอบตัว ด้วย "อาตต" แปลว่าขึงหนังหน้าเดียว "วิตต" แปลว่าขึงหนังสองด้าน

ด้วยเป็นเช่นนั้น "อาตตวิตต" จึงแปลว่าชิงหนังรอบตัว แต่เกล้ากระหม่อมเคยร้องว่าไม่มี เพิ่งนึกได้ว่าคนแปลไม่รู้จักเครื่องดุริยางค์ที่จริง "วิตต" แปลว่ากว้างใหญ่ก็ได้

๑๑) เมื่อวันที่ ๙ กันยายน ไปรดน้ำแต่งงานคู่บ่าวสาวที่บ้านชายเจริญสุขด้วยฝนไม่ตก

๑๒) เมื่อวันที่ ๒๔ ได้ไปรดน้ำแต่งงานคู่บ่าวสาว ที่บ้านปลายถนนสุรวงศ์ ด้วยเวลาที่เขากำหนดมาให้นั้นเผอิญฝนหยุด

๑๓) เมื่อวันที่ ๒๖ ได้ไปรดน้ำแต่งงานคู่บ่าวสาว ที่บ้าน น. วงศาภุลิตด้วยฝนไม่ตก ขาดอันเสาะเห็นเรือนหม่อมไฟไหม้ เข้าใจว่าเหลือหลังเดียวที่แต่งงาน แต่ทว่าเหลือหลังเดียวก็เป็นส่วนหนึ่ง มีรวมประดู่ต่างหากแต่อยู่ในรั้วบ้านใหญ่

๑๔) เผาศพหญิงพัตจันทร์นั้นไม่ได้ไปด้วยไปไม่ไหว พอถึง ๑๖.๐๐ นาฬิกาก็ฝนตก ต้องให้ชายงวไปเผาแทนตัว

บรรเลง

๑๕) อ่านหนังสือเรื่องพระถังซัมจั๋ง พูดถึงพระเจดีย์ทบรรจุพระบรมธาตุว่าเชิญออกมาจากพระเจดีย์ใหญ่ ให้คนบูชาในเดือนที่หนึ่งข้างขึ้น ว่าทำด้วยพลอยเม็ดเดียว เป็นอันปรากฏว่าพระบรมธาตุนั้นเป็นของเล็กมานานแล้ว

๑๖) อ่านพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอีก พบว่าเมื่อ (จุล) ศักราช ๗๔๐ (พ.ศ. ๑๙๒๑) สมเด็จพระบรมราชาธิราช (พงั่ว) เสด็จไปเอาเมืองชากังราว พระมหาธรรมราชาออกมาถวายบังคม ทำให้เข้าใจว่าเมืองชากังราวคือเมืองสุโขทัย แต่ครั้นมหาราช (เจ้าเมืองเชียงใหม่) ไปตีเมืองชากังราวแล้วว่าไปตีเมืองสุโขทัย แต่

(จุล) ศักราช ๗๓๓ (พ.ศ. ๑๙๑๔) ผิดกัน ๗๓ ปีอาจจะหลงไปก็ได้ หรือเมืองชากังราวอยู่ใกล้กับเมืองสุโขทัยก็ได้ และฉันแก่เมืองสุโขทัย

สนองลายพระหัตถ์

๑๗) เมื่อวันที่ ๓ ตุลาคม หญิงโอเชิญเชิญลายพระหัตถ์มาให้จะกราบทูลสนองตามที่สมควร

๑๗) "บัญจอันตรธาน" นั้น ก็เป็นคำพยากรณ์แห่งคนแต่งลางทีก็ถูก ลางทีก็ผิดเป็นธรรมดา แต่ที่ตรัสบอกแล้วและที่จะตรัสบอกอีกต่อไปนั้น ไม่นับว่าเกี่ยวข้องแก่บัญจอันตรธาน หากไม่เอาเทียบกันเข้า

๑๙) โยเดอเมืองโตเกียวนั้น เข้าใจว่าเป็นอาหารฝรั่ง ไม่ใช่อย่างญี่ปุ่น ในเมืองญี่ปุ่นนั้นควรจะกินปลาด้วยว่าเป็นเมืองเกาะ

นึกถึงครั้งสมเด็จกรมพระยาเทวงศ์เสด็จไปประเทศญี่ปุ่น พระเจ้าแผ่นดินให้เอาเครื่องเสวยมาประทาน เข้าใจว่าเป็นแบบเก่าแกงถ้วย "สุป" (เพี้ยญชนะ) ด้วย ครั้งนั้น "ซิมบ" ตามเสด็จเขาเล่าว่าทูลลา เข้าใจว่าไปกินข้าวที่โยเดอซึ่งจัดเป็นฝรั่ง แต่ตรานั้นที่โยเดอกอดคอขอบ ที่ชายแอ็วเขอว่าเขอกินแตงกวาจมน้ำปลาญี่ปุ่นนั้น ลังเลว่าที่โยเดอซึ่งจัดเป็นอาหารฝรั่งก็เปลี่ยนเป็นอาหารญี่ปุ่นที่ว่าเนื้อปลาวาพลดายเนื้อหมูนั้นไม่อัศจรรย์ใจ ด้วยฝรั่งเขาว่าเป็นสัตว์บกหากลงไปหากินในน้ำ แต่ไม่เคยรับเห็นแต่กระดูก ตัวเป็น ๆ ก็เข้าใจว่าได้เห็น จะใช่หรือไม่ใช่ก็ไม่ทราบ เห็นแต่น้ำพุ่งเป็นฝอยไม่เห็นตัว

เมื่อวันที่ ๓ ตุลาคมนั้น ชายแอ๊วก็มาเยี่ยมเกล้ากระหม่อม พร้อมทั้งแม่สวาดกับลูกชายด้วย ว่าเป็นนักเรียนอยู่โรงเรียนทหารบก ครูหนึ่งก็ไป ว่าน้อง ๆ มาตามจะให้ไปกินเลี้ยง

๒๐) ตรัสถามว่า "ส่น" หมายความว่ากระไร เกล้ากระหม่อมเข้าใจว่า คือส่นเข็มเรานั่นเอง ด้วยตั้งใจจะเย็บทุกอย่าง แต่อาการหนัก ตัวเองก็อยากรู้คำไข้ที่แปลไม่ออกแต่ก็จน ตัวเองยังบอกตัวเองไม่ได้แล้วจะไปบอกใครได้ คำไทยเปลี่ยนเป็นคำมคธไปก็มี เช่น "ทัด – ทัศน์" และ "ไย – ไญย (เญยยะ)" เป็นต้น ถ้าคำ "อัตตะคัดขัดส่น" จะเป็นภาษามคธไปบ้างเช่น "อัตตะ" ก็แปลว่าตัว "คตะ" แปลว่าถึง "ขัด" ไม่ต้องแปล "ส่น" ว่าส่นเข็ม หมดนั่นก็ได้ความแต่จะถูกหรือไม่นั่นไม่ทราบ เรื่องชายตวันนเกล้ากระหม่อมอ่านว่า "มิ – อาด – ส่นะ" แต่ผ่าพระบาทเห็นจะทรงอ่านว่า "มิ่–อา–ส่น" จึงตรัสถามว่า "อา" หมายความว่าอะไรก็กราบทูลไม่ได้ ที่อ่านว่า "มิ–อาด–ส่นะ" ถ้าแปลเป็นภาษามคธก็ความนั้นไม่ได้ความอะไร รู้สึกว่าไม่ถูก แม้จะอ่านว่า "มิ–อา–ส่น" ก็ไม่ถูกเหมือนกัน ถ้าถูกแล้วจะมีปัญหาว่า "อา" แปลว่ากระไรทำไม การเขียนนั่นเขียนไปได้หลายอย่าง และการอ่านก็อ่านไปได้หลายอย่างเหมือนกัน อย่างไรก็ดี เขียนครั้งไหนก็เป็นครั้งนั้น ถ้าปลอมก็รู้ว่าปลอม ทรงนิยมทรงทราบอยู่แล้ว พูดไปก็ป่วยการ

๒๑) ที่ตรัสว่า "ขวบ" กับ "ปี" ใช้ต่างกันนั้นถูก "ขวบ" หมายความว่ารอบวันเกิด "ปี" หมายความว่าเมื่อเปลี่ยนชื่อปี แต่ที่จริง "ขวบ" ก็คือหมายถึง "ปี" นั่นเอง

๒๒) คำว่า "ศก" เราหลงว่า "ปี" นั้นหลงมาแต่อินเดียแล้ว ฉันเอาหนังสือมาให้ดู

๒๓) ข้างเหนือเมืองเราเขาถือคำนามหายาน ข้างเราถือคำนาหินยาน จึงประสานเข้ากันไม่ได้ แท้จริงเราก็เคยถือคำนาทางมหายานมาเหมือนกัน เห็นได้จากคำแปล "สัตถา" ว่า "พระศาสดา" อย่างหนึ่ง "พุทธัมสรณัมคัจฉามิ" ซึ่งเลิกแล้วอย่างหนึ่ง กับอีกอย่างหนึ่ง "คันฉ่อง" คิดได้ว่าคือ "คันส่อง" เมื่อยังเป็นแว่นถือคันดุจแว่นเวียนเทียน.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พระ

ที่ ๑๑/๒๔๘๖

กำหนดการ

พระกฐินหลวง

ตุลาคม ๒๔๘๖

วันที่	เวลา	รัด	แต่งกาย
๑๙	๑๖.๐๐ น.	มกุฎ ฯ มหาชาตุ สุทัศน์	ครึ่งยศ ประดับราชอิสริยาภรณ์
๒๐	๑๖.๐๐ น.	บวรนิเวศ ราชบพิธ พระเชตุพน ฯ	เต็มยศ จักร์ หรือ จุลจอมเกล้า
๒๒	๑๖.๐๐ น.	เบญจมบพิตร ราชประดิษฐ์ อรุณ ฯ	เต็มยศ นพรัตน์ หรือ มงกุฎไทย

หอสมุดแห่งชาติ NATIONAL LIBRARY

พระกฐินหลวง ๒๔๗๖ มีกำหนดดังนี้

วันที่ ๑๙ ตุลาคม เวลา ๑๖ นาฬิกา คณะผู้ดำเร็จราชการแทนพระองค์ไปพระราชทานผ้าพระกฐินวัดมกุฎกษัตริยาราม เป็นวัดที่ ๑ แล้วพระราชทานผ้าพระกฐินวัดมหาธาตุ เป็นวัดที่ ๒ แล้วไปพระราชทานผ้าพระกฐินวัดสุทัศนเทพวราราม เป็นวัดที่ ๓ เสร็จแล้วคณะผู้ดำเร็จราชการแทนพระองค์กลับ

วันที่ ๒๑ ตุลาคม เวลา ๑๖ นาฬิกา คณะผู้ดำเร็จราชการแทนพระองค์ไปพระราชทานผ้าพระกฐินวัดบวรนิเวศวิหาร เป็นวัดที่ ๑ แล้วไปพระราชทานผ้าพระกฐินวัดราชบพิธ เป็นวัดที่ ๒ แล้วไปพระราชทานผ้าพระกฐินวัดพระเชตุพน เป็นวัดที่ ๓ เสร็จแล้วคณะผู้ดำเร็จราชการแทนพระองค์กลับ

วันที่ ๒๒ ตุลาคม เวลา ๑๖ นาฬิกา คณะผู้ดำเร็จราชการแทนพระองค์ไปพระราชทานผ้าพระกฐินวัดเบญจมบพิตร เป็นวัดที่ ๑ แล้วไปพระราชทานผ้าพระกฐินวัดราชประดิษฐ เป็นวัดที่ ๒ แล้วไปพระราชทานผ้าพระกฐินวัดอรุณราชวราราม เป็นวัดที่ ๓ เสร็จแล้วคณะผู้ดำเร็จราชการแทนพระองค์กลับ

การแต่งกาย

วันที่ ๑๙ ตุลาคม แต่งเครื่องแบบครึ่งยศ ประดับราชอิสริยาภรณ์

วันที่ ๒๑ ตุลาคม แต่งเครื่องแบบเต็มยศ สายสะพายชัคติยราชอิสริยาภรณ์มหาจักรี หรือสายสะพายราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า

วันที่ ๒๒ ตุลาคม แต่งเครื่องแบบเต็มยศ สายสะพายนพรัตน์ราช-
วราภรณ์ หรือสายสะพายราชอิสริยาภรณ์
มงกุฎไทย

สำนักพระราชวัง
วันที่ ๙ ตุลาคม ๒๔๗๖

× × ×

ที่ ๓๕/๘๖ ตำหนักปลายเนิน คลองเตย
วันที่ ๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

กราบทูล

๑) อ่านประวัติเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ ในหนังสือบทละครดึกดำบรรพ์เล่มสามซึ่งประทานไปพบผิดอยู่บ้าง แต่ก็เป็นผิดที่ควรจะผิดทั้งนั้น

๒) ที่ว่า "ลงยาราชาวดี" นั้นเคยวินิจฉัยกับสมเด็จกรมพระสวัสดิมาที่หนึ่งแล้ว ว่าเป็น "ลงยาลาชวดี" คำ "ลาชวดี" นั้นเป็นคำเปอร์เซีย หมายถึงพลอยชนิดการเวก เราลงยาสีฟ้ากันชอบใช้ในรัชกาลที่หนึ่ง แปลว่าทำสีเทียมพลอยชนิดการเวก

๓) เพิ่งเข้าใจว่าเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ชอบเล่นละครมาแต่รัชกาลที่ห้าแล้ว "ยายน้อยบ้า" จึงจำเอามาร้องรำตามที่ได้กราบทูลมาแล้ว ที่หญิงพิไลยถามว่าแกดงช้อว่ากระไรก็บอกไม่ได้ จะดงว่ากระไรก็ไม่เออ เออแต่เพลง ด้วยเหตุนั้นจึงรู้สึกว่าคนเอาใจใส่ไม่เหมือนกัน

๔) "ยายน้อยบ้า" นั้นรู้จักดี แต่คนอื่นนั้นไม่รู้

๕) ที่ว่ากรมทหารเรือรักษาเรือหลวงนั้น ถ้าจำได้ไม่ผิดแล้ว เห็นจะเป็นรัชกาลที่หก ไม่ใช่ที่ห้า

๖) ที่กล่าวถึงข้อเสียหายของเจ้าคุณพระประยุรวงศ์ว่าไม่ได้พึ่งเทศน์นั้น จะเติมให้ทรงทราบว่าเทศน์นั้นท่านไม่กระดิกหู ตามที่ทรงแก้ให้ท่านนั้นดีอยู่ แต่คำว่า "ฉันทา" นั้นเกล้ากระหม่อมเข้าใจว่าเป็นรัก แต่ดูพจนานุกรมของอาจารย์ปัดเดอจะแปลว่ารักหรือว่าโลภไม่ได้ทั้งสองอย่าง คือคำ "อคติ" ในสมุดเล่มเดียวกัน ท่านแปลคำ "ฉันทา" ให้ไว้ว่าทำผิด ภาษาอันที่เราเข้าใจว่าอะไรนั้นจะเอามาใช้ไม่ควร ถ้าเข้าใจผิดไปแล้วก็อาการหนัก

๗) ที่กราบทูลว่าเรื่อง "สังข์ศิลป์ชัย" เป็นสามตอนนั้น ของประทานถอนคำ ด้วยได้ดูบทละคร "ผลาบรรพ์" มีต้องโคมและหุ่นอยู่ในตอนที่สองแล้ว แต่เดี๋ยวนี้ไปจึงเข้าใจว่ามีสามตอน บทละครที่กล่าวบรรพ์เห็นจะเข้าใจกันว่าเป็นบทที่เกล้ากระหม่อมแต่งที่เอาไปเติมอีกสามเรื่องนั้นกเห็นได้ว่าเป็นเช่นนั้น ที่จริงไม่ตรงกับความจริงและไม่ตรงกับที่ทรงแต่งคำนำไว้ สองเรื่องที่เอาไปเติมนั้นจำได้แม่นคงเป็นตามที่กราบทูล แต่เรื่องอุนรุธนั้นจำไม่ได้ คำที่พูดเป็นฉากจึงจัดเอาว่าเป็นบทละครที่กล่าวบรรพ์ แต่จดไว้ข้างต้นในวงเล็บว่างานหา อยู่ข้างแปลกด้วยละครเล่นกันตามธรรมดาไม่มีฉาก ทั้งเรื่องก็เป็นเป็นมหกรมุขด้วย เห็นได้ว่าผสมกันหลายอย่าง ในฉันท์อนิรุทธ์ว่าศรีปราชญ์แต่งนั้นไม่มีมหกรมุข ที่ชื่อ "อนิรุทธ" กับ "อุนรุธ" ก็เป็นอันเดียวกัน เอา อิ เป็น อุ เท่านั้น เว้นแต่ผิดที่เอาคนอุไปใส่เสียตัวหน้า กับตัวสะกดข้างหลังตกไป แต่ไม่สำคัญ เขาคงถือ

เอาเสียงเป็นหลัก แต่ถ้าจะเขียนให้ถูกจะต้องเป็น "อนุรุทธ" ซึ่งเป็นชื่อเจ้าแผ่นดินกรุงมุขนมเรือง เจ้าพระยาเทเวศร์รับว่าถูกถบลงไปแล้วลุกไม่ขึ้นด้วยยังไม่ถึงบท อย่างเดียวกับนางสีดาผูกคอตาย ซึ่งสุนทรภู่เปลี่ยนเป็น "เมื่อนั้น วายุบุตรแก้ได้ดังใจหมาย" เกล้ากระหม่อมบอกว่าถูกถบหักคะเมนแล้วลุกขึ้นรบกันก็แล้วกัน ไม่ต้องมีบท ตามที่วานเป็นเล่นละคร ถ้าอ่านหนังสือก็ต้องเป็นไปอีกอย่างหนึ่ง จะคงเก่าไว้ก็ได้

๗) เพลงร้องซึ่งจดไว้ในสมุดบทละครดึกดำบรรพ์นั้น จะกราบทูลให้ทรงทราบบ้างว่า ลางเพลงร้องตามที่เคยร้อง ลางเพลงครูเขาก็กะให้ตัวละครร้อง ลางเพลงก็เป็นเพลงเก่าคิดว่าเป็นเพลงนั้น แต่ไม่ใช่ ลางเพลงก็ต้องไหวกเหวกใส่ถาม ลางเพลงก็ไม่มีช่องต้องคิดให้ใหม่ ลางเพลงก็แน่ ลางเพลงก็ไม่แน่ อยู่ดังนี้

๘) คำ "ล้น" ซึ่งกราบทูลมาแล้วนั้นได้อีกหลายคำ คือ "ล้นใจ" กับ "ล้นล้น" และ "ล้อล้น" เป็นต้น คำ "ล้นใจ" เข้าได้กับล้นเข็ม แต่คำ "ล้นล้น" เข้าไม่ได้ ส่วนคำ "ล้อล้น" นั้นใกล้ไปทาง "ล้นจิ" อันคำนั้นหลงอยู่เนืองๆ คำ "วิเชียร" เพิ่งเข้าใจว่าเป็นคำไทย คำ "ประยุร" หรือ "ประยูร" และ "จงกลณี" นั้นรู้แล้ว ว่าภาษามคธและสังสกฤตไม่มี

๙) "หลังศึก" นั้นมีช้างจีนมานานแล้ว เราเอาอย่างเขาเหตุที่เป็นดังนั้นด้วยศักราชของเขานับจำเพาะองค์พระเจ้าแผ่นดิน ก็เพื่อจะนับปีติดต่อกัน มีรัชกาลก็ง่ายขึ้น

๑๑) เมื่อวันที่ ๒๒ ตุลาคม เสด็จพระวัดราชบพิธทำบุญถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ วันที่ ๒๓ ไปถวายบังคมบูชาพระบรมรูปทรงม้าตามเคย

๑๒) วันที่ ๒๔ ไปทอดกฐินพระราชทานที่วัดเทพศิรินทร์ ตอนเย็นพระยาธรรมจรรยามาหา ถามว่าฝ่าพระบาทจะเสด็จไปไหน ได้ตอบว่าไม่รู้ ไม่รู้ด้วยชายจะเพิ่งบอกเมื่อวันที่ ๒๕

๑๓) เมื่อวันที่ ๒๙ นี้ ชายสวัสดิประดิษฐ์ สวัสดิวัฒน์ มาให้รดน้ำแต่งงาน กับนางสาวฉลวย วิถียุทธ

๑๔) กับเมื่อวันที่ ๓๑ พ.ศ.ท.ง เอง มาให้รดน้ำแต่งงาน (มีอยู่ในรายการ) เวลาย่ำค่ำกับสี่สิบห้านาที

๑๕) "พระตำราพฤทธิบาศ" สมุดดำ ซึ่งประทานหญิงอามมาให้ดูนั้นไม่ได้อ่าน ด้วยไปหลงอ่านหนังสือพิมพ์เสีย จนกระทั่งหญิงอามเดือนจึงได้อ่าน จะกราบทูลตามที่ได้สังเกต แต่อาการหนักที่จะอ้างหน้าอย่างฝรั่งไม่ได้

หนังสือขอมอ่านออกบ้างไม่ออกบ้าง เห็นจะเป็นอย่างเขมร จะเป็นเขมรครั้งไหนก็ไม่ทราบ ไม่เคยอ่านหนังสือเขมรเก่า ๆ ได้ยินแต่อธิบายกันว่าตัวเหลี่ยมเป็นอย่างเก่า ตัวกลมเป็นใหญ่ ที่ว่าตัวกลมนั้นไม่เหมือนหนังสือมอญพม่า ที่จริงเป็นตัวลูกไข่ตั้ง แต่ไม่เหมือนกับหนังสือเขมรไปทุกวันนี้ ในหนังสือขอมแปลร้อยของเรา นักคำที่เขียนแปลก ๆ ได้สามคำ คือ "ทยา" สอนกันให้อ่านว่า "ทั้งหลาย" กับ "วิ" สอนกันให้อ่านว่า "อันว่า" และ "เมาะ" สอนกันให้อ่านว่า "ม่อ" เช่น "อิติ ม่อ อมินา" เป็นต้น คงเป็นภาษาเขมรเก่าและในหนังสือขอมนั้นจับได้ว่าเขียนไม่ถูกกัน ด้วยคำเดียวกันแต่เขียนต่างกัน

ลูกศิษย์จะอ่านได้แต่ที่ครูบอก ไม่เช่นนั้นก็อ่านไม่ได้ ประหลาดใจหนักหนา ที่มนตร์มียาวถึงสี่ใบสมุดครึ่ง ครูก็อุตส่าห์จำไว้ได้ จำได้ด้วยเหตุว่าเป็นมนตร์นั้นเอง

ส่วนหนังสือไทยนั้นอ่านออกมาก แต่ก็มีเขียนผิดเหมือนกัน เห็นได้ว่าเก่าแก่ มีคำซึ่งผิดกับที่ใช้กันเดี๋ยวนี้บ้าง ในหนังสือไทยนั้น มี "พฤทธิบาศ หัศดาจารย์ หมอ ควาน" แล้ว มี "หมอต้นฝุ่ง" เข้าใจว่า "หมอเถ้า" คือ "หมอต้นฝุ่ง" นั้น คำ "เถ้า" ไม่ได้แปลว่า "แก่" ออกจาก "เจ้า" (เช่นคำว่า "ปุนเถา") ที่เป็นตัวดินสอเห็นจะเป็นผู้เรียนเขียนไว้เพื่อตนเข้าใจ

๑๖) จะกราบทูลแก้โทษ การที่แต่งว่า "พระไพศรพณ์เธอสิงอุตตรา" ในเรื่องคาวบทละครดึกดำบรรพนั้น ด้วยเราเรียกข้าวกันว่า "แม่โพสบ" หรือ "แม่โพสบ" คำนั้นสงสัยว่าจะเป็นงัว คือ "โพศภ" แต่สับไม่ออกก็ฉุน ครั้นใช้คำ "งัวสุวัณณ–โวศรวณะ" อาจจะทำให้เป็น "โพศรพณ์" ได้ จึงใส่ใคล้ให้เป็น แต่ที่จริงมาพบที่หลังว่าเป็นงัวจริง ๆ ในตราเก้าดวงของรัฐมนตรีกระทรวงเกษตราธิการดวงหนึ่ง ในพระธรรมนูญ เรียก "ตราพระโพสพราชทรงเครื่องยืนบนแท่น" ก็เบาใจ

๑๗) ที่กราบทูลว่าโคลงเห็นจะมาทางอีสานนั้น ขอประทานคัดถวายโดยเลือกที่จะเป็นตัวอย่าง ไม่ใช่ตามท้องเรื่อง ดังนี้

"แหนฮ่างไห้ท้าวท่าน ขุนจอม มากิน
คูนราชายังยืน เมือหน้า
มหานิลเต้าโฮงขวาง พอหมื่น
แกนอยู่พ้าคูนปูก เปนพยา แต่เนอ ฯ"

ส่งเกตว่าบาทสี่ข้างท้ายก็มีสองคำเช่นโคลงต้น ที่เป็นสี่คำนั้นไม่หมดความก็ต่อเป็นสร้อยเหมือนบาทหนึ่งกับบาทสาม เมื่อเราเรียนแต่งมาก็แยกระยะ แต่เดี๋ยวนี้เขียนติดกันทั้งสี่คำ ที่ว่าคำเกินปรากฏในบทนี้

"พินพาดพ้อมแกมปี่ สวนไล
หนัวหนัวชมแพ่งแก คนแก้ม
หลิงเห็นดาวไหลเหลื้อนเดือนไส สูนเมค
ไก่ผู้แก้วขันพ้อม ส่งเสียง"

เห็นจะเรียนแก้ให้ต้องกับเวลานี้

รายการ

๑๘) เมื่อวันที่ ๒๖ นี้แม่เต่าเอาใบแต่งมาให้ฉบับหนึ่ง เป็นกาดพระองค์อาทิตย์ เชิญไปรดน้ำแต่งงาน พ.ท.ท. เอ็จ ณ บ้อมเพ็ชร กับนางสาวพวงเพชร วสันตสิงห์ แต่บอกว่าไม่ต้องไป จะมาให้รดน้ำที่บ้านปลายเนินที่หลังฉัตร์

๑๙) และในวันที่ ๒๙ สำนักพระราชวังส่งหมายมาให้ฉบับหนึ่ง บอกว่าวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน ประธานผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์จะไปเปลื้องเครื่องพระแก้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พร

หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL LIBRARY

หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL LIBRARY

หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL LIBRARY

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ท่าพระจันทร์ พระนคร
นายสนั่น บุณยศิริพันธุ์ เจ้าของ ผู้พิมพ์
ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๐๕